

Sociologisk Forskning

2
·
2
0
0
4

Metod

Bild och samhälle

Visuell analys som vetenskaplig metod

Patrik Aspers,
Paul Fuehrer,
Árni Sverrisson
(red.)

• Lika närvarande som bilder är i vardagslivets fotoalbum, i TV-sändningar, i reklamkampanjer och i olika visuella uttryck som exempelvis mode, lika frånvarande är de inom samhällsvetenskapens huvudfåra. Denna bok avser fylla detta tomrum. I boken har 13 framstående forskare gått samman och författat kapitel som bland annat tar upp visualisering av data-material, vardagsfotografi, modefotografi, dokumentärfilm och webbsidor. Volymen innehåller även ett omfattande introduktionskapitel som ger en historisk tillbakablick samt översikt av aktuell forskning inom visuella studier.

Genomgående för bidragen är att de tar upp hur man praktiskt går tillväga för att bedriva empiriska studier av och med bilder. Betoningen i boken ligger på metod och integrationen mellan empiri och teori. Författarna kommer från flera olika discipliner, mediavetenskap, socialantropologi, konstvetenskap och sociologi. Boken vänder sig till alla som är intresserade av bildens betydelse i samhället, och särskilt till den som själv vill genomföra empiriska studier.

318 sidor • Utg.år 2004
Art.nr 31545-01 • ISBN 91-44-03237-4

• *Patrik Aspers* är fil. dr. och forskarassistent vid Sociologiska institutionen, Stockholms universitet. Patrik har forskat främst kring mode och modefotografi och i sociologins idéhistoria. Hans forskning rör sig i gränslandet mellan ekonomi och estetik där visuella aspekter har en stor betydelse.

• *Paul Fuehrer* är doktorand i sociologi vid sociologiska institutionen, Stockholms universitet. Han har tidigare skrivit om dokumentärfilm samt reflexivitet och exotism i filmiska reseskildringar. Han har även forskat kring användning, problem och fördelar med miljövänlig teknik.

• *Árni Sverrisson* är docent i sociologi och verksam som forskare vid Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet. Hans författarskap kretsar kring teknologi och samhälle i olika sammanhang, från enkelt hantverk till digitala bilder.

Redaktör & ansvarig utgivare

Mikael Hjerm
socforsk@soc.umu.se
tel. 090-786 9517

Redaktionen

Mikael Hjerm (red)
Eva Sundström (sekreterare)
Rickard Danell
Simon Lindgren
Karina Nilsson
Charlott Nyman

Adress

Sociologisk forskning
c/o Sociologiska institutionen
Umeå universitet
901 87 UMEÅ
tel. 090-786 5000
fax. 090-786 6694

Grafisk produktion

Boréa (form & layout)
Daus Tryck & Media (tryck)

Sociologisk Forskning publiceras
med stöd från Vetenskapsrådet.
Artikelförfattarna ansvarar själva
för innehållet i respektive artikel.

Prenumerationsärenden

Merete Hellum
tel. 031-773 48 21
merete.hellum@sociologi.gu.se

Annonsansvarig

Charlott Nyman
tel. 090-786 60 07
charlott.nyman@soc.umu.se

ISSN 0038-0342

OM LAGAR, REGELBUNDENHETER OCH TILLFÄLLIGHETER 3
av Thora Margareta Bertilsson

ATT BELYSA DET MASKULINA SUBJEKTET
– NARRATIV ANALYS OCH SUBJEKTSPOSITIONER 11
av Ann Phoenix

SOCIALA SIMULERINGAR..... 19
av Fredrik Liljeros

**DET TÄNKANDE-SKRIVANDE SUBJEKTET:
OM MINNESARBETE SOM VETENSKAPLIGT
ARBETSSÄTT OCH POLITISK HANDLING..... 23**
av Mona Livholts

SOCIOLOGIN SOM FÖRSVANN
– EN UPPVISNING AV MISSVISANDE URVAL..... 31
av Felipe Estrada, Sven-Åke Lindgren & Malin Åkerström

**KONSTEN ATT KONSTRUERA SANNING:
OM BARNS OCH FÖRÄLDRARS TID FÖR SAMTAL..... 43**
av Åsa Bartholdsson

*Den urbana myten om att föräldrar och barn talar allt mindre
med varandra dissekeras.*

**TILLIT OCH RESPEKT BORTOM HOMO ECONOMICUS
OCH HOMO SOCIOLOGICUS..... 69**
av Rolf Å Gustafsson

*Sociologin och den ekonomiska teorins rötter belyser nödvändig-
heten av en perspektivförskjutning i hur vi ser på tillit.*

RECENSIONER 96

NOTISER 104

Sveriges Sociologförbund

är en fackligt och politiskt obunden intresseorganisation för sociologer med syftet att främja sociologins vetenskapliga utveckling och praktiska tillämpning. Som medlem i Sociologförbundet får du bland annat förbundets egen tidskrift **Sociologisk Forskning** och den internationella tidskriften **Acta Sociologica**, som utkommer fyra gånger per år.

Vill du bli medlem?

Se Sociologförbundets hemsida www.sociologforbundet.org.se för information. Från hemsidan kan du också beställa lösnummer av Sociologisk Forskning.

Sociologförbundets styrelse:

Mats Franzén, ordf
Eva Sundström, vice ordf
Merete Hellum, kassör
Marcus Persson, sekreterare
Ord. ledamöter: Nihad Bunar, Rolf Gustafsson, Elin Lundin, Eva Schmitz & Adrienne Sörbom.
Suppleanter: Sten Blomberg & Elisabeth Lindberg.

Utgivningsdagar 2004

nr 1: v 10
nr 2: v 23/24
nr 3: v 40
nr 4: v 51

VAD VILL VI veta? Vilken betydelse har den frågan för hur vi ser på våra subjekt och i förlängningen för hur vi närmar oss dem för att extrahera information, kunskap och förståelse? Debattörerna i detta nummer försöker ge sin syn på delar av denna fråga från delvis skilda ontologiska och epistemologiska utgångspunkter. Förhoppningen är att åtminstone någon av texterna får var och en av oss att reflektera lite djupare över metodologiska frågor.

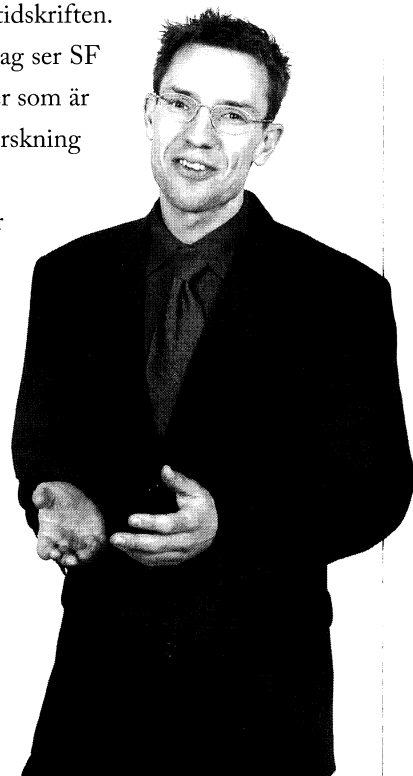
I analysdelen avfärdar Åsa Bartholdsson en vedertagen sanning om att "föräldrar bara samtalar med sina barn x minuter per dag" som en urban myt om kärnfamiljens krackelering. Rolf Gustafsson avslutar med att argumentera för skillnaden mellan oreflekterat förtroende och reflexiv tillit, en analys som är av vikt för vitt skilda samhällsvetenskapliga forskningstraditioner.

Min inte helt empiriskt belagda uppfattning är att det blivit fler personer som inte bär den akademiska markören sociolog som skriver i tidskriften. För mig är det en framgång då jag ser SF som ett medium för alla personer som är intresserade av just sociologisk forskning och inte bara för sociologer.

Passa på att ta igen dig över sommaren och återkom till hösten med nya intressanta texter till SF!

MIKAEL HJERM

redaktör & ansvarig utgivare
socforsk@soc.umu.se

Om lagar, regelbundenheter och tillfälligheter*

av Thora Margareta Bertilsson

* Denna artikel är ett utdrag ur den kommande boken *Forklaring i samhundsvidenskapen*, Samfundslitteratur, Kbhvn 2004.

FORSKNING OM det sociala livet utgår ifrån att det finns återkommande händelser: regelbundenheter och mönster. En annan fråga är hur man ser på dessa sociala ordningar: är de historiskt invarianta strukturer eller är de blott tillfälligheter? Om invarianta mänskliga strukturer föreligger, postulerar man en inre lagbunden ordning mellan händelser med kraft att reproducera sig över tid. Om man istället ser tillfälliga sammanhang och mönster, arbetar man med kontingens. Kontingens betyder att händelser relateras till varandra som yttre, icke-beständiga, relationer som kan anta flera former. Det är klart att denna skillnad också kommer att bli avgörande för förklaringens struktur: nödvändighet eller tillfällighet! I denna text skall jag redogöra för möjligheter och perspektiv i sociologisk forskning.

Kontingenta samband

Den kontingenta varianten av kausala samband antar den traditionellt grammatiska formen (om x, så y). Denna sambandstyp är den klart dominerande formen i samhällsvetenskapen och återfinns

Margareta Bertilsson är professor i sociologi vid Köpenhamns Universitet. Hon är redaktör för *Acta Sociologica* och arbetar för närvarande med två bokmanuskript: "Forklaring i samhundsvidenskapen" och "Disorganised Knowledge".

i ett oändligt stort antal statistiska sambandsanalyser. Här är några exempel: hormontillskott påverkar kvinnors hälsa i övergångsåldern; unga män dominerar olycksstatistiken i trafiken; i universitetsstäder finns de äldsta förstföderskorna; unga kvinnor i gymnasiet har som regel högre betyg än unga män; invandrare har en högre brottsfrekvens än danskar.

Flera av dessa samband uttrycker en eller annan kausal riktning. Vid närmare granskning kommer flertalet av dessa samband (sociala lagar!) att antaga formen av "skensamband" och att brytas ner: vi vet inte om eller hur hormontillskott påverkar kvinnors hälsa, eftersom så många andra okända faktorer är verksamma; att unga män dominerar olycksstatistiken kan också vara en effekt av att de kör oftare och hårdare än andra grupper; att invandrare toppar brottsstatistiken kan förklaras med en serie andra faktorer som t.ex. social-ekonomisk status, integration i samhället, uppehållstiden i respektive land m.m. Att excellera i att bygga upp och att bryta ner sambandsrelationer utgör den empiriska forskningens vardag.

Ett antal av dessa ofta redovisade samband har antagit den valören att de också ligger till grund för centrala sociologiska teorier. Teoretiska samband har den egenskapen att de inte är bundna till tid och plats riktigt på samma sätt som empiriska samband; teori har större permanens (Boudon 1994: 9–28 och vars vidare tankar i övrigt har inspirerat denna text). Man kan se på teoretiska samband som uttryck för sociologiska *lagar!*

En sådan lag kan illustreras med Talcott Parsons tes om att samhällsmodernisering och

små familjehushåll samvarierar. Här uttrycks inte någon nödvändig kausal riktning, eftersom vi inte vet om små familjehushåll är en förutsättning för modernisering eller om modernisering med följande urbanisering leder till att små familjehushåll kommer att dominera. Här finner vi också den sociologiskt intressanta diskussionen om kärnfamiljen med blott två generationer är en modern företeelse eller om en sådan liten familjeform också fanns i för-moderna samhällen? Sammanhänger den mindre familjeenheten med socio-ekonomisk status?

Parsons tes om att här föreligger det närmaste vi kan komma en social lag (samvariation) utesluter inte att det också i det moderna samhället kan finnas större familjeenheter (fler-generationella), men tesen säger att under de förhållanden som sociologer betecknar modernisering, är sannolikheten för att finna små hushållsenheter också stor.

Alexis de Toquevilles "lag" om politisk mobilisering har stor aktualitet just i dessa dagar. Människor som länge lidit under den mest förfärliga makt (som i fallet med Saddam Husseins Irak) kommer vid en eventuell befrielse att inte blott förkasta den gamla makten, men de kommer också att ha svårigheter med att underkasta sig den nya maktens lagar; kaos snarare än ordning blir det dominerande utfallet (Boudon, 1994, s 13ff.).

Tesen om att det finns ett starkt samband mellan modernitet och små familjeenheter debatteras för övrigt livligt i dagens Danmark. Den sittande regeringen har till och med stiftat en lag som skall hindra flödet av släktskapsenheter bland invandrare från Turkiet, Somalia och Pakistan.

Det menas, och sannolikt med visst fog, att om dessa släktskapsenheter fortsätter att prägla invandrarernas familjebildning, så kommer deras integration till det danska samhället att försvåras. Invandrarnas familjemönster liknar inte danskarnas, något som är en källa till stor irritation för vissa politiska partier. Man menar att invandrare med sådana släktskapsarrangemang inte kommer att försörja sig genom arbete utan att de istället räknar med att det offentliga (stat och kommun) skall fortsätta betala ut socialbidrag.

Här föreligger i sanning en intressant sociologisk frågeställning med både teoretiska och politiska konsekvenser. Har vi här att göra med en sociologisk "lag" som innebär att invandrarernas familjemönster — i den utsträckning detta kommer att upprätthållas, något som vi ju inte vet — i själva verket utgör ett hinder för deras integration i det moderna Danmark? Man kan inte utesluta att dessa farhågor skall besannas! Men man kan heller inte utesluta möjligheten att de kommer på skam. Möjligen kommer dessa storfamiljer från främmande länder att söka sig nya försörjningsmöjligheter liknande dem som vi har sett i samband med den tidigare kinesiska invandringen.

Kina-restauranger etablerades i större skala hos oss redan på 1960-talet och har väl fortsatt sin expansion, även om det numera finns stark konkurrens från andra etniska kök. De många turkiska grönsakshandlare och shish kebab restauranger i det område som jag bor i vittnar om att här finns utrymme för nya försörjningsmöjligheter. Att invandrare har svårt för att komma in på den vanliga arbetsmarknaden med normalt (regulerat) lönearbete har naturligtvis

konsekvenser: de måste söka sig nya utvägar. Det är inte alls otänkbara att dessa innovativa strategier bygger på starka släktskapsenheter som en form för billig arbetskraft. Den danska arbetslagstiftningen har inte de bästa villkor i dessa nya små privata (familje)företag. Men det som jag önskar att poängtera är en sociologisk tes: stora familjeenheter kan överleva, ja till och med vara nödvändiga, som små nischer i det moderna samhället. Utan tvekan är det så att dessa nischer påverkar den ekonomiska såväl som den sociala strukturen i det moderna samhället.

Tillgången på billiga etniska restauranger påverkar våra egna restaurangvanor: att gå ut tillsammans och intaga en matbit är inte längre förenat med speciella högtider och det kostar inte en förmögenhet. Således kan man formulera en ny sociologisk "lag" med speciell relevans för den nordiska välfärdsstaten: Invandrarernas exklusion på den vanliga arbetsmarknaden har berikat danskarnas vardagsvanor; jag kan dagligen välja mellan turkisk, persisk, indisk, japansk och thai-mat. Jag tar här inte ställning till om detta faktum har sin grund i moraliskt förkastliga släktförhållanden bland invandrare och om sådana förhållanden ytterligare stärks av exklusionen på den danska arbetsmarknaden.

Strukturell samvariation

Det finns samhällsforskare som klart skulle diskutera strukturell samvariation som något i grunden artskilt från konditionell samvariation. *Strukturer* har en annan permanens och ligger i ett djupare lager än ytskiktets konditionella sambandsmätningar. Det är lätt att

finna empiriska indikatorer på konditionella samband, ty det vimlar av sådana i dagspressen. Det är svårare att empiriskt belägga strukturer; de utgör inte synliga storheter. Vi kan se spår av strukturer i form av en serie återkommande samband på den sociala handlingsnivån, men det behövs som regel en lång rad teoretiska spekulationer i att koppla dessa samband till underliggande strukturer. Strukturer har också den egenskapen att de som regel är knytta till abstrakt teori. Till strukturen hör ett helt batteri av sammanvävda samband: strukturella lagar har formen (om x , så $m, n, o, p, \dots$). Strukturalismen har sedan länge åtnjutit en aktningvärd status i samhällsvetenskapliga kretsar som något i grund och botten artskilt från empirismen (eller positivismen).

Ferdinand Tönnies klassiska distinktion mellan *Gemeinschaft* och *Gesellschaft* utgör ett klassiskt sociologiskt exempel på hur komplexa samfundsstrukturer påverkar det sociala livet. Distinktionen har en lång rad sociologiska konsekvenser, inte minst för disciplinen själv. Sociologin har sitt ursprung i ett *Gesellschaft*-samhälle, eftersom ett stort behov av kontrollerad information då uppstår. Själva idén till "det sociala", har det sagts, uppstod i spänningen mellan rena marknadstransaktioner och skilda solidaristiska grupperingar i det tidiga 1800-talets Frankrike (Donzelot 1988). Så det är fullt rimligt att hävda att sociologin är strukturellt betingat av en speciell (komplex) samhällstyp. Därför är det inte förvånande att strukturalismen tränger djupt in i sociologins egen "livsvärld".

Den historiska materialismen med Marx och Engels skulle ytterligare befästa strukturalismens

suveräna ställning i samhällsvetenskapen, och speciellt i sociologin.

Även om marxismen förlorat sin appell som narrativ framställning av historien, har den avsatt förbluffande starka spår i sociologins analytiska tänkande. Moderna diskursteorier bygger på tesen att språket styrs av starka struktur-liknande talesätt (hegemonier). Den moderna makten är språkligt (diskursivt) förmedlad — och talakten är "överbestämd" (Andersen-Åkerström 1999). I dessa diskursteoretiska övningar bestämmer strukturen "agens" på ett sätt som den mer handlingsteoretiskt orienterade sociologin för länge sedan har förkastat (Giddens 1984). Om strukturen blott utgör ett hinder — och inte en disposition (möjlighet) — skulle det sociala livet blott reproducera sig själv som en serie överbestämda reflexer *ad infinitum*, såvida inte mutationer av ett eller annat slag uppstår.

I sociologin (till skillnad från ekonomi och statsvetenskap) antar strukturernas reproduktion lagliknande former: den ekonomisk strukturen blir bestämmande för den ideologiska; den socialmateriella strukturen (som t.ex. staden eller också landsbyn) kommer att bestämma individernas handlings-schemata. Strukturella lagar har en större permanens än sådana lagar som man traditionellt förknippat med positivismens successionslagar (om x , så y). En väsentlig skillnad mellan det gamla positivistiska lag-tänkandet (som t.ex. hos Durkheim) och den strukturalistiska varianten ligger i att positivismens lagar, åtminstone när dessa uppträder inom samhällsvetenskapen, upplöstes i en lång rad kontingenta samvariationer: kapitalism och urbanisering leder ofta till små familjeformer, men inte alltid;

”lagen” om att politisk mobilisering uppstår som en konsekvens av tilltagande förväntningar har ett antal undantag; kapitalismens *ethos* kan uppstå i skötet av flera trosformer, inte blott den kalvinistiska. I den empiriska sociologin finns en rikhaltig flora av mer eller mindre bestående samvariationer, men det finns, såvitt jag känner till, inga riktiga lagar som alltid gäller. Problemet med strukturella lagar blir att undantagen gärna undertrycks.

Inom moralfilosofin görs en åtskillnad mellan ”lag” och ”regel” som den danske filosofen Lars-Henrik Schmidt så elegant har formulerat det: Lagen gäller alltid, men reglen gäller för det mesta (Schmidt 1995). På samma sätt kan man uttrycka det inom vetenskapsteorin: Den strukturella lagen gäller alltid, men vanliga samband gäller som regel...

Den absoluta och nödvändiga dimensionen i strukturalismen korresponderar också till att det teoretiska tänkandet har prioritet och att den empiriska världen reduceras till ”derivata”: empirin tillhandahåller illustrationsmaterial till den stränga teorin. Strukturella teorier kan prövas logiskt, men sällan eller aldrig med empiriskt material som utslagsgivande instans. Samma slags analytiska tänkande som i den tidigare marxismen kan vi i övrigt se i den kritiska realismen idag (Archer, Bhaskar et al. 1998).

Min utläggning om skillnaden mellan lag och regel, mellan struktur och kontingens, följer i stort de spår som Raymond Boudon har utstakat: Strukturer och strukturella lagar framstår som blott en starkare och mer seglivad variant av det som i grunden också är en serie mer eller mindre sammanflätade kontingenta

samband (Boudon, s 90). Han föreslår att strukturer i sociologin, t.ex. *Gemeinschaft/Gesellschaft* distinktionen, på ett fruktbart sätt kan översättas till det som vi i dagligt tal blott kallar för *typer*. Utan att komma in i en vetenskapsteoretisk utläggning skall jag med Boudon hävda att det ofta (typiskt!) är fruktbart att tänka i form av överdrifter, typer, abstraktioner. Det reducerar komplexitet: vi vinner i översikt och vi kan säga mer med mindre energi. Att tänka i strukturer är i grunden inget annorlunda, säger Boudon, än att tänka i typer.

Alla vetenskaper arbetar med övergripande modeller. *Gemeinschaft*-begreppet kan ses som en modell med vars hjälp vi fångar in ett stort antal dimensioner (materialitet, socialitet) som vi antar hör samman på ett eller annat sätt. Modellen avbildar inte exakt verkligheten, men fångar in intressanta aspekter. Dessa aspekter kan senare översättas i empiriskt prövbara hypoteser om förhållandet mellan fysisk närhet (landsbyn) och personliga relationer. Detta (empiriska) förhållande kan klart variera: fysisk närhet kan, men behöver inte, leda till täta personliga relationer. I den betydelse som Boudon framlägger modellen, har den som synes klara likheter med Webers idealtyper. Att den empiriska verkligheten antar skilda nyanser och variationer försvagar ju inte modellens (idealtypens) utsago-kraft: att göra verkligheten gripbar. Poängen är som synes att modellen spelar precis samma roll i den faktiska forskningsprocessen som det mer högtidliga struktur-begreppet: att reducera komplexitet.

Synen på struktur, typ och modell som besläktade begrepp leder Boudon till en vidare (fruktbar) utläggning, nämligen den att vi här

har att göra med ”formal”teori ungefär i den bestämning som vi finner hos Georg Simmel. I Simmels sociologi om det sociala livets former blir differentierings- och fragmenteringsprocessen i det moderna samhället till ett egentligt epicentrum.

Men vilken empirisk status har differentieringstesen? Det är känt att det mellan Simmel och Durkheim rådde stark oenighet (Simmel i *Revue internationale de sociologie* 1894, refererat ur Boudon, s 198). Simmel attackerade Durkheims maniska försök att formulera sociala lagar som en återgång till ett tidigare metafysiskt (!) stadium, där all kunskap skulle vara universell och nödvändig. Det tog några år för Durkheim att besvara attacken (*Rivista italiana di sociologia* 1900, se Boudon s 198).

Durkheims kritik av Simmel bestod i att formal-sociologin var att se som en återgång till det metafysiska ”abstrakta”stadiet i den klassiska nationalekonomin (Adam Smith och Ricardo) och därför ett förnekande av sociologins egentliga vetenskaplighet: att upptäcka sociala lagar. Polemiken mellan Simmel och Durkheim är intressant och aktuell: Simmels anspråk på att med hjälp av ”modeller”(som t.ex. social differentiering) skärpa den sociologiska blicken och att upptäcka intressanta samband som på ytan kan variera och antaga flera empiriska värden står i stark motsättning till Durkheims anspråk på att finna det nödvändiga och det lagbundna.

Till Boudons lista över släktskapsbegrepp (struktur, typ, modell, formal-sociologi) kan man tillfoga abstrakt teori: sådan teori kan vara fruktbar i empiriska sammanhang i den utsträckning som den hjälper oss med att formulera möjliga

samband. Men dessa samband kommer som regel att antaga flera empiriska värden när de provas i faktiska omständigheter. Problemet med vår tids abstrakta teorier (Foucault, Luhmann) ligger i deras ”blinda fläck”: vi ser inte verklighetens många variationer; i allra västa fall kommer teorierna att ersätta intresset för verkligheten själv. I denna symmetriska identifikation ligger en farlig hybris. Asymmetri-tänkandet i modellen och i typen är mer ödmjukt — och i själva verket mer i överensstämmelse med utvecklingen i modern moralfilosofi: lagen gäller alltid, men reglen gäller för det mesta...

Tillfälligheter och oordning

Inom naturvetenskapen har man diskuterat teorier om kaos och oordning i flera decennier. Om kaos-teorier alls diskuteras inom samhällsvetenskapen, blir det ofta på en ytterligt abstrakt system-teoretisk nivå. Diskussionen berör sällan empiriska fenomen. Sociala fenomen framställs däremot antingen som mass-fenomen (sig ständigt upprepande) eller också som ”strukturerade”, d.v.s bundna av något annat än händelsen själv. En individ är sociologiskt intressant i den utsträckning som han/hon liknar många andra (t.ex. unga arbetslösa) eller också i sina handlingar ger uttryck åt något socialt (akademisk habitus eller kriminell). Det sociala kan antingen förekomma som en uppsättning bakgrundsvariabler (social klass) eller också som hos Weber och Mead komma till stånd som aktörskoordination: min handling inkorporerar ”den generaliserade andre”.

Den sociologiska blicken kräver förvisso att ett

fenomen sätts in i ett sammanhang. Fenomenet — som en individ — blir sociologiskt synligt först i ljuset av en *Gestalt*. Om vi byter Gestalt, ser vi också något helt annat: individen ändrar form och skepnad, ja blir kanske till ett monster. All empirisk vetenskap har denna teoretiska möjlighet: genom att byta teoretiska premisser, kan vi se fenomen på olika sätt. Sannolikt delar forskare denna väldiga frihet (att manipulera verkligheten och att se den från skiftande vinklar) med konstnärer och författare. I detta avseende har vi en privilegierad tillvaro: det finns frihetsgrader mellan oss och tingen ”där ute” (Schutz 1962).

Den sociala verkligheten rymmer tillfällen och möjligheter, vilka kan, men inte behöver, uppfångas av individer. Våra teorier passar inte alltid, och någon gång passar de mycket dåligt. Randall Collins har i detta sammanhang bidragit med en intressant och aktuell synpunkt på forskning om ojämlikhet och social stratifikation, d.v.s klassiska makro-sociologiska forskningsfält (2000). Den sociala stratifikationen såsom vi kan se den i bl.a. inkomstskillnader tenderar ju att anta formen av en ”seg struktur”: den ändras över tid ganska långsamt.

Men Collins ifrågasätter det sociologiska värdet i att använda standardiserade indikatorer som t.ex. inkomst- och arbetslöshetsstatistik. När man företar mer mikro-sociologiskt orienterade studier om hur folk tjänar pengar eller också hur de agerar i situationer av arbetslöshet, finner vi,

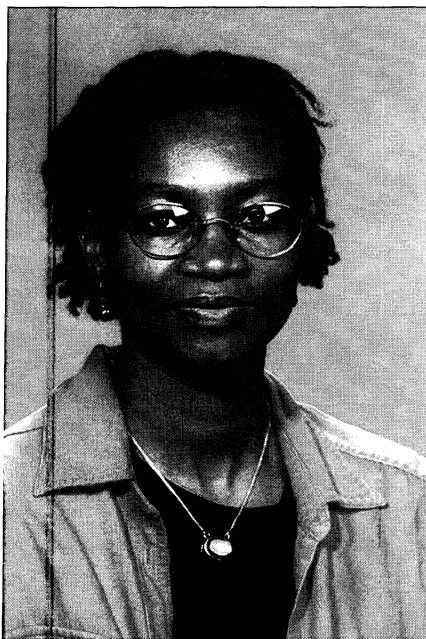
som Collins säger, en mycket stor variation i populationen av vanliga människor. Det är som om standard-indikationerna på social struktur, ojämlikhet och status- hierarki, har förlorat sin situationella (subjektiva) innebörd. Det sociala livets mikro-situationer tenderar i det moderna samhället att liksom bryta sig ur den makro-sociologiska och ofta standardiserade forskningsansatsen. I det hög-teknologiska konsumtionssamhället har som regel också individerna en mångfald av resurser med vilka de kan orientera sig.

Liksom länders BNP-statistik saknar standardiserad befolkningsstatistik mer precist informationsvärde: standardvärden döljer den variationsvidd som faktiskt föreligger. Collins bemärkelse går bestämt inte ut på att förneka förekomsten av ojämlikhet i det moderna (amerikanska) samhället — snarare tvärtom. Men i takt med den sociala utvecklingen antager också ojämlikhet och stratifikation nya framträdelseformer, vilka inte längre rymms i standardiserade mätningar. Här ser Collins också ett stort och brännande problem för den moderna sociologin, speciellt för makro-sociologin, som riskerar att förlora i informativt värde. Också i detta avseende kan vi se en sorts kaos-teori utbreda sig i epicentrum av den sociologiska forskningen. Ja, det har till och med gått så långt att också sociologer har börjat att ifrågasätta själva beteckningen ”det sociala” som en relik från en svunnen tid (Toews 2003).

★ Referenser

- Andersen-Åkerstrøm, N. (1999) *Diskursive Analysestrategier*. København: Nyt fra Samfundsvidenskaberne, CBS.
- Archer, M., Bhaskar, R. et al. (1998) *Critical Realism, Essential Readings*. London: Routledge.
- Boudon, R. (1994) *Theories of Social Change: A Critical Appraisal*. Cambridge: Polity Press.
- Collins, R. (2000) "Situational Stratification: A Micro-Macro Theory of Inequality", *Sociological Theory, A Journal of the American Sociological Association*, 18 (1): 17-43.
- Donzelot, J. (1988) "The Promotion of the Social", *Economy and Society* 17 (3): 395-426.
- Giddens, A. (1984) *The Constitution of Society*. Cambridge: Polity Press.
- Schmidt, L.H. (1995) "Forsyndelser — en programmatisk indledning", s 173-191 i Carleheden, M. & Bertilsson, M. (red.) *Det goda livet. Om renässansen för en gammal disciplin*. Stockholm/Stehag: Symposium.
- Schutz, A. (1962) *Collected Papers I: The Problem of Social Reality*. (s 1- 47) The Hague: Martinus Nijhoff.
- Toews 2003 (2003) "The New Tarde: Sociology after the End of the Social", *Theory, Culture & Society*, 20 (5): 27-52.

Ann Phoenix är professor i socialpsykologi och utvecklingspsykologi vid Open University. Hennes forskning är inriktad mot sociala identiteter och de sätt på vilka psykologiska erfarenheter och sociala processer är komplext sammanlänkade. Hon har forskat om såväl identiteter knutna till kön, etnicitet och klass som om nationella identiteter, moderskap och identiteter förknippade med unga människors konsumtion.

Att belysa det maskulina subjektet – narrativ analys och subjektspositioner

av Ann Phoenix

Bearbetning och översättning: Simon Lindgren

UNDER DE SENASTE DECENNIERNA har det blivit alltmer populärt att studera pojkar och maskuliniteter. Det är dock uppenbart att vi fortfarande behöver mer analytisk kunskap om pojkars egna perspektiv på maskuliniteter. Följaktligen bör varje studie på detta område dels inkludera kvalitativa analyser som medger ett fokus på pojkars berättelser, dels bör ett psykosocialt perspektiv anläggas, d.v.s. både psykologiska och sociala aspekter måste beaktas. I den här artikeln utgår jag från en studie av 11-14-åriga pojkar (studien beskrivs mer utförligt i Frosh, Phoenix & Pattman, 2001) vars syfte var att bidra till förståelsen av hur pojkar betraktar sig själva i förhållande till föreställningar om maskulinitet. Denna artikel diskuterar de metoder vi utvecklade för att uppnå detta syfte. Först tas de teoretiska och metodologiska riktningar som vi utgick ifrån upp — narrativ analys och positioneringsteori. Sedan illustreras metoderna och deras praktiska nytta.

Narrativ finns överallt och de flesta av oss blir redan tidigt i våra liv vältränade när det gäller att berätta och tolka historier, och vi blir också bekanta med en rad olika genrer (t.ex. deckar-

historien, den romantiska berättelsen, såpoperan, komedin). Narrativ analys handlar alltså om att studera något vardagligt och allestädes närvarande. Många teoretiker menar att narrativ är av central betydelse för konstruktionen av våra identiteter i och med att vi både ”skapar” och berättar om oss själva genom självbiografiska narrativ. Vi återskapar ständigt våra berättelser om tidigare händelser på sätt som gör nuet begripligt, och som antyder våra förväntningar om framtiden. Våra självbiografier omarbetas för att hantera såväl förändringar i den individuella livssituationen som i omgivande sociala och strukturella omständigheter. Även om narrativ ofta presenteras individuellt, är individens berättelse också att uppfatta som den aktuella kulturens berättelse. Narrativ är därför alltid med nödvändighet sociala och de är i den bemärkelsen gemensamma projekt.

Narrativen ingår i våra ”identitetsprojekt” — de sätt på vilka vi strävar mot att bli de vi önskar att bli, och de innebär på så sätt en känslomässig investering. Lingvisten Charlotte Linde menar att vi använder ”koherensstrategier” för att uppnå en samstämmighet med implicita kulturella krav i våra narrativ. Koherens behöver emellertid inte innebära konsistens och avsaknad av motsägelser. Vi berättar olika historier över tid, i olika kontexter och vi kan också vara motsägelsefulla inom ramen för en och samma historia för att göra vissa poänger och uppnå olika syften. Vad som inkluderas och exkluderas, samt hur händelser sätts i relation till varandra och tolkas beror dels på den enskilda aktören och dels på den specifika sociohistoriska kontext i vilken interaktionen sker. Givet detta kan man i dessa

individuella historier identifiera föreställningar om hur liv förväntas levas inom kulturen. Dessa föreställningar benämns av psykologen Jerome Bruner ”kanoniska narrativ”. Narrativen riktar med andra ord intervjuaren mot nyckelområden i intervjupersonernas föreställningsvärld, och de utgör strategier för att inta olika positioner i relation till de frågor som diskuteras.

Forskare som är intresserade av identiteter och subjektiviteter använder alltmer begreppet ”positionering” i en ny typ av analyser som erkänner att människor inte är socialt fixa på det sätt som rollteorier antyder. Enligt positioneringsteori ses människor som involverade i dynamiska sociala relationer i vilka varje deltagare skapar och tillgängliggör positioner för sig själva och andra att inta, ignorera eller motsätta sig. Vad det innebär att vara pojke eller man refererar således inte till en fast uppsättning karaktärsdrag utan snarare till något flexibelt, rörligt och ständigt omförhandlat. I och med att vi positionerar andra och oss själva på sätt som vi ibland måste förklara, försvara, överge eller slå fast är det främst genom språket som positioneringarna uttrycks. Av denna anledning ser många teoretiker, t.ex. Judith Butler och Catherine Riessman, idag identiteter och subjektiviteter som lokalt förankrade, formade i social interaktion, samt performativa.

I det följande kommer den ovan nämnda studien av maskuliniteter att användas för att illustrera hur olika narrativ är samkonstruerade (”co-constructed”) på sätt som för det första illustrerar att subjektpositionering är interaktiv i relation till intervjuaren, till den vidare omgivande kontexten och till andra människor.

För det andra illustreras hur kanoniska narrativ kan analyseras med utgångspunkt i vad pojkarna säger. Båda dessa element visar på performativitet — de sätt att konstruera maskulinitet ("doing boy") som intervjupersonerna använder såväl som de emotionella investeringar som de gör i sin maskulinitet.

Om studien

I studien ingick 78 pojkar i åldrarna 11–14 år från 12 skolor i London, som intervjuades individuellt och i grupper om olika aspekter av sina liv under 1998 och 1999. Utöver detta anordnades 45 gruppdiskussioner — varav nio skedde i könsblandade grupper — och 24 flickor från samma skolor intervjuades också om maskuliniteter. Skolor från både privat och offentlig sektor inkluderades för att säkerställa en viss spridning över olika samhällsklasser. Pojkar med en rad olika etniska bakgrunder ingick i urvalet. Intervjuernas huvudfokus var på hur deltagarna upplevde sig själva som unga män.

Grupptervjuerna gjordes före de individuella för att vi skulle kunna se hur pojkar gemensamt konstruerade maskulinitet — genom att förhandla, instämma och diskutera med varandra — och hur de utagerade maskulinitet i olika sammanhang. Varje pojke intervjuades dessutom individuellt två gånger med två veckors mellanrum för att ge tid för reflektion. Detta format följer det upplägg som beskrivs som "Free Association Narrative Interview" av Hollway och Jefferson (2000). Detta är en kvalitativ metod för insamling och analys av intervjudata som betonar vikten av att göra uppföljningsintervjuer för att

utforska narrativen mer på djupet. I anslutning till varje intervju gjorde intervjuaren extensiva anteckningar om själva intervjuprocessen — vad som hade gått bra respektive dåligt, hur intervjuaren kände inför pojken under olika delar av intervjun etc. Intervjuerna var semistrukturerade men inriktade mot att uppmuntra pojkarna att uttrycka sig själva i "narrativa" termer — så fritt som möjligt, och att elaborera omkring frågor som var viktiga för dem. Intervjuaren (Rob Pattman — en vit man) lade sig till med en informell stil för att försöka förstå pojkarnas liv genom att vara generellt positivt inställd gentemot dem.

Att samkonstruera maskuliniteter

När metod diskuteras framstår det ofta som om datainsamlingsprocessen är förhållandevis problematisk, och som att varje datainsamlings-tillfälle har en tydlig början och ett tydligt slut. Men faktum är att intervjupersonerna kommer in i forskningsprocessen med olika förväntningar och erfarenheter av olika positioner. Deras erfarenheter, identiteter och den sociala kontexten har därför ett inflytande över deras deltagande.

Pojkarna kom till intervjusituationen med förväntningar på hur de skulle komma att bli positionerade, vilken position forskaren skulle ha och hur intervjun skulle vara. I viss utsträckning var dessa förväntningar färgade av hur deras lärare positionerade dem. Många lärare varnade oss vid upprepade tillfällen för att pojkarna inte skulle vilja prata med oss och för att vi skulle komma att få problem att kontrollera dem. Inom ramen för intervjuerna relaterade

pojkar på flera olika sätt till hur de tidigare hade positionerat intervjusituationen. För det första, troligen beroende på att intervjuerna hölls i skolor och på så vis påminde något om klassrumsarbete, jämförde de intervjuerna med lektioner. Detta innebar bland annat att de förväntade sig att forskaren skulle likna en lärare som ställde frågor till dem som vid ett muntligt läxförhör, för att bedöma deras prestationer. Vissa pojkar beskrev detta i sina redogörelser för hur de hade upplevt intervjuerna.

Paul: Det är som när man har lektion det är en massa folk och läraren liksom säger åt dig vad du ska göra och du kan liksom inte prata sådär.

Maurice: Det var bra att prata om, liksom jag kan inte prata med lärare så här. Dom lyssnar typ aldrig.

För det andra framhöll vissa pojkar att de hade funderat över att deras narrativ kunde göra dem sårbara, eftersom de trodde att forskaren skulle rapportera in vad de hade sagt om det rörde något otillåtet. Detta var inte en tanke som kom från ingenstans. Som forskare var vi — för att få etiskt tillstånd för studien — förbundna att meddela pojkarna, lärarna och föräldrarna att intervjuerna var konfidentiella utom om de nämnde vissa saker. I ett brev vi skickade till pojkarna inför projektet skrev vi bland annat följande.

Vi kommer att ställa frågor om vad du tycker om att göra i skolan och på fritiden, om dina relationer till andra pojkar, flickor och vuxna som lärare och föräldrar, om dina förväntningar inför framtiden och om eventuell oro som du känner. Det finns inga svar som är rätta eller fel och vi hoppas att du kommer att kunna besvara frågorna så fritt som möjligt. Vi vill klargöra att dina svar kommer att vara strikt konfidentiella. Men om fall av

missbruk eller extrem mobbing kommer till vår kännedom blir vi tvungna att rapportera detta till skolledningen.

Trots att vi skrev i brevet att vi inte skulle vara dömande eller värderande, och att vi skulle hålla förtroenden, tolkade vissa pojkar den myndiga tonen i den sista meningen på ett sätt som vi inte hade avsett. De positionerade därför sig själva som potentiellt sårbara om de var öppna i intervjusituationen. I intervjun från vilken det nedanstående utdraget är hämtat framstod en grupp 13–14-åriga pojkar från en privatskola först ganska spända. De skrattade nervöst allteftersom varje pojke presenterade sig själv. Det följande meningsutbytet som innehåller förväntningar på att intervjuaren skulle bete sig som en sträng lärare kommer från en senare del i intervjun.

Hicham: Jag trodde typ att du skulle fråga oss [Andy: Skumma] en massa, ja skumma frågor

Matthew: Ja, skumma frågor

RP: Som vad då för frågor?

Hicham: Jag vet inte jag trodde du skulle vara liksom helt allvarlig, som lärarna [Andy: Ja] [flera fnissar]

RP: Förlåt

Hicham: Jag trodde du skulle vara som våra lärare typ [Andy: Jättesträng] för liksom när jag läste brevet att du var öh någon doktor eller något sänt [fniss] ja [skratt]

Richard: Ja i ett mörkt rum å fråga såna där frågor [högt skratt][tjugo frågor]

Hicham: Som min kusin läste en kurs i psykologi å hon sade liksom att alla hennes öh lärare på universitetet var typ helknäppa och så

Richard: Hon försökte bara skrämma dig

RP: Så du tycker inte att jag är skum?

Andy: Nä [ljudligt skratt]

RP: Det var mycket vänligt av dig [flera skrattar]

Richard: Det är okej.

RP: Så, jag menar, vilken sorts frågor trodde ni att jag skulle ställa?

Richard: Jag vet inte [flera fnissar]

Andy: Riktigt, riktigt hemska [Colin: känner ni några flickor?] [skratt]

RP: Förlåt?

Flera: Känner ni flickor? [Matthew fnissar]

Hicham: I brevet skrev ni liksom att ni skulle rapportera vissa saker till ledningen, skolledningen

Matthew: Ja typ [fniss] röker eller dricker ni? Nåt sånt

Richard: Jag trodde det skulle vara liksom knarkar ni?

RP: Okej jag fattar.

Matthew: Ja och nej frågor.

Richard: Ja [”I do”] [ljudligt skratt]

RP: Ni sade ja, ni sade att ni trodde att jag också skulle fråga om flickor, och det gjorde jag ju

Colin: Nja, nä inte, du frågade inte så mycket om dom

Richard: Inte typ vad man gör med dom

RP: Aha, ni trodde att det skulle vara så?

Matthew: Ja

RP: Så är det, var det bättre än ni trodde det skulle vara då?

Flera: Ja, ja

Matthew: Ja, mycket bättre

I det ovanstående exemplet utmålar pojkarna en tydlig bild av att de förväntade sig att intervjuaren skulle vara ”skum” eller sträng, och säger sedan hur *överraskande* ”normal” han visade sig vara. Detta berodde bland annat på att han inte ställde till problem för dem genom att ställa

frågor om huruvida de ”kände flickor” (vilket de verkade använda som en eufemism för sex) eller om droger. Sådana frågor utmärker en syn på ungdomstiden som hedonistisk och okontrollerad. Att Hicham kom ihåg passagen i vårt brev som angav möjligheten att ”missbruk eller extrem mobbing” skulle rapporteras till skolledningen bevisar detta samt att vårt brev bidrog till att positionera dem i en oppositionell position i relation till auktoriteter. Detta är ett av de sätt på vilka maskulinitet ofta konstrueras.

Detta för oss in på det tredje sätt på vilket positionering ägde rum under intervjuerna; som en reaktion på forskarens medvetna strategi att förhålla sig till pojkarna som ”sociala aktörer” genom att uppmuntra dem att tala om sig själva och andra på expansiva sätt. Detta öppnade möjligheten för dem att avbryta sin ursprungliga positionering av sig själva och forskaren. Denna dynamik förklarar varför alla pojkar (14 stycken) som sade sig föredra det ena individuella intervjutillfället framför det andra tyckte att uppföljningsintervjun var bättre; de kände till intervjuaren och vilken typ av frågor han skulle komma att ställa, och kände sig som subjekt (snarare än objekt) i studien.

Jerry: Jag tyckte bättre om den här än om den andra för jag visste hur det skulle vara. Jag var inte nervös och så... nu vet jag hur det är och det är ganska kul.

Kanoniska narrativ om maskulinitet

När vi analyserade pojkarnas narrativ byggde vi begreppsligt på en distinktion mellan vad Bruner

benämner "kanoniska narrativ" (allmänna historier om hur liv kan/bör levas i kulturen, som syftar till att legitimeras vissa beteenden) och de "personliga narrativ" genom vilka en pojke gör sin egen specifika position begriplig. Denna distinktion innebär inte att kulturellt och personligt ses som binära motsatser, utan uppmanar snarare till ett psykosocialt perspektiv. Med en sådan utgångspunkt kan man särskilja de kanoniska narrativen om maskulinitet i pojkarnas berättelser. Alla pojkar konstruerade ett kanoniskt narrativ om maskulinitet som något som handlar om tuffhet, sportighet, att vara annorlunda än flickor och att stå i opposition till lärare och skolarbete. Andra kanoniska narrativ kan också återfinnas. Den gruppintervju som presenterades ovan illustrerar t.ex. två kanoniska narrativ som slår fast vad skapandet av maskulinitet innefattar i skolkulturen.

Det första handlar om att (vissa) vuxna inte har tillträde till vissa saker. De fruktade ju bland annat att intervjuaren skulle fråga om flickor, alkohol, rökning och droger och hade negativa förväntningar om vad som skulle efterfrågas i en studie om maskulinitet (och vad som skulle rapporteras om dem som individer).

Det andra kanoniska narrativet handlar om att göra motstånd mot lärarnas auktoritet. Detta illustreras av sättet på vilket de tillsammans skapade en berättelse om hur de hade förväntat sig att intervjuaren skulle ställa "skumma frågor" och "vara liksom helt allvarlig, som lärarna".

En av fördelarna med att göra både grupp- och individuella intervjuer var att det både var möjligt att se pojkarna skapa kanoniska versioner av maskulinitet i gruppintervjuerna och att se hur

de positionerade sig själva i relation till kanon när de var ensamma. Nedanstående anteckning, gjord av intervjuaren, illustrerar skillnaderna mellan de narrativ som var möjliga i de olika typerna av intervjuer.

I gruppintervjun verkade han helt annorlunda, smart, uppåt, integrerad i gruppen. Han sade ljudligt, på ett skämtsamt sätt att han var "hårdast". I den individuella intervjun var han nedstämd och allvarlig och pratade om att han var mobbad... för att han var liten, svag och hade glest mellan tänderna. Jag hade aldrig kunnat föreställa mig att en pojke som retades för att vara "svag" skulle kunna vara så stöjig och uppåt, och kunna säga med glimten i ögat att han var "hårdast".

Intervjuaren frågade: "Varför pratade du inte om det i gruppintervjun?" Svaret han fick var: "För dom kan typ skratta efteråt och säga till andra som retas med mig att jag har sagt det till dig."

I de individuella intervjuerna kritiserade pojkarna ibland andra pojkar för att vara svåra att kommunicera med, aggressiva och okänsliga — karaktärsdrag typiska för de kanoniska narrativ om maskulinitet som de ofta skapade i gruppintervjuerna. Det är här lockande att se det som att det är den mest sanna bilden som kommer fram i de individuella intervjuerna, medan gruppintervjuerna uttrycker ett konstlat socialt spel. Om man tar sin utgångspunkt i narrativ analys och positioneringsteori blir tolkningen dock att pojken som citerades ovan helt enkelt konstruerar sig själv på olika sätt i olika situationer. Således är det irrelevant (i det här sammanhanget) huruvida han ser sig själv som mer autentisk i den individuella intervjun eftersom de olika kontexterna producerar olika subjektpositioner åt honom.

Slutsats

Trots att intervjuer ofta betraktas som slutna system — som tydligt avgränsade, påbörjade och avslutade händelser — visade det sig att pojkarna i den här studien tog med sig sina erfarenheter av tidigare positioneringar och sina förväntningar på intervjuaren och intervjun till forskningssituationen. Detta illustrerar i vilken stor utsträckning tal är kontextberoende. Det visar också på användbarheten av en forskningsdesign som införlivar grupp- och individuella intervjuer i ett teoretiskt ramverk informerat av narrativ teori och positioneringsteori, när det gäller att förstå pojkars egna perspektiv på maskulinitet.

De flesta pojkarna menade att det var givande och ”annorlunda” att bli intervjuade om sig själva. Detta fick dem att diskutera vad de hade förväntat sig av intervjuerna och det blev

tydligt att de hade utgått från sin erfarenhet av skolan och således antagit att intervjusituationen var potentiellt hotande — de skulle kunna bli förödmjukade eller hotade i sin maskulinitet. De förklarade därför att de hade blivit överraskade av att en vuxen hade betraktat dem som sociala aktörer istället för att ”testa”, problematisera och förhöra dem. Pojkarnas berättelser indikerade att de positionerade sig själva på olika sätt under intervjuperioden allteftersom de blev bekanta med intervjuaren och hans frågor, och i takt med att intervjuaren lärde känna pojkarna alltmer och således kunde identifiera och diskutera frågor som var viktiga för dem. De olika typerna av intervjuer, och genomförandet av uppföljningsintervjuer gjorde det följaktligen möjligt att analysera pojkarnas olika sätt att konstruera sig själva som maskulina i sina narrativ, och att finna motsägelser.

★ Referenser

Frosh, S., Phoenix, A. and Pattman, R. (2001) *Young Masculinities*. London: Palgrave.

Hollway, W. and Jefferson, T. (2000) *Doing Qualitative Research Differently* London: Sage.

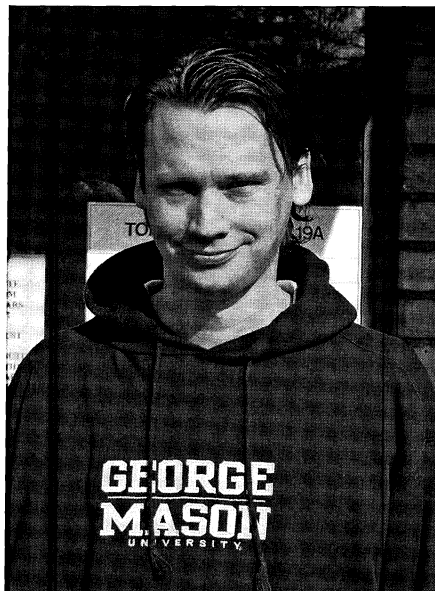
KÄRA LÄSARE! Vid det välbesökta och välarrangerade årsmötet för Sveriges Sociologförbund i Stockholm i februari 2004 avtackades förbundets ordförande Ulla Björnberg, förbundets kassör Stina S. Wingfors, sekreterare Christofer Edling, ordinarie styrelseledamot Kristina Abiala och Johanna Esseveld som suppleant. Å förbundets vägnar vill vi i den nya styrelsen tacka dem för ett förtjänstfullt arbete där den sista stora insatsen från framförallt Ulla Björnberg och sociologiska institutionen vid Göteborgs universitet innebär att Sverige och Göteborg kommer att vara värd för the International Sociological Associations (ISA) världskongress år 2010.

Den nya styrelsen utgörs av Mats Franzén (ordförande), Eva Sundström (vice ordförande), Marcus Persson (sekreterare), Merete Hellum (kassör) samt Nihad Bunar, Rolf Gustafsson, Elin Lundin, Eva Schmitz, Adrienne Sörbom som ordinarie ledamöter. Till suppleanter valdes Sten Blomberg och Elisabeth Lindberg.

Adresser och telefonnummer till styrelsen återfinns på sociologförbundets hemsida och vi ser gärna att ni kontaktar oss om ni har synpunkter på eller förslag om förbundets verksamhet. Under året kommer styrelsen att arbeta med att hejda det sjunkande medlemsantalet och istället försöka förbättra siffrorna genom att värva nya medlemmar till Sociologförbundet. Vi planerar även att bygga ut förbundets hemsida så att mer information om svensk sociologi ska kunna återfinnas där.

Förebereidelserna inför det Nordiska sociologförbundets kongress i Malmö mellan den 20–22 augusti pågår för fullt och vi hoppas att många väljer att delta.

*Mats Franzén,
ordf. i Sveriges sociologförbund*

Fredrik Liljeros, FD., är forskarassistent vid sociologiska institutionen vid Stockholms universitet. Han forskar framför allt om dynamiken hos sociala och sexuella nätverk med hjälp av matematiska modeller samt datorsimuleringsmodeller. Är även intresserad av komplexitetsteori och evolutionära processer.

Sociala simuleringar

av Fredrik Liljeros

IDAG TYCKS DET bland många sociologer och samhällsvetare finnas ett ökat intresse för mekanismbaserade förklaringar. Intresset till trots är det svårt att hitta bra exempel på kvantitativ empirisk forskning, som grundar sig på detta synsätt. En möjlig förklaring till bristen på exempel är att den typ av modeller som används inom kvantitativ sociologi sällan är modeller av de processer och mekanismer som faktiskt studeras. Av bekvämlighetskäl används vanligtvis traditionella additiva modeller som multipel linjär regressionsanalys eller multipel logistisk regressionsanalys, med mer eller mindre explicita inbyggda antaganden om linjära kausala samband mellan olika variabler (Sørensen 1998).

Vetenskapsfilosofen Roy Bhaskar (Bhaskar 1975; Bhaskar 1979) kritiserade tidigt den sorts kausla förklaringar av naturlagstyp som linjära additiva modeller implicit antar och hans kritik har haft relativt stort inflytande på den metodologiska debatten i samtida svensk sociologi (Aspers 1997; Brante 1997; Ekstrom 1993). Mycket förenklat såg hans tidiga kritik ut på följande sätt (se (Liljeros 1997) för en längre diskussion): Experimentellt inriktade forskare studerar lagbundenheter i slutna experiment.

Problemet är att de rena lagbundenheter som forskaren kan observera i experiment väldigt sällan existerar utanför experimentsituationen. Om syftet med experiment var att identifiera lagar så skulle därför experiment vara en rätt meningslös aktivitet, eftersom dessa bara existerar i själva experimentsituationen. För att experimenterande ska vara en meningsfull aktivitet måste forskaren i stället anta att denne kartlägger olika mekanismer som behåller sina egenskaper utanför experimentsituationen men vars effekter inte alltid är synliga då de förstärks och motverkas av andra mekanismer (skälet till att ett flygplan flyger är inte att gravitationen har upphört utan att flygplanet kompenserar för gravitationen med andra aerodynamiska mekanismer (Sayer 1992)).

Har då detta resonemang någon relevans för sociologisk forskning? En sak är klar och det är att sociologer väldigt sällan bedriver experiment. Intressant att notera i sammanhanget är också att generaliserbarheten hos resultaten av sociologiska experiment ofta ifrågasätts just för att den experimentella situationen skiljer sig från verkliga situationer. Jag tänker lämna denna fråga obesvarad och i stället konstatera att långt ifrån all framgångsrik naturvetenskaplig forskning bedrivs med hjälp av slutna experiment. Det finns en mängd system som inte i full skala kan studeras i slutna sådana, t.ex. ekosystem, klimatsystem och planetsystem. Trots detta har stora framsteg i förståelsen av de mekanismer som styr dessa system möjliggjorts genom att man studerat modeller av dem. Modeller har fördelen att man kan göra antaganden om vilka mekanismer som styr systemen och därefter studera om modellen

beter sig på samma sätt som systemet man är intresserad av att studera. Det går självklart inte att studera en mekanism med samma precision som i ett isolerat experiment. Om det finns bra tidsseriedata som beskriver hur systemet betar sig i olika situationer kan informationen dock användas för att bygga och kalibrera en modell som betar sig mycket realistiskt och som ger oss en ökad förståelse av de underliggande mekanismer som styr systemet.

Utan att på något sätt göra anspråk på att kunna bevisa att exakt samma ontologiska antaganden *a priori* måste följa för utövande av en sådan modelleringsparxis — vilket Bhaskar menar följer av den experimentella praxisen — menar jag att liknande antaganden åtminstone tillsvidare kan anses som rimliga. För att modelleringsansatsen skall kunna tillföra kunskap utöver det att avbilda specifika unika händelser måste den tillföras kunskaper om mekanismer verksamma i olika situationer och vid olika tidpunkter.

Finns det några förutsättningar för att en sådan modellansats kan tillämpas framgångsrikt även inom sociologisk forskning? Modeller för att förstå och predicera sociala processer har använts inom samhällsvetenskapen under längre tid än vad sociologin har existerat som självständig vetenskaplig disciplin. Malthus argument om att mänskliga populationer alltid kommer att växa snabbare än människans förmåga att producera mat (och att mänskligheten alltid kommer att vara dömd att leva på gränsen till svält) och Marxs argument att kapitalackumuleringen i kapitalistiska samhällen oundvikligen kommer att leda till en exponentiell tillväxt av produktionsförmågan,

kan båda ses som exempel på verbala modeller av dynamiska processer. Nackdelen med verbala modeller är att de i princip alltid är mindre precisa i sina prediktioner än formaliserade modeller. I bästa fall tillåter de prediktioner om dynamiska förlopp baserade på dess funktionella form, som t.ex. att en evig exponentiell tillväxt är omöjlig i Marxexemplet ovan. Så länge som de verbala modellerna inte är extremt förenklade är det svårt att basera prediktioner på dem, speciellt om det rör sig om ett komplext samspel mellan olika mekanismer.

För att få en djupare förståelse för sociala processer över tid krävs därför formaliserade modeller. Det äldsta och antagligen också mest prestigefulla sättet att bygga formaliserade modeller är använda matematiska modeller (Edling 2002). Femtiotalet och det tidiga sextiotalet kan sägas utgöra något av en guldålder för matematiskt modellerande (Coleman 1964; Karlsson 1958; Rashevsky 1951; Simon 1957). Många idéer, som Rashevskys försök att använda modeller av hur nervceller fungerar för att modellera mänskligt beslutsfattande, framstår än idag som mycket avancerade och långt före sin tid. En nackdel med matematiska modeller är att det är svårt att finna modeller som både är realistiska och som samtidigt går att lösa analytiskt. Om man ser på de modeller som användes under guldåldern så kan man klart se att realism ofta fick stå tillbaka för matematiska förenklingar. Faktum är att väldigt många modeller som relativt enkelt kan formuleras som matematiska modeller, t.ex. differentialekvationer, saknar kända analytiska lösningar.

Utvecklingen av datorer och programvara för

simulering har dock öppnat upp nya möjligheter för att bygga formaliserade modeller av sociala processer. Robert Axelrod framstår här som en pionjär värd att lyfta fram (Axelrod 1997). Andra pionjärer på området är Epstein och Axtell med sin "sugarscape" modell (Epstein and Axtell 1998). Denna modell finns beskriven i vad som inom området betraktas som en modern klassiker, *Artificiella samhällen*.

Användandet av formella modeller har givetvis sina gränser. Att *a priori* fastställa vad som går att säga gör man, för att travestera den tidige Wittgenstein, nog bäst i att hålla tyst om och i stället låta framtiden utvisa. Intressant att nämna är dock att det idag publiceras artiklar i ledande vetenskapliga tidskrifter där datorsimuleringar används inom områden där man vid en första anblick inte skulle tro att det var möjligt. Den Nordamerikanske sociologen Noah Mark har t.ex. använt en datormodell där han utifrån ett symboliskt interaktionistiskt perspektiv studerar hur subkulturer uppstår och distanserar sig ifrån varandra (Mark 1998).

En annan modell värd att nämna är Duong och Reillys (1995) modell för hur etnisk diskriminering uppstår på en arbetsmarknad utan någon som helst korrelation mellan etnicitet och yrkesskicklighet, som en oavsedd konsekvens av mycket grundläggande kognitiva mekanismer. En central mekanism i modellen är att den mänskliga hjärnan har en tendens att skapa associationer mellan olika egenskaper hos individer som inte nödvändigtvis är internt relaterade till varandra, som etnicitet och position på arbetsmarknaden. Om majoriteten av individerna på en viss position på arbetsmarknaden är av en viss etnicitet

så kommer därför hjärnorna hos beslutsfattare företrädesvis att associera till individer med samma etnicitet då den söker efter potentiella kandidater för att t.ex. fylla en vakans. Som jag ser det skulle samma modell även kunna användas för att beskriva mycket av den diskriminering på grund av kön som vi dagligen observerar på den svenska arbetsmarknaden. Det skrämmande i modellen är dock att den visar hur lite som initialt krävs för att en negativ spiral med växande segregation som följd skall uppstå.

Duong och Reillys modell är även intressant ur ett rent sociologiskt teoretiskt perspektiv eftersom den tillämpar en typ av artificiell intelligens som saknar ett centralt subjekt och i stället använder sig av en emergent form av intelligent förmåga till inlärd perception — att skapa associationer och fatta beslut — som uppstår när många relativt enkla enheter interagerar med

varandra. Något provokativt skulle man kunna säga att Duong Reilly skapat en modell där individerna konstruerar en social verklighet. Kanske kan fortsatt forskning kring neuronät till och med ge nya insikter kring de frågor som ställts kring det mänskliga subjektets flyktighet inom postmodernistisk forskning?

Har då denna typ av formaliserad sociologi någon framtid inom svensk sociologi. Till detta ställer jag mig tveksam. Modellbygge av det här slaget kräver tyvärr fortfarande basala kunskaper i programmering (dock inte mer än vad som egentligen går att lära sig på en fempoängskurs). Detta är kunskaper som mycket sällan återfinns hos svenska sociologer, såväl bland yrkesverkamma som bland studenter och doktorander. Denna typ av modellerande kommer nog därför även i fortsättningen vara förpassad till ett fåtal utländska universitet och institut.

★ Referenser

- Aspers, P. (1997) "Scientific realism - Response to Thomas Brante", *Sociologisk Forskning* 34 (4):73-80.
- Axelrod, R. (1997) *The Complexity of Cooperation*. New Jersey: Princeton University Press.
- Bhaskar, R. (1975) *A Realist Theory of Science*. Leeds: Leeds Books.
- Bhaskar, R. (1979) *The Possibility of Naturalism*. Brighton: Harvester Press.
- Brante, T. (1997) "Causal realism and sociology", *Sociologisk Forskning* (1-2):311-335.
- Coleman, J.S. (1964) *Introduction to Mathematical Sociology*. New York: Free Press of Glencoe.
- Duong, D. V. & Reilly, K. D. (1995) "A System of Iac Neural Networks as the Basis for Self-Organization in a Sociological Dynamical System Simulation", *Behavioral Science* 40 (4):275-303.
- Edling, C. R. (2002) "Mathematics in sociology", *Annual Review of Sociology* 28:197-220.
- Ekstrom, M. (1993) "Sociological Explanation and the Limits of Variable Analysis - a Critical Analysis with Examples from Medical Sociology", *Sociologisk Forskning* 30 (2):26-58.
- Epstein, J. M. & Axtell, R. (1998) *Growing Artificial Societies*. Cambridge: The MIT Press.
- Karlsson, G. (1958) *Social Mechanisms*. New York: Free Press of Glencoe.
- Liljeros. (1997) "Roy Bhaskars Kritiska Realism", *Häften för kritiska Studier* (1):20.
- Mark, N. (1998) "Beyond individual differences: Social differentiation from first principles", *American Sociological Review* 63 (3):309-330.
- Rashevsky, N. (1951) *Mathematical Biology of Social Behavior*. Chicago: Chicago University Press.
- Sayer, A. (1992) *Method in Social Science*. London: Routledge.
- Simon, H. A. (1957) *Models of Man*. New York: John Wiley.

Det tänkande-skrivande subjektet: Om minnesarbete som vetenskapligt arbetsätt och politisk handling

av Mona Livholts

1| Fundera över vad som blir ditt försvar givet att du skrivit en avhandling som har högre "sanningsanspråk" än en debattbok. (Kommentar av professor)

Mona Livholts är fil.dr i socialt arbete och vik lektor i genusvetenskap vid Kvinnovetenskapligt forum, Umeå universitet. Hon disputerade 2001 med avhandlingen "*Women", Welfare, Textual Politics and Critique*". Just nu arbetar hon med studien "Rädslans språk", där hon analyserar diskurser av (hoifull) maskulinitet i medias rapportering av våldtäkter, samt ett projekt kring feministisk teori, akademiskt skrivande och social förändring.

HON VAR VÄL FÖRBEREDD inför disputationen. Förberedelsen liknade förmodligen många andra doktorander med feministiska forskningsprojekt; stor noggrannhet och med högsta beredskap att försvara. Men utfallet av föreställningen blev oväntat. Opponenten var dialoginriktad och betygsnämnden gav hennes arbete positiv respons, vilket innebar att de som hon under hela doktorandtiden fruktat skulle tillintetgöra henne kom att bli hennes läsare. Oväntat, lägligt och olägligt på samma gång helt beroende på vilket perspektiv man såg det ifrån. En grupp akademiska läsare i den lokala omgivningen hade en helt motsatt uppfattning; ovetenskapligt löd kommentarerna som i huvudsak var avsedda för den del i avhandlingen som utgjorde minnesarbetet.

Det som presenterades var en sammanläggningsavhandling (Livholts 2001). Arbetet var i en mening traditionellt med fyra vetenskapliga artiklar och en ramberättelse. Men där fanns också

ett tillägg — ett individuellt minnesarbete. Det var skrivet utifrån temat i varje artikel och fångade ett gränsland i forskningsprocessen där akademiseringen av en kvinnlig doktorand synliggjordes, en plats av både privilegium och utsatthet, där hon insisterade på att skapa en *tänkandeskrivande* praktik och på så sätt erbjuda läsaren inblick i det akademiska livets procedurer och ritualer. Syftet var att arbeta med en metodologi för kritisk självreflektion i produktionen av akademisk kunskap. Det var aldrig ett försök att tillrättalägga *en* sanning som skulle gälla för kvinnliga doktorander med feministiska forskningsprojekt (och därför omöjligt att försvara utifrån "sanningsanspråk").

Å andra sidan kunde knappast någon som bemödade sig om att läsa undgå att känna igen några av de välkända formerna för kunskapsproduktion i ett svenskt akademiskt sammanhang. Men vad för slags bidrag till ny kunskap bidrog minnesarbete som vetenskapligt arbetssätt med? Var det inte bara en kvinnlig doktorands klagan över de villkor som just hon uppfattade som diskriminerande och söndrande för livet som helhet? Eller var det ett intressant försök att utveckla en metodologi för kritisk självreflektion kring den akademiska analys- och skrivprocessen? Var det ett vetenskapligt arbetssätt som möjliggjorde produktion av ny vetenskaplig kunskap samtidigt som det var en politisk handling?

Artikelförfattarens utgångspunkt är att minnesarbete är ett kreativt vetenskapligt arbetssätt som använts på ett flertal olika sätt i västerländsk feministisk teori; kollektivt på temat kropp och sexualitet (Haug m fl 1987), känslor (Crawford m fl, 1992) samt kropp och kunskap (Esseveld

1999; Henriksson m fl, 2000). Individuellt på temat kropp och kunskap (Widerberg 1995), som självreflektion i forskningsprocessen (Livholts 2001) och förprojekt (Widerberg 2002). Trots olikheter i arbetssätt och teman har minnesarbete några gemensamma utgångspunkter. Det bygger på en subjekt-subjektrelation, vilket motverkar traditionella uppdelningar av empiri/teori, praktik/teori, oss/dom. Det oundgängliga kravet på sanning utmanas i det gränsland av fakta och fiktion som minnesarbete öppnar för; genom skrivandet tar minnena form, reflektion görs möjlig och dialog kan komma till stånd. Den politiska handlingspotentialen är kopplad till subjektsskap, demokratiskt och dialogiskt förhållningssätt i kunskapsprocessen samt betydelsen att gestalta det situationella som rör makt och kön i en specifik samhällig kontext.

För att illustrera dessa olika aspekter innehåller artikeln förutom övergripande resonemang kring minnesarbete även några egna minnesarbeten och kommentarer. Foucault (1993, s 18) beskriver kommentarens betydelse som 'att *äntligen* säga det som i tysthet artikulerades *där borta*' och i artikeln har kommentarerna funktionen av ordets diskursiva makt på det sättet. De är uttalanden gjorda av personer med hög vetenskaplig status i akademien (docent, professor) och illustrerar cirkulationen av omdömen om minnesarbete som vetenskapligt arbetssätt i ett svenskt sammanhang.

Möten med minnesarbete som vetenskapligt arbetssätt

Hennes första möte med minnesarbete var läs-

ningen av Karin Widerbergs bok *Kunskapens kön. Minnen, reflektioner och teori* (1995). Bilden av den diskriminering en vit heterosexuell kvinna utsattes för i en skandinavisk kunskapskontext väckte ilska, men sättet enligt vilket boken var skriven väckte också en längtan att skriva på ett sätt som skapade beröring och rörelse; ett skrivande som hon uppfattade som förbjudet i akademien. Förbudet var en del av den norm som riskerade kväva den kreativitet och analytiska skärpa som goda stunder av akademiskt analys och skrivarbete innebar. Hon anade inte då att mötet med minnesarbete skulle rädda avhandlingsprojektet den dag hon satte sig ner och allvarligt övervägde att avbryta sina forskarstudier.

När halva doktorandtiden förflutit upplevde hon hur kreativiteten och arbetslusten kvävdes genom de akademiska rummens begränsande villkor. Hon dränerades på energi genom de frågor som ställdes vid handledningar och i seminarierummet, vilket ledde till en fortsatt produktion av det hon uppfattade som innehållslösa textavsnitt. Teoretiska utgångspunkter och vetenskapliga arbetssätt var redan inskrivna i det akademiska livets praktik på institutionen och att inte följa normen för detta innebar bortslösad tid — onyttighet rentav! Men investeringen i forskarutbildningen, liksom längtan att forska drev henne framåt, och inspirerad av minnesarbete som vetenskapligt arbetssätt i Karin Widerbergs *Kunskapens kön* (1995) och skrivformen i Anja Snellmans *Rädslans geografi* (1995) påbörjade hon arbetet med minnesarbete.

Det första temat var akademiskt socialt arbete. Hon skrev ner minnen från det akademiska livet,

vardagslivet och från barndomen. De skrevs i tredje person utan genomtänkt ordnad tidsföljd. Att se hur texten växte fram väckte känslor som präglades av rädsla, tillfredsställelse, och i viss mån förvåning. Rädsla för vad som skulle hända när institutionens normer gällande kravet på tystnad sveks, tillfredsställelse över att ha funnit en form för skrivandet och publiceringen av det fragmentiserade, förvåning och glädje över att forskningen åter kändes meningsfull och den desorientering hon upplevt som ett hot mot hälsan avtog.

2| Att problematisera akademiskt skrivande öppnade upp för en process som innebar ett utforskande och kartläggande av den miljö och de relationer som var utgångspunkten för hennes dagliga arbete: byggnader, former, färger, diskussioner, kläder, material, tal, hot. Och på samma gång som insikter om disciplinerande processer i form av handlingar, tal och skrivande blev möjliga att greppa, blev de också möjliga att tala om och rikta kritik mot. Verkligheten utanför akademien började samexistera med verkligheten innanför och en *tänkandeskrivande praktik* tog form; det var en värld. (Livholts 2001, s 181)

Minnesarbete hade en läkande effekt, men innebar också svåra avvägningar i vad som kunde berättas och skrivas. Läsningen av andra minnesarbetsprojekt hjälpte henne vidare. Särskilt läsningen av några doktoranders minnesarbeten (Henriksson m fl 2000) där officiella texter om universitetets målsättningar speglades mot tankar och minnen från att vara i denna miljö som doktorand, liksom boken *Female Sexualization. A collective work of memory* (Haug m fl 1987), där det övergripande syftet var att få kunskap om sexualiseringen av kvinnokroppen som socia-

lisationsprocess. Arbetsprocessen i den senare publikationen innebar att varje deltagare skrev ner ett minne på temat ”kroppen” så detaljerat som möjligt. Sedan lästes de nedskrivna minnena av samtliga i gruppen, diskuterades och skrevs om igen. Den kollektiva minnesarbetsformen aktualiserade frågor kring den utsatthet det innebar att för henne skriva individuella minnesarbeten som en del av sin avhandling.

Samtidigt hyste hon tvivel att en kollektiv arbetsprocess skulle ha gjort det möjligt att säga det hon nu fick sagt med sina minnesarbeten. Maktrelationer mellan kvinnor föreföll henne en alltför sällan diskuterad fråga i ett svenskt akademiskt sammanhang, liksom den feministiska teorins allmängiltighet och stelhet. För henne var formen central för det hon ville säga, men att söka nya former för skrivande i ett svenskt akademiskt sammanhang framstod ganska snart som en risk.

Minnesarbete, feministiskt akademiskt skrivande och risk

3| Kaffemaskinen mullrar svagt. Hon ser den svartbruna, flytande, rykande vätskan träffa koppens botten och långsamt stiga. Hennes blick riktas mot den perfekta rundningen av muggens kanter, kontrasten mellan det svarta kaffet och det ljusgrå porslinet. Scenen med bryggningen av kaffet tar upp hela hennes synfält. Hon har slutat lyssna. Kvinnan bredvid henne har blivit till en suddig avbild av sig själv. Hennes mun tycks röra sig oavbrutet. När kaffet slutat rinna tränger professorns röst igenom med full styrka och hon tvingas lyssna till hennes avslutande kommentar: ”Du vill väl inte att folk ska säga: Där går hon som skrev den där udda avhandlingen?” (Eget minnesarbete januari 2004)

Udda. Fragmentariskt. Känslomässigt. Subjektivt. Personligt. Politiskt. Hon satt i det lånade rummet på Kvinnovetenskapligt forum under den sista tiden av avhandlingsskrivandet. Hon hade önskat den lösningen under det sista halvåret för att kunna skriva klart avhandlingen med de annorlunda formerna som hon kommit att tycka om. Annorlunda benämner hon det, inte udda.

Det var ett riskfyllt projekt. Det var skillnad på att tala och att skriva. Att skriva var mer av en risk, och det gäller särskilt om det som skrivits skulle ges ut för läsning till någon annan. Det som skrivits ner och lämnades ut till en församling av akademiska läsare (granskare) innebar att den bedömning som gjordes i forskarsamhället fick till resultat att det som skrivits blev kritiserat, omtalat, tystat, eller som skedde sällan — lovordat.

Den lokala miljön med sin akademiska kunskapstradition inkluderade eller exkluderade. Alla visste att det var så, och att lägga fram en text för granskning innebar att lämna ut sig till allt detta. En doktorands framtid var ganska förutsägbar på en akademisk institution eftersom den var så kopplad till relationen till de övriga forskarnas status och rangordning. I en sådan miljö blev det som uppfattades som ovanligt eller udda en riskfylld aktivitet och forskaren som skrev inordnade sig vanligtvis i de traditioner som garanterade beskydd.

Att analys- och skrivprocessen i feministiska forskningsprojekt utmanade traditionerna, blev tydligt i relation till minnesarbete. Utgångspunkten för dess förändrande praktik var att alla inblandade tillerkändes subjektstatus samtidigt som analysarbetet ständigt fokuserade på kön

och makt. Målsättningen att bidra med politisk frigörelse för både kvinnor och män hos den feministiska skribenten skapade spänningar i den akademiska texten; ämnet, forskaren, analysen och skrivandet blev intimt förknippat. Men en risk innebar alltid en möjlighet. När mallen luckrats upp blev det möjligt för en intresserad läsare att se något i den feministiska skribentens tilltal, i de kreativa mellanrummen.

Minnesarbete som kreativ skrivstrategi i gränslandet fakta och fiktion

4| Det tar tid att förstå hur avhandlingen ska läsas. Detta hänger samman med att textanalyserna bryts upp med hjälp av minnesfragment och självreflektioner, lika spännande som att tjuvtitta i någons dagbok. (Kommentar av docent)

Det fanns inte längre en dag när inget blev skrivet. Minnesarbete var en krävande arbetsprocess, men ytterst kreativ, meningsfull och spännande. "Jag" blev "hon", men också "dem", "vi", "oss", "främlingar". Hon förnam textens närhet och samtidigt dess förfrämligande genom tekniken att skriva i tredje person. Minnen utgjordes av miljöer, kroppar, blickar, tal. Hon var både forskare och informant, men inte minst skrivande subjekt, akademisk skribent och författare. Den akademiska skribentens position som författare var underskattad i vetenskapliga sammanhang. Hon såg det så. Det betydde inte att vetenskapliga texter inte var vetenskapliga och istället skönlitterära eller något annat. Men att inta positionen av skrivande subjekt innebar att jag blev sin egen

läsare samtidigt som texten placerade sig i ett nätverk av andra akademiska texter.

Minnesarbete innebar att arbeta i ett gränsland där det som skrevs var lika mycket fakta som fiktion. Det som skrevs ner hade i en mening hänt eftersom hon mindes och skapade mening i tillvaron utifrån hur hon mindes. Samtidigt var det inte den enda möjliga beskrivningen. Men de som kritiserade hennes sätt att minnas som "felaktigt" kunde inte veta något om saken så länge de inte själva bemödat sig om att genomföra minnesarbete. Om de skrivit ner sin berättelse i tredje person så skulle det skrivna genast flytta sig en bit bort. Skribentens placering och upplevda situation blev blicken som var perspektivet som gjorde tolkningen och skapade empiri. De skulle ha försatt *sig själva i reflexivitetens rum*.

Gränsen mellan fakta och fiktion fick näring genom det fragmentariska arbetssätt minnesarbete innebar. Livet blev mer begripligt när fragmentiseringen fick framträda. Minnesarbete placerade kilar i den dominerande lineära tidsuppfattningen, i följdriktigheten av då och nu. Det innebar att det *tänkandeskrivande* subjektet vägrade underordning i termer av kontroll, förutsägelse och kategorisering. Istället skapades en subjektiv kroppstid — en frigörande praktik där subjektet var i 'dialog med världen' (jmf Fahlgen 1999, s 209).

Det som kallades fakta och fiktion blev till slutpunkter på reglerande praktiker, och det var i mellanrummet mellan dessa ändrar hon bjöd in läsaren till en resa i akademiska rum.

5| Hon ville tala om för världen vad som pågick! Tänk om hon skulle tillhandahålla en reseguide för besökare?: Välkommen till

en exkursion i de marker där räds-lans språk härskar! Sedan skulle hon erbjuda dem en resa då de skulle upptäcka en Ny Värld — universitetet som ett samhälle i miniatyr — med alla dess diskriminerande praktiker. De kunde få besöka ett personalmöte där frågor om jämställdhet togs upp (bli vittnen till hur diskussioner kring jämställdhet gradvis formades till personliga förolämpningar; hur ironi och mäns skämt inte bara var möjliga utan fick stöd av ansvariga personer på institutionen genom deras tystnad); de skulle bli inbjudna till ett klassrum där frågor kring kön och etnicitet togs upp (där den kvinnliga läraren bryskt avbröts bara utifrån de grunderna att hon bedrev undervisning kring dessa frågor); de kunde också få besöka ett seminarium där en kvinnlig doktorand presenterade sitt feministiska forskningsprojekt (få lyssna till hur frågor utan relevans för arbetet förpassade både projektet och doktoranden till utanförskap i det akademiska livet). Naturligtvis fanns ett villkor för de som ville delta i denna resa. De måste avge ett löfte att aldrig berätta om vad de sett. Hon skulle också informera dem om att *om* de berättade för någon, skulle de olyckligtvis utsätta sig för risken att få ryktet som någon som var ganska konstig, som hade personliga problem, som inte kunde samarbeta och överdriver problem som inte existerar. (Livholts 2001, s 178)

I mellanrummet mellan fakta och fiktion skedde denna resa; högst illusorisk, högst realistisk. Att berätta för omvärlden om den behandling frågor kring jämställdhet, kön och etnicitet fick i akademiska rum innebar att "tala ut" i en offentlig institution om maktrelationer och livsvillkor; en politisk handling.

Minnesarbete, feministisk teori och politisk handling

6| Klipporna ger svalka den dagen. De ligger där bredvid varandra. Hans hud är det hon vet

och det hon ser. Mjuk, varm, tunn, silkeslen. Tidsskriften är rosa och står i bjärt kontrast till de brungrå klippställarna. Havet är i rörelse; det ger ifrån sig ett regelbundet brusande ljud. Pålithet är det ord hon tänker på. Det återkommande och regelbundna med vattnets vågskvalp. Tidsskriften innehåller en intervju där Toril Moi samtalar med Judith Mitchell. Deras samtal är av betydelse för henne och honom där och nu. I mellanrummet av barnens närvaro och vågskvalpets pålithet bär deras röster mellan sig aktualiteten av förändringen. Den som de känner och vill. Delad förståelse för det som de inte förmår genomföra fullt ut. Samförståndet, närheten, respekten, kärleken, tilliten; möjligt i den stunden, den sommaren, där vid havet. (Eget minnesarbete, januari 2004)

Om feminism är en rörelse för förändring av ojämlika relationer av kön och makt och feministisk teori legitimerar sin existens i relation till en sådan rörelse — vad innebär det att skriva feministisk teori? Den återkommande, skavande frågan. Teorin. Den ständigt på undantag satta. Stelnad i sina former. Inklämd under en egen rubrik i uppsatser på olika nivåer i akademiska utbildningar och i flertalet av de vetenskapliga arbeten hon läst.

Teorin som får definieras utifrån vad den inte är.

Feministisk teori söker sina former.

Ständigt stadd i sökande.

Minnesarbete är ett vetenskapligt arbetssätt som gör det möjligt att skriva feministisk teori utan att göra anspråk på allmängiltighet och därmed sätta stängsel kring kategorin kvinnor. Att skapa feministisk teori är intimt förknippat med närhet till känslor och levd erfarenhet och i avhandlingen var skrivandet en emancipatorisk strategi för det *tänkandeskrivande* subjektet

som vägrade uppsplittring. För henne var det en ontologisk aktivitet som innebar att inte skilja varande från kunskap. Om teorin skulle få vara något mer än motsatsen till empiri så överskred den teori-praktik dikotomin, men för det som rimligen existerade däremellan fanns i språket ironiskt nog inget ord som hon kände till.

Feministisk teori var kritisk teori. Som sådan drog den upp tankelinjer som var analytiskt användbara samtidigt som de förändrade bilden av läsarens situationella betingelser. Om målet var att verka för social förändring genom skrivandet måste författaren avkrävas att illustrera samtidigheten i olika aktiviteter i det sociala livet. Det var en inbjudan till läsaren att reflektera över och omvärdera sin plats i ett nätverk av kön och makt och förmedla upplevelsen av förändringens angelägenhet, pockande aktualitet. För att teorin skulle ha potential att uppfattas som aktiv och handlingsinriktad krävdes författarens närvaro, subjektivitet och den makt känslor hade att förändra. Däri låg möjligheten till dialog och möten.

7| Livholts originalitet visar sig i både problemformuleringar, analys och metod. Det metodologiska greppet bör särskilt framhållas

som nydanande och fruktbart för analysen. Detta är utan tvivel en avhandling som bör diskuteras, inte minst för att minnesarbete som subjektiv metod kan vara ett problem — vetenskapligt och forskningsmässigt. Vad finns kvar av vetenskapen om intersubjektiviteten som idé inte längre får något utrymme? (Kommentar av docent)

☆☆☆

INBJUDAN ATT SKRIVA debatt i Sociologisk forskning erbjöd henne talutrymme. Att skriva om minnesarbete i ett vetenskapligt sammanhang framstod initialt som en kreativ och lustfylld aktivitet. Men att skriva på svenska i en tidsskrift som lästes i den lokala miljön gjorde skrivprocessen till ett tvivlets process på ett flertal sätt. Artikeln innebar att det *tänkande*-skrivande subjektet sökte placering i ett nätverk av texter skrivna på svenska i ett svenskt akademiskt sammanhang; att söka placering mellan det originella och det udda. För det fanns inget ord eller någon plats hon kände till.

★ Referenser

Esseveld, J (1999) "Minnesarbete". K Sjöberg (Red) *Mer än kalla fakta. Kvalitativ forskning i praktiken*. Lund: Studentlitteratur.

Fahlgren, S (1999) *Det sociala livets drama och dess manus. Diskursanalys, kön och avvikelser*. Akademisk avhandling, Studier i socialt arbete nr 29. Umeå universitet.

Crawford, J, Kippax S, Onyx J, Gault U, and Benton, P (1992). *Emotion and gender. Constructing meaning from memory*. London: Sage Publications.

Foucault, M (1993) *Diskursens ordning*. Stockholm: Brutus Östlings förlag.

Henriksson, M, Jansson, M, Thomsson, U, Wendt Höjer, M and Åse C (2000) "I vetenskapens namn. Ett minnesarbete",

Kvinnovetenskaplig tidskrift (1): 5-25.

Livholts, M (2001) 'Women', Welfare, Textual Politics and Critique. Different categories of 'women', the making of welfare states and emancipation in a Nordic welfare state context. Akademisk avhandling, nr 34, Institutionen för socialt arbete, Umeå universitet.

Snellman, A (1995) *Rädsans geografi*. Stockholm: Norstedts förlag.

Widerberg, K (1995) *Kunskapens kön. Minnen, reflektioner och teori*. Stockholm: Norstedts förlag.

Widerberg, K (2002) *Kvalitativ forskning i praktiken*. Stockholm: Studentlitteratur.

Sociologin som försvann – en oppvisning av missvisande urval

av Felipe Estrada, Sven-Åke Lindgren och Malin Åkerström

Felipe Estrada är docent i kriminologi vid Stockholms universitet. För närvarande ligger hans främsta interesse kring frågan om brott och social ekskludering. *Sven-Åke Lindgren* är docent i sociologi vid Göteborgs universitet. Hans forskning är inriktad på sociala problem och social kontroll, med blant annat studier om økonomisk brottslighet. *Malin Åkerström* är professor i sociologi vid Lunds universitet. Hon leder f.n. ett projekt kring mutor og korruption og ett där unga mäns gestaltningar av erfaringer av misshandel undersøks.

Tanker er vår virksomhet, og skriftene våre spor. I publikasjonene kan vi lete etter fremstillingsevne manifestert gjennom god stil, skaping av leseleder, systematikk og konsentrasjon, evne til å behandle et stort stoff, fremstillingsmessig nye infallsvinkler, samt evne til å ferdiggjøre arbeidene og til å få dem ut i bokform, på internasjonale språk og/eller i relevante fagtidsskrift. Alt dette kan vi se etter, og bedømme. (Christie 1997:35)

DET INLEDANDE CITATET är hämtat från den norske kriminologen Nils Christie. Texten handlar om kriterier för att bedöma vad som är god forskning. Christie pläderar — som de flesta av oss — för en kvalitetsbedömning. Trots detta faller många bedömare i en kvantitativ fälla og frågar sig: "Hur *många* böcker, artiklar, rapporter?" Simmel drar paralleller i sin bok "Philosophy of Money" mellan den mentalitet som pengaøkonomi og dess relation med matematik fostrar, og övertygelsen om att: "nothing is real, in any ultimate sense, that cannot readily be measured" (Wolff, 1959, s. 229). "Such insistence on quantity as ultimate reality involves a metaphysical commitment, witting

or unwitting (and it is usually the latter) skriver Howard Becker i en kommentar (*ibid.*)

En sådan omedvetenhet är utmärkande för en sociologisk utvärdering av aktuell kriminalvetenskaplig forskning (SOU 2004). Detta är allvarligt i sig, men när sedan hantverkskunnandet i framställningen av det kvantitativt mätbara blir direkt, nästan komiskt, missvisande kräver detta en replik.

Utredningen konstaterar att ”/.../svenska artiklar i kriminologiska tidskrifter produceras av psykologer och rättspsykiatriker” (*ibid.*:88). I princip ingen sociolog eller kriminolog lyckades kvala in bland den grupp forskare som ”producerar brottsforskning” (Danell 2004: 281, 293, 299). I dessa tider då ”bio-babble is driving out psychobabble” (Rose and Rose 2000) kan det finnas anledning att närmare skärskåda hur en sociolog av alla upptänkliga ämnesrepresentanter lyckas med konststycket att marknadsföra ett medicinskt perspektiv, på ett sätt som mild uttryckt väcker frågor i det kriminalvetenskapliga forskarsamhället.

Hur kan ett i grunden sociologiskt ämnesområde — avvikelser och reaktion — framställas som så totalt dominerat av medicinska och beteendevetenskapliga institutioner utan att någon av de forskare som ingått i utredningen reagerat? I utredningen ”förvånas” man förvisso över sitt resultat. Men utredningen erbjuder ingen metodologisk reflektion eller djupare analys kring hur resultatet har uppnåtts. Då inte bara den direkt ansvarige för analysen, utan också de experter från forskarvärlden som ingick i utredningen är sociologer undrar vi — i likhet med den nyligen genomförda utredningen av Högskoleverket, hur

det står till med vår kvantitativa metodkunskap då utredningen uppenbart brister i basala hänseende — något vi skall diskutera nedan.

Vilket syfte har då undersökningen haft och hur har den konkret gått till? Vi citerar studiens inledande avsiktsförklaring: ”Syftet med denna studie är att ge en övergripande bild av forskning relevant ur ett kriminalpolitiskt perspektiv.” (Danell 2004: 281) Här kan man åter igen fråga sig om inte ett annat angreppssätt vore möjligt: ”Relevans” för vem? I detta sammanhang är det snarare avnämarna som är intressanta: vilken kunskap har politiker och byråkrater aktiva på den kriminalpolitiska arenan uppfattat som angelägen och faktiskt använt i sitt arbete (här skulle det förvåna oss om resultaten blivit lika fördelaktiga för det medicinskt/psykologiska perspektivet).

Men i utredningen är lösningen på hur man skall gå till väga, självklar och oreflekterad: ”Det är framför allt den forskning som är publicerad i vetenskapliga tidskrifter som är intressanta i sammanhanget /.../ Inom vilka organisationer och institutioner bedrivs forskningen? Vilka är det mest produktiva forskarna och vilka är de mest citerade arbetena?” (Danell 2004a:273).

Nåväl, vi får acceptera sakernas tillstånd och studera vad man gjort av sitt material. Det är i detta närstudium vi hittar förklaringar till det ”förvånande” resultatet.

Avgränsningen

Det är för oss, för det första, oklart varför en kartläggning som syftar till att ge en övergripande bild av forskning relevant för svensk

kriminalpolitik skall avgränsas till artiklar publicerade i internationella tidskrifter. För det andra betonas via valet av tidskrifter artikeln som publikationsform. Som tidigare påpekats av Brante & Sunesson (1990) får de forskare som verkar i en medicinskt/kliniskt inriktad tradition flera fördelar gentemot samhällsvetare. Avhandlingar författade av medicinare/psykologer skrivs oftast i artikelform tillsammans med flera medförfattare. Samhällsvetare använder sig däremot i större utsträckning av böcker och rapporter. Vad är det som säger att den mest relevanta svenska samhällsvetenskapliga forskningen publiceras just i internationella tidskrifter och inte i avhandlingar, antologier, monografier eller vetenskapliga rapporter?

Ett annat möjligt skäl till en bredare publicering i internationella tidskrifter är att det medicinska, rättspsykiatriska och psykologiska perspektivet ägnar sig åt samband mellan individers egenskaper och brottslighet, missbruk eller ohälsa — ett samband som inte antas skilja sig mellan olika länder. För en mer sociologiskt/strukturellt inriktad forskare kan det vara svårare att överföra resonemang och resultat som är relevanta i ett svenskt sammanhang till de önskemål som internationella bedömare ställer på att artiklar inte skall vara snävt nationella. Ibland är inte heller forskning som rör specifikt svenska kriminalpolitiska frågeställningar avsedda att spridas till en internationell publik. Detta gör dock inte denna forskning mindre relevant, i synnerhet inte för utredningens uppgift.

Bortsett från det tveksamma urvalet av publikationsform, som alltså avgränsas till artikeln, återstår problemet med nästa urval, dvs.

urvalet av tidskrifter. Vilka skall vara med och vilka faller bort? Det är självfallet grundläggande att urvalet av tidskrifter är rimligt och representativt. Ett annat urval får inte ge ett helt annat utfall — då har man helt enkelt inte redovisat ett tillförlitligt resultat. När så väl populationen är bestämd återstår att avgöra sökprofil, dvs. ett val av ord och begrepp. Även här är det självfallet givet att dessa är välmotiverade och representativa för de begrepp kriminalvetenskapligt inriktade forskare använder sig av. Slutligen måste resultaten av de frågor vi ställer till ett material redovisas på ett rättvist sätt. Vi måste konstatera att det finns allvarliga brister på samtliga dessa punkter i utredningen.

Urvalet

Vad som har gjorts i undersökningen är att försöka kartlägga forskningens relevans genom att utgå från antal träffar i gränssnittet/databasen *Web of Science*. Eftersom vi är verksamma i ämnesområdet kriminologi vet vi att det är långt ifrån självklart att *Web of Science* är den mest kompletta databasen för kriminalpolitiskt relevant litteratur. Utredaren ger dock sken av motsatsen genom att hänvisa, återigen snärjd i siffrornas magi, till att databasen innehåller tusentals tidskrifter och miljoner artiklar (närmare bestämt 18 251 367). Detta är förvisso korrekt, men ganska ointressant. Problemet är att huvuddelen av dessa tidskrifter inte är samhällsvetenskapliga utan inriktade på medicinsk och naturvetenskaplig forskning. Vi menar att det varit mer ändamålsenligt (men för den delen inte oproblemiskt) att söka i databasen *Criminal Justice Abstracts (CJA)* och

att det, för en sociologisk utvärderare, hade varit självklart att också använda *Sociological Abstracts* som kontrollkälla.

Sökprofilen

Den söksträng, dvs. de ord man söker på, måste självfallet vara korrekta, konsistenta och fullständiga. Centrala söktermer inom ämnesområdet får självfallet inte saknas. Här kan man använda sig av en s k Thesaurus, dvs. en ämnesspecifik ordlista. Fördelen med en sådan är att den listar de centrala söktermerna i databaser i en hierarkisk princip. Man börjar från de mest använda sökorden och kan sedan leta sig ner till djupare nivåer. Undersökningens sökprofil (Danell 2004:274) innehåller söktermer som befinner sig på helt skilda nivåer och det är svårt att se en tydlig strategi i konstruktionen. Allvarligast är dock att grundläggande begrepp saknas medan egendomligt specifika ordval förekommer.

Ett exempel är termen *shell compan**, som troligen — här får vi gissa — används för att fånga upp eko/miljöbrott. I CJA hittar man genom denna sökterm två artiklar. Det vedertagna begreppet *white collar crime*, har man inte sökt efter (503 artiklar i CJA).

Ytterligare ett exempel: utredaren väljer flera sökord för stöldbrott men inte det vanligaste som är *property crime*. Det kanske mest flagranta är att ordet *victim* saknas som eget begrepp. Det finns bara med som ”rape victim” med vilket man finner 106 artiklar i CJA, med sökordet *victim** finner man 10180 artiklar. Andra centrala begrepp som helt saknas är *policing*, *juvenile delinquency* och *prostitution*. Sammantaget är

det uppenbart att sökprofilen skapats utan en ingående kännedom om det forskningsfält som sökningen ska appliceras på.

Konsekvensen av detta urvalsförfarande är att utredaren missar artiklar skrivna av svenska sociologer/kriminologer i centrala tidskrifter som till exempel *Criminology*, *European Sociological Review*, *Punishment and Society*, *European Journal on Criminal Policy and Research* och *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention*. Sistnämnda är en naturlig arena för svensk kriminalpolitisk forskning. Man fångar inte heller upp artiklar författade på svenska i *Nordisk Tidskrift för Kriminalvetenskap*. Detta skulle i och för sig ha kunnat accepteras om utredaren valt att enbart inkludera artiklar författade på annat språk än svenska. Detta är dock inte fallet eftersom artiklar skrivna i *Sociologisk Forskning* råkar finnas med i *Web of Science*.

Analysen

Studien listar under perioden 1986–2002 sammanlagt 22 olika forskare som publicerat mellan två och åtta artiklar i samhällsvetenskapliga och kriminologiska tidskrifter (Tabell 1). Av dessa kommer endast sex från sociologiska/kriminologiska institutioner, resten är medicinare/psykologer. Mycket få av dessa artiklar handlar om ekonomisk brottslighet, miljöbrott, polisväsende och fängvård — teman som de ansvariga för utredningen sade sig vara särskilt intresserade av (SOU 2004:18, s. 298f). Dessa teman är dock frekvent förekommande i *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention*, en tidskrift som man inte brytt sig

om att undersöka. En sådan komplettering hade givit uppdragsgivaren viss information och samhällsorienterade kriminalvetenskapliga forskare ett erkännande; en genomgång visar snabbt en rad artiklar från sociologer/kriminologer och väldigt få från medicinare/psykologer.

Undersökarens sammantagna metodproblem framträder kanske som tydligast när vi leker med ett alternativ till hans arbete. Vi gör en analys via två andra databaser — *Criminal Justice Abstract* och *Sociological Abstracts* varpå det visar sig att den tidigare påtalade kraftiga övervikten av

Tabell: Kartläggning av kriminalpolitiskt relevant forskning i internationella tidskrifter

De mest produktiva svenska författarna i (1) samhällsvetenskapliga tidskrifter och (2) kriminologiska tidskrifter enligt Web of Science (källa SOU 2004:18, s. 281 och 293). Alternativ sökning i (3) *Criminal Justice Abstracts* och (4) *Sociological Abstracts*. 1986-2002.

De mest produktiva författarna enligt SOU 2004:14	Institution	1. Sam.vet. artiklar i W o S	2. Krim. artiklar W o S	3. Artiklar i CJA	4. Artiklar i Soc.abstr.
Dahlbäck O	Sociologi, Stockholm U	4	—	4	4
Stattin H	Psykologi, Stockholm U	4	4	10	6
Magnusson D	Psykologi, Stockholm U	3	3	7	4
Wikström POH	Kriminologi, Cambridge U	3	3	15	7
Estrada F	Kriminologi, Stockholm U	2	—	2	3
Grann M	Rättspsyk. KI, Stockholm	2	8	7	1
Franzen M	Bostadsforsk, Uppsala U	2	—	1	2
Lindblad F	Barnpsyk., Huddinge sjh.	2	2	5	1
Åkerström M	Sociologi, Lund U	2	—	3	8
Kratzer L	Samhällsmed., Lund U	2	—	2	0
Strömvall LA	Psykologi, Gbg U	—	3	2	0
Langström N	Rättspsyk, KI, Stockholm	2	3	8	2

Forskare (ej uppräknade i SOU 2004:18)					
von Hofer H	Kriminologi, Stockholm U			8	3
Tham H	Kriminologi, Stockholm U			8	4
Sarnecki J	Kriminologi, Stockholm U			4	2
Norström, T	Sociologi, Stockholm U			5	3
Alalehto T	Sociologi, Umeå U			2	0
Lindgren, SÅ	Sociologi, Gbg U			2	1
Knutsson, J	Polishögskolan, Sth, Oslo			5	1
Lindström, P	Polishögskolan, Växjö			3	2

medicinare och psykologer försvinner. Vi har helt enkelt slagit på kända svenska kriminologiskt inriktade forskares namn. Vårt resultat är inte heltäckande, men kan sägas utgöra ett minimimått på samhällsvetares produktivitet, vilket är tillräckligt för att omkullkasta utredarens bild. Denna enkla ”metod” ger ett resultat som varje forskare bekant med den svenska kriminologiska/sociologiska miljön torde känna igen; dvs. bland de mest produktiva finner vi nu också samhällsvetenskapligt inriktade forskare som Hanns von Hofer, Henrik Tham, Per-Olof Wikström och Malin Åkerström.

Ett förhållande som aldrig diskuteras i undersökningen och som självfallet påverkar en bedömning av enskilda forskares produktivitet är olika discipliners skilda traditioner när det gäller frågan om medförfattarskap. Samhällsvetare sätter i princip enbart sitt namn på skrifter som de själva varit med och skrivit. I allmänhet är våra arbeten författade av en ensam forskare. Merparten av de artiklar som författats av medicinare och psykologer har däremot två, ofta fler författare. När vi tar hänsyn till detta blir det faktum att undersökningens resultat varit starkt vinklat, än tydligare. Räknar vi om ”produktivitet” genom att ”vikta” artiklarna visar det sig att merparten av de mest produktiva forskarna kommer från sociologiska/kriminologiska miljöer.¹ Även denna skilda publiceringskultur torde varit välkänd för utredaren.²

Elakhet eller oförstånd, sa lilla My

Böök skrev i sin *Resa i Sverige* från 1924 apropå vägtrummor, att det var som om de byggts ”icke

i oförstånd utan av ond vilja”. Här får vi anta att förhållandet är det omvända. Detta bygge, den konstruktion av svensk kriminalvetenskaplig forskning, som här snickrats samman är, förmodar vi ett utslag inte av illvilja (var den skulle härröra från är svårt att förstå då måltavlan utgörs av det egna skrået) — men av oförmåga. Och det gör inte saken bättre.

Sammantaget menar vi att vår genomgång understryker det som Thomas Brante och Sune Sunesson skrev för närmare femton år sedan i denna tidskrift. Under rubriken ”Kvalitetsmätning med citationsindex — en fallgrop för sociologin” menade de att:

...metoden inte bara är dålig för svensk samhällsvetenskap, utan även farlig — det är ett ovetenskapligt och destruktivt sätt att mäta vetenskaplig skicklighet och kvalitet /.../ i grund och botten gäller frågan om det överhuvudtaget är möjligt att jämföra mängd erhållna ”citations” med grad av vetenskaplig kvalitet. (s. 49)

Som avslutning kan en talande illustration användas: Nils Christie, den mest välkända, mycket produktive och flitigt citerade skandinaviske forskaren inom det kriminalpolitiska området har tre artiklar i *Web of Science*.

★ Noter

¹ Resultatet av en sådan analys kan fås av författarna. Av utrymmesskäl är den inte ingripen i tabell 1.

² Ytterligare ett förhållande kan tas i beaktande. Hade vi inkluderat träffar som gäller antologibidrag eller böcker i

vår analys (de finns i CJA som SA) hade detta förbättra sociologernas/kriminologernas utfall gentemot framför allt medicinarna men också psykologerna.

★ Referenser

Brante, T. & Sunesson, S. (1990). "Kvalitetsmätning med citationsindex — en fallgröp för sociologin", *Sociologisk Forskning*, 27:2, 47-57.

Christie, N. (1997). "Kriminologi — Faglige krav og kriterier", *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab*, 84:1, 33-35.

Danell, R. (2004). "Kartläggning av kriminalpolitiskt relevant forskning i internationella tidskrifter", Bilaga 10 i *SOU 2004:18, Brottsförebyggande kunskapsutveckling*. Stockholm: Fritzes.

Rose, H. och Rose, S. (2000). *Alas, poor Darwin — arguments against Evolutionary Psychology*. New York: Harmony Books.

Simmel, G. (1959). *Essays on sociology, philosophy & aesthetics by G. Simmel et al.* K. Wolff (ed). New York: Harper.

SOU 2004:18. *Brottsförebyggande kunskapsutveckling*. Stockholm: Fritzes.

Nästa nummer av SF...

Debatt om genusforskningens frontlinjer.

Analysartiklar:

"Ungas attityder till välfärdsstatliga utgifter"

av Annika Westberg.

"Välfärdsstat och ideologi"

av Mikael Nygård.

...kommer i september.

1954 2004

SOCIOLOGISKA INSTITUTIONEN
I STOCKHOLM 50 ÅR

festdagar

9-10 *september* 2004

FÖREDRAGSHÅLLARE

michèle lamont

saskia sassen

alejandro portes

PANELDISKUSSION

»*sociologiska förklaringar
-kopplingar mellan teori och metod*«

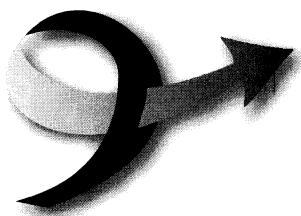
WWW.SOCIOLOGY.SU.SE/JUBILEUM

VÄLKOMNA!

med reservation för eventuella ändringar i programmet

Replik

För att skapa en levande debatt tar vi emot repliker på alla debattartiklar.

Kontakta redaktionen om du vill skriva en debattartikel.

Repliker skall kunna publiceras i nästkommande nummer. Ditt debattinlägg bör därför vara redaktionen tillhanda senast trettio dagar efter det att du erhållit det aktuella numret.

Walter Korpi och Joakim Palme:

Forskardebatt eller åsiktsutsläpp, fakta eller invektiv? Svar till Göran Brulin.

GENOM SOCIOLOGINS HISTORIA vindlar en röd tråd, debatten om klassbegreppets relevans. Klassbegreppet är kontroversiellt därför att det riktar ljuset på intressekonflikter och fördelningskonflikter, sådant som en del hellre vill ha under mattan än i ljuset. I artikeln "*Klasspolitik och "nypolitik" under knapphet och globalisering: Åtstramning av välfärdsstater i 18 länder 1975 - 1995*" pekade vi på de cykliska förändringar man i ett långt tidsperspektiv ser i användningen av klassbegreppet inom sociologi och statsvetenskap. Från att ha varit centralt för Marx, Weber och Durkheim ställdes klassbegreppet under efterkrigstidens första år åt sidan, kom tillbaka ett par decennier senare, men är nu åter i onåd hos en del forskare. De som anser sig ha klättrat högst upp på jättarnas skuldror säger sig ha skådat klassernas död, andra närmare marken menar att medan klass var relevant fram till någon gång på 1970-talet har dess betydelse därefter blivit marginellt. Vår artikel skisserar en teoretisk utgångspunkt för klassanalys, och i en empirisk granskning visar vi ohållbarheten i den internationellt accepterade synen, att det knappast funnits några nedskärningar i västländernas välfärdsstater och att partipolitiken här inte längre spelat något egentlig roll. Av detta har Göran Brulin tagit anstöt. I hans inlägg (1/04) tar vi här bara upp det som är en direkt replik på vår artikel.

Vår teoretiska ansats pekar på att i analysen av fördelningskonflikter i västländerna är det fruktbart att utgå från vilka typer av maktresurser olika aktörer kontrollerar och kan använda för att, om så behövs, hävda sina intressen. Arbetsmarknaden tillsammans med demokratisk politik är de viktigaste arenor, som strukturerar fördelningskonflikterna och deras utfall. Vi använder

klassbegreppet för att genom en socio-ekonomisk indelning av yrken avgränsa positioner, där aktörernas resurser ger dem likartade möjligheter och begränsningar när det gäller handlingsalternativ i intressekonflikter. Inom sådana nominella kategorier kan delade begränsningar och möjligheter skapa vad man kan kalla en "situationens logik" som kan påverka valet av handlingsalternativ.

Grovt skisserat tar vår hypotes om klassanalysens fortsatta relevans för fördelningsutfall och politik fasta på två omständigheter. Dels gör situationens logik på arbetsmarknaden och i anställningsrelationer att vissa kategorier har större nytta av kollektivt handlande, dels har den politiska demokratins införande haft asymmetriska effekter på situationens logik på marknaderna och i politiken för olika klasskategorier. För aktörer med kontroll över ekonomiska resurser som ganska lätt kan koncentreras blir kollektivt handlande mindre viktigt, och de kan väntas föredra fördelning i marknadsprocesser, där främst ekonomiska resurser ger utslag. Humankapitalet bland de anställda är däremot svårare att koncentrera till enskilda individer. Den potentiella nyttan av kollektivt handlande kan därför antas vara störst för anställda, som har begränsade ekonomiska resurser och saknar högt specialiserad humankapital. Situationens logik kan väntas få dem att sluta sig samman i partier och fackföreningar för att genom kollektivt handlande via politiken försöka påverka förutsättningarna för och utfallet av marknadsfördelning.

Brulin har tagit så stark anstöt av vår klassanalys att han tappat förmågan att läsa innantill. Vi skrev: "Anställningsförhållanden karakteriseras i allmänhet av positivsummekonflikter ..." (s 49), och sade att de som anklagat maktresursansatsen för att se anställningsförhållanden som en nollsummekonflikt helt enkelt har fel (s 51). Detta illustrerades med ett citat från *Arbetarklassen i välfärdskapitalismen*, där den "historiska kompromissen" mellan kapital och arbete under 1930-talet beskrivs som delvis "en ekonomisk tillväxtstrategi i klassmotsättningarna syftande till att öka nationalprodukten så att "nollsummekonflikter" kunde vändas till "positivsummekonflikter" (not 15). Men ändå är Brulins huvudanklagelse att vår analys "utgår från att det egentligen råder en antagonistisk konflikt mellan samhällsklasserna" (s 13). Hans svårigheter att läsa innantill kommer fram på olika ställen.

Vi diskuterade de komplexa frågorna om arbetsgivarnas roll i välfärdsstatens utveckling, att man bör skilja mellan införande av program och deras senare utveckling samt mellan olika aspekter och institutionella typer av välfärdsstater. Vi pekade på att arbetsgivarna vanligen fördragit institutioner som lämnar stort utrymme för marknadslösningar, att deras förstahandsval synes vara en ganska begränsad form av välfärdsstat och att det är svårt att finna viktiga socialpolitiska reformer vars förkämpar de varit (s 51-42). Detta får Brulin till att enligt vår analys "motsätter sig näringslivets företrädare definitivt politiska

lösningar. Näringslivets företrädare vill på inga villkor ha välfärdsstatliga lösningar” (s 12).

Vi hävdade att massarbetslöshetens återkomst efter 1973 måste ses som en mycket viktig re-
trätt för välfärdsstaten. Brulin skriver att vi här bortsett från de stora skillnaderna mellan USA och Västeuropa, som kom fram efter början av 1980-talet. Men vi visade dessa skillnader i Figur 1, som nästan täcker en helsida, något som Brulin tycks ha bortsett ifrån. USA har under efterkrigstiden aldrig haft full sysselsättning i europeisk bemärkelse men en arbetslöshet med trendlös variation på hög nivå. I Europa vi gått från full sysselsättning till massarbetslöshet. När det gäller elementen av klasskonflikt och partipolitik i denna utveckling hänvisade vi till en artikel av Korpi (“The Great Trough in Unemployment: A Long-Term View of Unemployment, Inflation, Strikes, and the Profit/Wage Ratio,” *Politics & Society*, 2002, s 365-426), som tyvärr föll bort från referenslistan.

Brulin förvränger vår teoretiska ansats, har ingen saklig empirisk kritik men slår fast vad han tror är sanningar. För att en debatt i tidskrifter med vetenskapliga anspråk ska vara meningsfull måste inläggen grundas på informerad analys och korrekt återgivande av de synpunkter man kritiserar. Utsläpp av åsikter bör begränsas till tidningarnas insändarspalter. Forskardebatt eller åsiktsutsläpp, fakta eller invektiv?

Här har redaktionen ett stort ansvar.

Göran Brulin:

WALTER KORPI OCH JOAKIM PALME menar att jag har tagit anstöt av deras klassanalys, att jag förvränger deras teoretiska ansats, inte har någon saklig empirisk kritik men slår fast vad jag tror är sanningar. De menar vidare att redaktionen borde låtit bli att ta in min debattartikel eftersom "Utsläpp av åsikter bör begränsas till tidningarnas insändarspalter". Deras uppskruvade tonläge, tror jag säger mer om dem än om mitt debattinlägg.

Jag kan garantera dem att jag inte har tagit anstöt av deras klassanalys. Vad jag försökt säga är att den inte övertygar eftersom leden fram till effekterna på välfärdsarrangemangen är så många och långa att inte ens traditionella positivister borde känna sig övertygade, garbage in garbage out. Gunnar Myrdal framhöll många gånger att det bör finnas en medveten värdestyrning i all samhällsforskning, inte minst i analysen av välfärdsstaten. Walter Korpi och Joakim Palme undviker till varje pris att medge att deras artikel är fylld av värderingar utan låtsas att de gör en analys grundad på empiriska fakta. Om välfärdsstaten skall överleva, vilket jag tycker är oerhört viktigt, tror jag, i linje med Myrdal, att samhällsforskningen måste undvika att ge primat åt vissa analytiska perspektiv, klassanalysen t.ex., och istället utgå från en diskussion om möjliga praktiska lösningar. Men tyvärr har hans typ av pragmatism aldrig fått ett särskilt stort genomslag i svensk samhällsforskning. Allra minst har genomslaget varit i svensk välfärdsforskning.

Konsten att konstruera sanning: Om barns och föräldrars tid för samtal

av Åsa Bartholdsson

SVENSKA FÖRÄLDRAR och deras barn pratar bara med varandra ett fåtal minuter varje dag. Det är den korta men kärnfulla utgångspunkten för min granskning av ett påstående som framförs av förtroendeingivande personer på olika arenor i vårt samhälle. Uppgiften ter sig, vid varje enskilt användningstillfälle, som en enkel och talande tidsangivelse. Likväl är den en liten men dramatisk berättelse om familj, föräldraskap och barndom, här och nu. Den framstår, när den berättas, som både en konsekvens av och en orsak till ett samhälle i nöd. Uppgiften om hur många minuter föräldrar pratar med sina barn har väckt mitt intresse därför att den lever ett alldeles eget liv, utan namn och utan precis referens, samtidigt som den ständigt presenteras som resultat av "forskning" eller "undersökningar".

Det som inledningsvis var ett försök att för egen räkning finna den källa från vilken uppgiften härrör, har utvecklats till en kartläggning av hur uppgiften om det antal minuter föräldrar umgås eller pratar med sina barn används. Det huvudsakliga syftet med denna artikel är att möjliggöra en förståelse för uppgiften som fenomen och att belysa hur den här typen av "sanning" skapas,

---

Åsa Bartholdsson är doktorand i socialantropologi vid socialantropologiska institutionen, Stockholms universitet och adjunkt vid Högskolan Dalarna. Hennes avhandlingsarbete handlar om föreställningar kring barn och normalitet i den svenska skolan.

---

reproduceras och omformas.

För att genrebestämma den sorts berättelse som minutuppgiften utgör har jag vänt mig till teoribildning runt det som folklivsforskare kallar *urban legends* (Brunvand 2001) eller *nutida vandringsägner* (af Klintberg 1995). Sägner är korta, dramatiska berättelser i gränslandet mellan fantasi och verklighet. Sägner har en konkret handling och tar sig anekdotiska uttryck, medan *ryktet* däremot utgör ett kortare påstående. Skillnaden mellan de båda ligger i formen och dessa två former står i växelverkan med varandra: ett rykte kan dramatiseras i en sägen, en sägen komprimeras till ett rykte (ibid.). När det gäller frågan om hur många minuter föräldrar umgås/pratar med sina barn varje dag så har uppgiften karaktär av rykte samtidigt som detta rykte utgör en kärna i en större berättelse, eller en diskurs, om det svaga föräldraskapet som i sin tur är en viktig komponent i en ännu större berättelse om det moderna samhällets förfall. Sagnens och ryktets karaktär som ett uttryck för tänkta och verkliga faror som hotar social ordning kan kopplas till det vi känner som *moralisk panik*. Moraliska paniker uppstår från och till i samhället och innebär att händelser, personer eller grupper definieras som hot mot social ordning. Spelplatsen för detta är ofta massmedia och de röster som hörs på den moraliska barriaden är ofta rättrådiga experter som både identifierar problemet och presenterar dess lösning (Cohen 1972:9). I min behandling av uppgiften om hur många minuter föräldrar och barn pratar med varandra varje dag, överlappar sägner, ryktet och den moraliska paniken varandra.

Detta sker inte i ett tomrum, utan måste förstås

i en kontext av kulturella föreställningar om barn, barndom och föräldraskap. Den samlade bilden av uppgiftens liv är att den, trots den variation av tillämpningsområden som jag kommer att visa, utgör en del av en dominant diskurs kring en föreställd kris i familjen i en västerländsk samhällskontext. Att kommentera detta är artikelns andra syfte. Innan jag går vidare med att presentera kartläggningen av uppgiften om hur många minuter föräldrar pratar med sina barn kommer jag att skissartat belysa några av dessa föreställningar.

Familjeliv i kris

Det är möjligt att beskriva samhället som ålderssegregerat genom att barn i hög utsträckning tillbringar sina dagar i barnomsorg och skola.¹ Detta har inneburit en viss förskjutning av ansvaret för barnens fostran från familjen till samhällets socialiserande institutioner (Persson & Tallberg Broman 2002; Gars 2002; Mayall 1996). Utifrån mitt eget fältarbete i den svenska skolan är min erfarenhet att företrädare för dessa institutioner ofta reproducerar den "eländesdiskurs" kring familjen som ingår i en uppsättning "allmänna" föreställningar om den rådande samhällsutvecklingen (Bartholdsson 2003). Viktiga beståndsdelar i denna diskurs är en mycket livskraftig föreställning om att föräldrar idag inte har tid för sina barn eftersom de arbetar mer än någonsin; att föräldraskapet är kringgärdat av osäkerhet kring den egna föräldrarollen; att föräldrar inte "vågar vara vuxna"; att andelen splittrade familjer är hög. I en handbok för värdegrundarbete i skolan beskriver förfat-

tarna exempelvis ”vuxenskapets infantilisering” och ”förflackning av etik och moral” som viktiga tendenser i samhället idag; som roten till många samhällsproblem, till barns destruktiva beteenden och oförmåga att hantera sina känslor (se Lindell och Hartikainen 2001).

Dessa föreställningar ackompanjeras också av mediebeskrivningar under rubriker som ”Många föräldrar är alldeles för naiva” (Gustavsson 2001) eller ”Umgås med dina barn annars kan det gå illa” (Wiberg 2002). Utgångspunkten är i dessa exempel att föräldrar är potentiellt inkompetenta i mötet med sina barn och att detta kräver professionella informationsinsatser. Att föräldrar antas behöva vägledning i föräldraskapet blir än synligare när dramatiska händelser som skakar samhället dominerar det mediala rummet. Utrymme ges då ofta för olika experter som talar till föräldrar om hur de bäst talar med sina barn om det inträffade. Exempel på detta är terrorattacken mot World Trade Center år 2001, kriget i Irak år 2003 och mordet på utrikesminister Anna Lind samma år. Barn som generell kategori förutsätts vara en form av offer för varje sådan händelse både genom de känslor som händelsen antas väcka hos dem och på grund av deras egna föräldrars eventuella oförmågor i att kunna hantera detta. Barn är sårbara, föräldrar okunniga.

Också i en mer vetenskaplig mylla odlas dessa bekymrade familjeföreställningar. Exempelvis beskriver den norska socialantropologen Thomas Hylland Eriksen (2001) familjen som en restkategori, ett reservförråd av tid som kan dras ifrån eller läggas till beroende på andra aktiviteter. Familjen som livsform brottas, enligt Eriksen,

med två problem i en samtid som präglas av det ”ögonblickets tyranni” som råder när kulturen förändras i en rasande fart. Dessa problem rör kunskapsöverföring och det han beskriver som ”ungdomskulten”. När det gäller kunskapsöverföringen från en generation till nästa handlar det om att varken föräldrars eller lärares visdom självklart betraktas som relevant för och av det uppväxande släktet. Ju snabbare förändringstakt — desto mer problematisk blir överföringen av kultur mellan generationer. Det andra problemet, ”ungdomskulten”, hänger samman med det första och är, enligt Eriksen kopplat till vår dyrkan av ungdomlighet (jämför Lindell och Hartikainens 2001). Han menar att gränserna mellan barndom och vuxenskap har blivit otydliga från att tidigare ha markerats av exempelvis konfirmationen. Ungdomstiden breder ut sig åt alla riktningar, menar han och sätter detta i relation till att vuxenlivet förknippas med ansvar, fasthet och förpliktelser i alla kulturer. Den ungdomskultur och den ungdomskult som präglar vårt samhälle stökar till det i de kategorier som finns inom familjen och i andra sammanhang. ”När både dottern på åtta och fadern på fyrtyotvå uppfattar sig som ungdomar är det inte lätt att etablera en trygg rollfördelning” (Eriksen 2001:151).

Föränderliga relationer och tidsnöd är bakgrund också till Thomas Ziehes (1994) beskrivning av barndomen i det västerländska

---

”Oskulden och sårbarheten gör det möjligt att, i barnets namn, göra moralisserande uttalanden.”

---

samhället. Relationen mellan barn och föräldrar genomkorsas, enligt Ziehe, av affärsmässiga och finansiella överenskommelser eftersom kärleken och den bekräftelse som dagens barn ständigt väntar på att få, går via plånboken. Detta beskriver han som ett sätt för föräldrar att betala sig ut ur dåligt samvete över att de inte ställer upp tillräckligt på barnen (ibid., 19f). Han menar att då partnerrelationerna idag förutsätter kärlek och inte vilar på traditioner, konventioner, egendomsförhållanden och arvsregler, så blir dessa förhållanden individualiserade. För barnen, som enligt Ziehe älskar idyller, innebär detta att de inte vågar lita på kontinuitet i föräldraskapet eftersom det inte längre finns någon självklarhet i föräldrarnas relation och i deras omsorg och beskydd. Barnen kan inte, utifrån detta resonemang, ha något "grundläggande förtroende" för sina föräldrar (ibid., 21).

Både Ziehe och Eriksen utgör på så sätt delar av en allmän och dominant diskurs kring det havererade familjelivet. De gör kulturkritiska/modernitetskritiska och generaliserande utsagor som är både moraliserande och till synes producerade i länsstolen². Deras resonemang cementerar en psykologiserad och normativ syn på vad som borde utmärka en viss form av relation. De stadfäster närmast statiska gränser mellan barn och vuxna som framstår som essentiella och universella kategorier som nu lever i strid med sin natur. Förändringar i familjemönster, familjerelationer och förhållandet mellan barn och vuxna undergår både explicit och implicit kritik genom att de ställs mot en osynlig referens där det "normala" definieras. Deras utsagor om tillståndet i familjen förutsätter kärnfamiljen och

renodlade barn/vuxen kategorier som det mänskliga välbefinnandets oinskränkta grund³. Trots att Ziehe säger sig sätta in sina teman i en kulturell betydelsekontext (1994:168) och att Eriksens anlägger ett kulturellt jämförelseperspektiv (2001:151) förmår de inte problematisera kulturella föreställningar om barndom och föräldraskap. Ziehe och Eriksen faller istället väl in i den förhärskande diskursen och gör den till generaliserbar "verklighet". De lånar vetenskaplig legitimitet till föreställningar kring det bristande eller frustrerade föräldraskapet och den olyckliga, otrygga barndomen.

Under detta går det att skönja kulturellt konstruerade föreställningar om barndom kopplade till idéer om faror och förlorad idyll (se Jackson & Scott 1999). Modern barndom är här ett mångfacetterat livsprojekt där vuxna ansvarar för att skydda barnet från såväl fysiska som moraliska och psykologiska faror (Beck-Gernsheim 1995; Rose 1999; Jackson & Scott 1999). Samtidigt är dessa barndomens beskyddare de som potentiellt skulle kunna beröva barnen denna dyra barndom. Hotet mot barndomen kan också identifieras inifrån densamma, genom barn som inte är tillräckligt barnlika, barn "som inte får vara barn" (Jackson & Scott 1999). Det handlar om att säkerställa vad som uppfattas som en "normal" utveckling (Rose 1999:128). Föreställningar om barn som beroende, aningslösa, sårbara (Sterns 2003) och om dessa barn som "framtidens medborgare" (James och Prout 1997; LaFontaine 1998), innebär att ansvaret för barnens fostran inte helt kan överlätas till föräldrarna. Oskulden och sårbarheten gör det möjligt att, i barnets namn, göra moraliserande

uttalanden (LaFontaine 1998). Oron över barnets goda utveckling har under ett drygt århundrade inneburit utvecklandet av sätt att inte bara säkerställa barnets väl genom reformer såsom obligatorisk skolgång, utan också genom program för att forma barnet genom att forma föräldraskapet (Rose 1999). Runt barndomen och föräldraskapet har en expertkår vuxit fram. Kanske skulle man kunna uttrycka det som att det finns en föräldraskapets och barndomens läroplan.

Detta får tjäna som den kontext i vilken uppgiften om barns och föräldrars tid för samtal hämtar näring. Uppgiften utgör ett exempel på hur föreställningar kring föräldraskap och barndom konkret kan manifesteras sig. Genom att göra en detaljrik genomgång av hur uppgiftens används i olika sammanhang, med olika avsikter, är syftet här att påvisa dess komplexa karaktär. Låt mig börja där mitt sökande startade:

Föräldramöte i aulan

Det är våren 2001 och föräldraföreningen i ett av mina barns skola har bjudit in till stort möte i aulan. Talare på mötet är två av kommunens fältfritidsledare, en ung man med ett kriminellt förflutet, en skolsköterska och flera rektorer. Mötets huvudtema är "problem" av olika slag och handlar huvudsakligen om vad som händer "på stan". En förälder från föräldraföreningen inleder med att säga att det är lätt att skylla på andra, politiker, lärare, skolpersonal, när något inte fungerar. Föräldern understryker att detta inte är det vi ska göra på det här mötet. Istället ska vi fundera över vad *vi*, föräldrar, kan göra.

När det blir fältfritidsledarnas tur slår de fast att skolan visserligen har ett ansvar för fostran men att föräldrar också måste ta detta ansvar eftersom eleverna inte är i skolan hela dagarna. "Det finns en undersökning som säger att föräldrar umgås med sina barn i snitt 12 minuter per dygn", säger en av "fältarna". Som för att understryka hur lite detta är presenterar de ett cirkeldiagram med en tårtbit för sömn, en för skola och en för fritid. De värden som bestämmer tårtbitarnas storlek anger timmar per vecka för dessa tre aktiviteter. Fritiden beräknas till 70 timmar, skolan till 35 timmar och sömnen 63 timmar. De 12 minuter som "undersökningen" visat att föräldrar dagligen umgås med sina barn ser naturligtvis skrämmande få ut. Med stöd av denna "undersökning" har "fältarna", invigda i ungdomarnas värld, anledning att tala till och om föräldrar som en generell kategori som i allmänhet brister i att ta ansvar för sina ungdomar. I de gruppdiskussioner som följer efter denna presentation framstår det dock som om just vi, som samlats på detta möte, inte tillhörde de ansvarslösa föräldrarna. Istället menar någon att det är synd att de föräldrar som behöver höra sådana här föredrag är just de som aldrig kommer.

Det ögonblick då jag bestämde mig för att gå till botten med uppgiften och finna den undersökning den bygger på, inträffade ett år senare. Jag var inbjuden att föreläsa om min forskning för en grupp skolledare, politiker och förvaltningschefer. Temat för föreläsningen var idéer om det normala barnet i skolan, och en diskussion kring skolans fostrande uppdrag kom till stånd i slutet av föreläsningen. En manlig

åhörare begärde ordet och menade att fostran i skolan var nödvändigt eftersom föräldrar idag inte klarar av att uppfostra sina ungar. Han sa att "Det finns ju forskning som visar att de bara pratar med sina barn fem minuter per dag". Jag frågade förgäves åhörarna efter en referens till undersökningen.

Jag började nu aktivt försöka spåra källan. Många som jag pratade med kände igen den här uppgiften men ingen visste var de hört den eller var den ursprungligen kunde tänkas komma ifrån. De flesta trodde att de läst det i tidningen. En sökning i olika mediearkiv bekräftade att uppgiften förekommit i olika tidningar vid ett flertal tillfällen. Jag har också sökt på Internet⁴ och där funnit hemsidor för publikationer och politiska organisationer där uppgiften använts. Också på Sveriges Riksdags hemsida fick jag tre träffar. Ingenstans fanns dock någon relevant referens.

Nästa steg var att kontakta några uppgifts-användare för att fråga efter källuppgifter. Förfrågan gjordes via e-post, fax eller telefon och svaren var hela tiden av den karaktär att man läst eller hört det någonstans. Ingen min- des mer precist. I några fall fanns referenser till källor som i sin tur saknade referenser. Många användare gav mig tips om vem som möjligen skulle kunna veta mer om detta och jag fick exempelvis namn på ungdoms-, media- och familjeforskare från olika discipliner.

Variation på ett tema

Jag utgår här från 23 personer som, i egenskap av sin profession, använt uppgiften om föräldrars

och barns samtalstid vid 26⁵ dokumenterade och offentliga sammanhang mellan åren 1988 och 2002 (se översikt nedan).⁶ I denna artikel kommer jag att benämna samtliga som "användare" när jag inte behandlar enskilda användningstillfällen. Av dessa totalt 23 användare har jag kontaktat 12 stycken⁷ och fått svar från alla utom en.⁸ I artikelns notapparat kommer jag, i de fall detta inte görs i löpande text, att presentera de olika användarnas svar på frågan om vilken som är deras undersökningsreferens.

I tre fall har det varit möjligt att följa upp- giftens "gång" i två eller tre led. Ett examensarbete (Strand 2002) vid lärarutbildningen i Linköping refererade till författaren och språkvetaren Fredrik Lindström (2000) som i sin tur inte kunde uppge en direkt referens. Kristdemokraten Larry Söder som använder två olika uppgifter (2003a; 2003b) refererade till partiet centralt som i sin tur refererande till författaren och språkdebattören Lars Hesslind,⁹ som inte ledde vidare till någon namngiven källa. Miljöpartisten Mona Jönsson (2002) vidarebefordrade frågan till partiets social- politiska sekreterare som uppgav att uppgiften nämnts av stressforskaren Peter Währborg vid en konferens om barn och stress i Rädda Barnens regi. Währborg visade sig vara återvändsgränd i detta spår.¹⁰ Övriga användare kunde inte precisera sig mer än att de sade sig ha läst eller hört uppgiften någonstans, någon gång.

Det antal minuter som uppgifts-användarna vill göra gällande varierar mellan "mindre än två minuter om dan" (Källberg 2002) och "Ungefär 20 minuter per dygn" (Wikström 2001). I ett fall är det fråga om 20 minuter per vecka (Gerell 2003). Olika användare menar också att uppgiften

Använt år	Användare	I egenskap av	Sammanhang	Antal minuter
1988	Hesslind, Lars	Författare/språkdebattör	Bok: Samtal med en kakelvägg	15m/7min
1996	Davidsson, Inger m.fl.	Riksdagskvinnor, Kd	Motion, riksdagen	7 min
1997	Hedlund, Ingvar	Journalist	Artikelserie, Expressen	3,5 min
1998	Svensson, Alf	Partiledare	Debattartikel, Dagens Nyheter	3,5 min
2000	Lindström, Fredrik	Språkvetare/författare	Bok: Världens dåligaste språk	fler förr/8min
2000	Weissenreider, Elisabeth	Specialpedagog	Debattartikel, Pedagogiska magasinet	10min
2000	Torbiörnsson, Anna	Psykolog	I Haag (2000) SvD	2,37 min
2000	Bengtsson-Norén, Kerstin	Kurator	Debattartikel Aftonbladet	inte ens 3 min
2000	Sax, Karl-Henrik	Ledarskribent	Ledare, GT/Expressen	16 min
2000	Binbach, Per	Föreläsare/fd behandlare av "värstingar"	I Wegerup (2000), Expressen	3,5 min
2000	Höjer, Dan	Chefsredaktör Kamratposten	Internetkrönika	några minuter
2001	Wikström, Ove	Författare/Professor i religionspsyk.	Bok: Långsamhetens lov	20 min
2001	Währborg, Peter	Stressforskare, kardiolog	Konferens Rädda barnen	5 min
2001	Hesslind, Lars	Författare/språkdebattör	I Oppenheim (2001) Biblioteket i fokus	15/8/3,7 min
2001	Gerell, Dan	Radiojournalist	Krönika Internet	20 min/vecka
2002	Westberg, Ami	Närpolis	I BoTema (2002)	15min/3min
2002	Ruwaida, Yvonne	Riksdagskvinnor Mp	Riksdagsdebatt	5 min
2002	Strand, Linda	Lärarstudier	Examensarbete, Linköpings universitet	8 min
2002	Torbiörnsson, Anna	Psykolog	I Wiberg (2002) Aftonbladet	2,5 min
2002	Jönsson, Mona	Riksdagskvinnor Mp	Riksdagsdebatt	5 min
2002	Edberg, Ann-Christine	Lärare	I Källberg (2002), Expressen	>2 min
2002	Lindén, Lars	1:a namn, riksdagslista, län, Kd	Debattartikel Internet	3,5 min
2002	Engström, Ulf	Präst/författare	Internet Mead Johnson hemsida	4 min
2002	Johansson, Jan	Kommunpolitiker Kd	Debattartikel Internet	5 min
2002	Söder, Larry	Distr. ordf., Kd	Debattartikel Internet (2003a)	3,5min
2002	Söder, Larry	Lokalansv. ordf., Kd	Debattartikel Internet (2003b)	3min

mäter olika aktiviteter. Dessa minuter varierar innehållsmässigt mellan att utgöra den totala samtalstiden, den totala umgängestiden mellan barn och förälder eller den tid barn alls umgås med någon vuxen. I viss användning deklarerar också samtalets innehåll och kvalitet. I ett fall består det dagliga femminuterssamtalet enligt användaren mest av förmaningar och påpekanden (Johansson 2003).

I ett annat fall avser uppgiften de fyra minuter om dagen föräldrar talar med sina barn om de viktiga frågorna i livet (Engström 2003).¹¹

Flertalet användare nöjer sig med att vid användningstillfällena referera till att det finns "underökningar" eller "forskning" som visar på förhållandet med samtalstiden. Några användare hänvisar till *en* ospecificerad undersökning. Lindström (2000:161f) är den minst blygsamme när han i sin bok *Världens dåligaste språk* konstaterar att:

Dessutom visar *alla* [min kursivering] undersökningar att vi samtalar allt mindre. Den genomsnittlige föräldern samtalar med sitt barn endast åtta minuter om dagen, vilket visar på en drastisk minskning de senaste femtio åren.¹²

Flera av uppgifts användarna behandlar uppgiften som ett "genomsnitt". Den beskriver då i de allra flesta fall genomsnittlig tid för samtal mellan barn och föräldrar utifrån en okänd undersökningspopulation. I Lindströms formulering här ovan, ser den dock lite annorlunda ut då uppgiften sägs beskriva "den genomsnittlige föräldern" (Lindström 2000:161). En liknande formulering återfinns i en artikel i tidningen Expressen (Wegerup 2000) där uppgiften sägs

beskriva "medelföräldern" som pratar 3,5 minuter per dag med sitt barn. Uppgiften utgör i de flesta fall en grund för generella påståenden som beskriver hur det är hos "oss", "i en familj" eller för "barn idag".

Det finns dock användare som presenterar uppgiften om att föräldrar samtalar med sina barn x antal minuter som gällande "i vissa hem" eller för "många barn". Detta antyder att det skulle finnas hem som av någon anledning brister mer än andra när det, som jag återkommer till, gäller att "bygga upp värderingar", bli "sedd", "bekräftad" eller utveckla sitt språk. Därigenom införs en outtalad variabel, nämligen att den undersökning som åsyftas identifierat dysfunktionella familjer och kan skilja dem från goda familjer. Jag kan i min tur bara spekulera i vad som utmärker dessa "vissa" eller "många" familjer i relation till dem som talar mer (eller mindre?) med sina barn. Det finns en mängd klassificeringar, exempelvis klass eller etnicitet, som skulle kunna vara de som avses, men användningen av "vissa" eller "många" öppnar för fria tolkningar. För den som inte själv känner igen sig i uppgiften finns det under alla omständigheter utrymme för att uppgiften rör någon annan.

"Vi" som vet och "dom" som inte vet bättre

Variationer på temat "barn behöver vuxna" finns i flera användares utsagor och i många tillämpningar av uppgiften ligger ett implicit och generaliserande påstående om att föräldrar "idag" inte förmår eller förstår att barnen behöver dem och att de måste ta sitt ansvar som föräldrar.

Kristdemokraten Jan Johansson (2003) mejslar ut behovet av en kristdemokratisk familjepolitik runt uppgiften:

Vi kristdemokrater har alltid hävdad att det är i familjen som grunden till alla värderingar skapas. Inga föräldrar vill att deras barn och ungdomar skall råka illa ut. Men självklart måste de ta föräldraskapet på allvar. Att ta ansvar för sina barn är den viktigaste uppgiften för föräldrar. Man måste ge sina barn tid och tala med dem, lyssna på dem och på alla sätt stötta dem. Det finns undersökningar som visar, att i vissa hem pratar ungdomar och föräldrar med varandra bara fem minuter om dagen, och då blir det ofta förmananden och påpekanden från föräldrarnas sida. En sådan relation kan givetvis inte bygga upp några värderingar. Har man barn, måste man ge dem något mycket viktigare än pengar till nöjen, kläder etc. Man måste ge dem förtroende, tid och kärlek.

Johansson gör sig här till talesman för föräldrar generellt, som naturligtvis inte ”vill att deras barn och ungdomar skall råka illa ut”, samtidigt som han moraliserar över hur föräldraskapet antas praktiseras i ”vissa hem”. Den partipolitik han pläderar för företräder på så sätt barnens tänka intressen.

Ett annat exempel på representation får vi i en artikelserie under namnet ”Skolan inifrån” i tidningen Expressen (Källberg 2002). I denna presenteras en högstadielärare i en svensk skola som hävdar att det är alltför vanligt att föräldrar lämnar över rollen som uppfostrare till lärarna. Hon berättar att hon läst en rapport som säger att tonårsföräldrar¹³ samtalar med sina barn mindre än två minuter per dag. Resten av kommunikationen är order eller tillsägelser. ”Vi lärare pratar mer med elever om personliga saker än

deras biologiska föräldrar” säger hon. Uppgiften om den minimala samtalstiden bekräftar hennes upplevelse av skolan som fostrare och barnens enda forum för att ”bli sedda”.

Ett professionellt ”vi” och ett felande ”dom” (föräldrar) konstrueras utifrån vem som bäst antas företräda barnens bästa. Som barnens professionella talesmän ger användare ofta goda råd eller gör mer eller mindre explicita uttalanden om hur föräldrar borde relatera till sina barn. Detta sker ofta i samband med presentationer av olika hotbilder och jag kommer nu att gå vidare in på dem.

”Umgås med dina barn – annars kan det gå illa”

Den hotfulla rubriken ovan är hämtad från en artikel i kvällstidningen Aftonbladet (Wiberg 2002). I inledningen skriver journalisten: ”Svenska mammor och pappor lägger allt mindre tid på sina barn. Det kan leda till att barnen hamnar i drogmisbruk, enligt en stor amerikansk undersökning.” Uppgiften att svenska mammor och pappor ägnar allt mindre tid åt sina barn framstår inte som ett resultat av den amerikanska undersökningen. Den amerikanska undersökning som jag funnit, som skulle kunna stämma med uppgifterna i den svenska artikeln, omfattade enbart amerikanska barn. Den är inte en tidsstudie — och kan därför inte uttala sig om öknings/minskningar såsom ”allt mer” — utan beskriver faktorer som förebygger, alternativt kan utlösa, riskbeteenden hos unga som komplexa och kontextberoende.¹⁴ Den svenska artikeln bygger på oproblematiserade jämförelser både mellan

svenska och amerikanska samhällsförhållanden och mellan det beskrivna forskningsprojektet och vår minutuppgift. Med stöd av uppgiften att svenska föräldrar bara pratar med sina barn två och en halv minut¹⁵ uppger nämligen den intervjuade svenska psykologen i artikeln att hon *tror* att det blivit liknande resultat om studien gjorts i Sverige. Denna spekulering förutsätter inte att psykologen var inläst på den aktuella rapporten. Journalisten vill minnas att hon sammanfattade rapportens poänger och bad psykologen att kommentera.¹⁶

Det kan gå illa på en mängd olika sätt. Den låga samtalsfrekvensen beskrivs också som en möjlig faktor bakom att barn uppvisar beteenden som bidrar till den ökade förekomsten av neuropsykiatriska diagnoser. En specialpedagog (Weissenrieder 2001)¹⁷ skriver i en debattartikel:

Barn behöver vuxna som bekräftar och speglar dem. Men många barn har i dag väldigt liten vuxenkontakt som innebär att verkligen umgås, samtala och föra dialog. Det finns forskning som visar att många barn inte har mer än ca 10 minuter samtal med någon vuxen per dag. Barn behöver umgås med vuxna på barns villkor. De behöver få omsorg, kärlek och gränser och kanske mindre av aktiviteter och mer av tid och lugn och ro.

Inte bara individen barnet, utan hela samhället är hotat. I en debattartikel i tidningen *Aftonbladet* skriver en kurator att "vår tid kännetecknas av gigantisk överambition och samtidigt ständiga misslyckanden att få det basala att fungera. Samtidigt som vi stressar och presterar hinner vi inte ens prata med våra barn mer än tre minuter om dagen" (Bengtsson-Norén 2000). Uppgiften

står för sig själv här, som fakta.

Kuratoren refererar inte till någon undersökning över huvud taget och jämför i artikeln med hur det var på 1950 och 60-talet, något som jag återkommer till längre fram. Kuratorn tror också att det vi nu ser "bara är början på problem med utbrändhet och en begynnande personlighetsdeformering och avhumanisering hos både vuxna och barn". Hon fortsätter med att fråga om vi ska "...acceptera att vår civilisation i likhet med många andra i historien är på väg mot sin undergång, stilla och tyst i framstegets namn? Det är vad som håller på att ske." Uppgiften har en minst sagt alarmerande inramning.

I flera användningssammanhang återfinns uppgifter om antal samtalsminuter mellan barn och föräldrar som ett mått på ett samhällstempo och en allt stressigare tillvaro. Larry Söder (2003b),¹⁸ kristdemokrat, skriver: "Tiden räcker inte till. Föräldrar lär, enligt en undersökning samtala med sina barn 3,5 minuter per dag." Det samtalslösa familjelivet beskrivs som ett familjeliv under stress, något som undergräver såväl barnens psykiska välmående som fostran av en god samhällsmedborgare. Detta utvecklas vid två tillfällen i riksdagsdebatter av två miljöpartister (Jönsson 2002¹⁹ och Ruwaida 2002²⁰). Yvonne Ruwaida säger:

Barns stress hänger ihop med de vuxnas alltmer stressade tillvaro där tiden aldrig räcker till. Vuxna samtalar ca 5 minuter per dag med sina barn enligt undersökningar. Det är skrämmande siffror. Jag tror att väldigt många föräldrar inte ens vill känna igen sig i de siffrorna. Men det är de siffrorna som är sanningen här i Sverige.

Till detta sista konstaterande kommer vi att ha

anledning att återvända, men innan detta görs vill jag redovisa idéer om vad som skiljer viss tid från annan.

Tid som räknas

Det direkta samtalet beskrivs av flera användare som en av förutsättningarna för att bekräfta barnet som person. Att tala till barnen beskrivs som att ge kärlek och uppmärksamhet och framställs som en, eller *den*, handling där värden överförs. Uppgiftens relevans är beroende av att det är möjligt att diskvalificera samvaro som inte är fullt fokuserat samtal mellan en förälder och ett barn. Hur en sådan fullt fokuserad situation ser ut framgår inte, men trots att ätande torde betraktas som en parallell aktivitet så framstår måltider i flera användares skissering av familjelivet som högt värderade tillfällen för samtal. Måltiden framstår då som en i huvudsak social aktivitet. Men också denna samvaro beskrivs som hotad.

Religionspsykologen Owe Wikström skriver i sin bok *Långsamhetens lov* (2001) att allt färre familjer äter middag tillsammans. ”Av dem som fortfarande gör det äter trettio procent på mindre än en halvtimme” (ibid.,48). Också några av de lärare jag mött både under mitt fältarbete och i föreläsningssammanhang har hävdad att man inte längre äter mat tillsammans hemma i familjerna. Samtalet runt matbordet måste återerövas, menar författaren och dåvarande chefsredaktören på tidningen Kamratposten, Dan Höjer (2003). Denna återerövring av samtalet runt köksbordet är också en del av kampen mot TV:n. Att föräldrar inte pratar med sina barn antas här öka

mediernas negativa inverkan på dem. Wikström (2001) skriver vidare att ”Ett barn ser ungefär två timmar på TV men samtalar med en vuxen ungefär 20 minuter per dygn” (ibid.,48).²¹

Också Hesslind²² lyfter i sin bok *Samtal med en kakelvägg* (1988) fram TV:n som ett hot mot kreativitet och språkutveckling. Han anger två anonyma undersökningar som visat att föräldrar pratar med sina barn femton respektive sju minuter per dag. Han beskriver att barn idag växer upp sittandes framför TV:n två till fem timmar per dag i ”mänskligt språkligt tysta rum” (ibid.,79). Samma spår följer Höjer (2003):²³

Vi lever i en tid då vi säger oss prata om allt med våra barn. Samtidigt säger statistiken att vi bara ger dem några minuter om dagen i direkt taltid. TV:n får däremot timmar. [...]

Vi föräldrar får inte vara så feiga. Vi är skyldiga att prata med våra barn. Vi är skyldiga att återuppta de små och stora diskussionerna runt matbordet. Vi får inte lämna våra barn i händerna på såpa-makarna.

Feghet avser samtalets innehållsliga dimension och skyldigheter refererar till frågan om att organisera tid för samvaro. Att föräldrar ”bara ger dem några minuter i direkt taltid” framställer tid som en resurs som man fördelar och distribuerar i relationen mellan föräldrar och barn. Denna fördelning blir ett mått på ett ansvarfullt föräldraskap, en god barndom och ett mått på det journalisten Dan Gerell (2003) kallar för ”äkta kontakt”:

På ett föräldramöte hörde jag berättas om en undersökning som säger att föräldrar pratar med sina barn i genomsnitt 20 minuter i veckan. Alltså pratar på riktigt, med äkta kontakt. Jag tror inte att särskilt

många i min ålder pratar ens fem minuter i veckan med äldre tonåringar om sånt som rör sig under ytan.

En artikel i Nerikes Allehanda (Herrgård 1997) handlar om en turné bland föräldrar i årskurs fyra. Turnéns syfte är att förebygga ungdomars dåliga alkoholvanor. En kvinnlig närpolis berättar i artikeln för föräldrarna om hur brottstrappan ser ut och om nödvändigheten att ha "koll" på barnen: "Som förälder bör man prata minst femton minuter om dagen med sitt barn. Gör man det får man kontakt med sitt barn och kontakt är lika med kontroll." Här är alltså en annan inkarnation av uppgiften. Vem som kommit fram till just detta minutantal är osagt men det finns således ett minimum av samtals-tid som bör uppfyllas för att man ska vara en ansvarsfull förälder. Kvantiteten är denna gång normativ och ett mått på kvalitet i relationen mellan förälder och barn.

Oavsett om uppgiften beskriver eller föreskriver ett visst antal minuters samtal så är det bara det antal minuter där samtal är den enda aktiviteten som räknas, den enda form som kvalificerar sig för att räknas som sann samvaro, äkta omtanke och kontroll. Endast då antas barnet bli sett, bekräftat (se exempelvis Weissenreider 2001; Johansson 2003; Jönsson 2002) eller effektivt kunna utveckla sitt språk (Hesslind 1988). Då detta brister får det, som nämnts tidigare, förklara kriminalitet, drogmissbruk, psykisk ohälsa och odemokratiska värderingar.

Användare som relaterar till tidsbrist och stress som problematiska förhållanden mäter paradoxalt nog kvalitativa relationer i kvanti-

tativa termer. Vissa användare (se Haag 2000; Wiberg 2002; Oppenheim 2001; Lindén 2003; Söder 2003b) anger samtalstiden nedbruten till decimal precision. De allra mest precisa angivelserna förekommer i artiklar med Hesslind (Oppenheim 2001), som säger att samtalstiden är 3,7 minuter, och Torbiörnsson (Haag 2000) som anger tiden till 2,37 minuter. Omräknat till minuter och sekunder²⁴ innebär detta tre minuter och fyrtyotvå sekunder, respektive två minuter, tjugotvå sekunder och två hundradels sekund. Antalet minuter och sekunder för samtal eller umgänge får vara mätare för samhällsklimatet, den goda barndomen eller det goda föräldraskapet.

Ett tidningsspår

I oktober 1997 uppmärksammar tidningen Expressen "forskning som visar att föräldrar till låg- och mellanstadiebarn samtalar med sina barn i genomsnitt endast 3½ minut per dag" (Hedlund 1997c). Detta till skillnad från hur det beskrivs ha varit 1979 då motsvarande siffra enligt artikeln var 15 minuter. Tidningen ger utrymme för denna uppgift under tre på varandra följande dagar. Den första dagen, under rubriken "Vi pratar inte med våra barn. De lämnas ensam framför TV:n och TV-spelen", presenteras detta som resultat av en "omfattande undersökning av barn i 700 klasser" (Hedlund 1997a). Denna undersökning har, enligt artikelförfattaren, utförts av "språkforskaren Lars Hesslind i Göteborg". "Samtal" definieras som "dialog, inte korta uppmaningar och tillrättavisningar". Artikeln lyfter fram det förlorade småpratet i köket som något som leder

till "hjärnförlappning hos barnen" och berättar att Hesslinds "forskningsresultat" delvis ligger till grund för ett språkträningsprogram på en förskola i Uppsala. Projektledaren i Uppsalaprojektet, som också är psykolog, förklarar att "mamma och pappa" är trötta efter dagens arbete och inte orkar prata med sina barn. Istället sätter de på TV:n, videon eller TV-spelet. "Barnen lever i ett tyst samhälle, utan samtal" säger hon. Också förskolans föreståndare slår fast att "Tiden för samtal mellan vuxna och barn har minskat drastiskt och detta är orsaken till den försämrade språkutvecklingen" (ibid.).

Den andra dagen har tidningen en artikel med rubriken "Familjen som stänger av TV" (Hedlund 1997b). "Forskningen" presenteras ännu en gång och psykologen får åter igen förklara att problemet är hur trötta föräldrar är när de kommer hem från jobbet. Därefter följer ett reportage från en familj som presenteras som "ett undantag". Denna familj säger sig inte ha mer tid än andra familjer men utnyttjar den tid de har för att samtala med sina barn. Den samvaro som familjen beskriver framstår som föredömlig, trots att mamman studerar både på dagar och kvällar och trots att pappan ofta är på tjänsteresor utomlands.

Dag tre har tidningen en uppföljning under rubriken "Barnspråksexperten: 'Oerhört viktigt med samtal'". Journalisten har då kontaktat "Sveriges främsta expert på barnspråk, professor Ragnhild Söderberg i Stockholm" (Hedlund 1997c). Söderberg bekräftar vikten av samtal för människans totala utveckling. Hon säger också att samtalstiden varierar i olika familjer och att det kan finnas andra vuxna i barnens närhet.

Psykologen, som två gånger tidigare förklarat varför samtalstiden är så låg, får förklara detta även denna dag med att föräldrar är för trötta och Söderberg instämmer i att arbetstempot är för högt för både mam-
mor och pappor.

Denna artikelserie är ett utmärkt exempel på uppgiftens fritt flytande liv och hur det går till att konstruera en aura av vetenskaplig legitimitet runt serien.

Artikelserien bygger på att uppgiften kopplas till och kommenteras av de professionella personerna ("forskaren" Hesslind, professorn/barnspråksexperten, psykologen och förskoleföreståndaren). Men vi vet nu att Hesslind inte är språkforskare och inte undersökt föräldrars och barns samtalstid i 700 klasser.²⁵ Hesslind har skrivit en bok om språket där han återoppar "forskningsprojekt" som enligt hans e-postsvar inte är särskilt vetenskapliga och till vilka han inte kan uppge någon referens.

Med tanke på att Hesslinds bok är från 1988 så är det också intressant att uppgiften här, år 1997, hanteras som en nyhet. Att belysa uppgiften från olika håll bidrar också till att den framstår som trovärdig. Ett sådant grepp är här reportaget från en verklig familj. Familjen beskrivs dock som "ett undantag", något som i sig bekräftar missförhållandet som något vanligt. Frågan är om det var svårt att finna en familj som bättre motsvarade det genomsnitt som artikelserien presenterar.²⁶

Media bidrar till att hålla uppgiften levande genom sina inlånade expertröster och kompositionen av dessa.

Men det slutar inte här. I februari 1998, fyra månader senare, skriver kristdemokraternas dåvarande partiledare Alf Svensson (1998) en debattartikel i Dagens Nyheter. Artikelns rubriken "En skam för svensk demokrati" och beskriver en "moralisk kris" som kan vara själva orsaken till "ekonomiska bekymmer" snarare än dess konsekvens. Han räknar upp exempel på händelser i samhället som han menar "skakar demokratins grund". Därefter skriver han:

Hur står det då till med överföringen av de grundvärderingar vi anser viktiga till våra barn och till nästa generation? För någon tid sedan rapporterades det i svenska medier att vi föräldrar numera talar 3,5 minuter om dagen med våra barn. Detta är inte bara en förvånande siffra, den är skrämmande, en uppgift som sannolikt kan förklara en hel del av den förflackning och otrygghet som är uppenbar för oss alla.

Expressens artikelserie kan mycket väl vara de "svenska medier" som rapporterat den skrämmande uppgiften. Antalet minuter som anges i de båda sammanhangen och hur artiklarna ligger kronologiskt i förhållande till varandra talar för det. Mycket talar också för att det som står i "svenska medier", trots att det är både förvånande och skrämmande har lyckats presentera sig som sant och att uppgiften här får förklara en mängd samhällsliga gissel i en politisk inlägg.

Trovärdighet och "skrämmande fakta"

När jag frågat var olika användare funnit uppgiften om föräldrars och barns samtalstid, så kan inte någon uppge en referens till en undersökning

som bekräftar uppgiftens rimlighet. Uppgiften är inte längre förankrad i en undersökning men likväl är den presenterad i en riksdagsdebatt som "sanningen här i Sverige". Sant eller falskt verkar inte vara ett problem när uppgiften ligger helt i linje med användarnas olika syften. Att referera till forskning, en undersökning eller en studie ger tillräcklig legitimitet i de här fallen. Med utgångspunkt från den mängd olika angivelser av de antal minuter som föräldrar idag samtalat eller umgås med sina barn så skulle man dessutom kunna få intrycket att det är ett väl utforskat område.

En trovärdighetsstrategi är att laborera med undersökningar som ska ha genomförts vid olika tidpunkter. På så vis konstrueras bilden av en konstant minskning över tid av föräldrars och barns tid för samtal. I relation till hur det var *då* blir det ständigt sämre. I en ledare i tidningen Expressen beskrivs en manifestation mot våld som arrangerats av föreningen Göteborgare mot våld. I en bildtext står det att "I sex år har föreningen Göteborgare mot våld fört ut budskapet: ta hand om varandra. Men numera pratar föräldrar i snitt med sina barn 16 minuter per dag. Det går bakåt." (Sax 2000).

Både Lindström (2000) och Bengtsson-Norén (2000) anger den minskade samtalstiden i förhållande till hur det såg ut under 50- och 60-talet.²⁷

Hesslind gör, enligt en artikel i tidningen *Biblioteket i fokus* (Oppenheim 2001) en liknande skissering. Journalisten skriver:

Oron för språket ökade när han [Hesslind] började jämföra siffror över hur mycket vi pratar med våra barn varje dag. Från 15

minuter per dag 1979 till 8 minuter per dag 1983. År 1991 hade siffran minskat till 3,7 minuter!²⁸

En närpolis i en Stockholmsförort beskriver en minskning av samtalstiden från femton till tre minuter under en femårsperiod i en intervju i tidningen *BoTema* (2002). Hon kommenterar detta som ”skrämmande fakta”. Att presentera uppgiften som föränderlig över tid antyder ett existerande forskningsfält och tydliga tendenser; orientering i antalet undersökningar (en eller flera) antyder dessutom användarens beläsenhet, något som möjligen skänker uppgiften mer trovärdighet än att hävda detta som fakta. Ju mer komplicerad uppgift desto trovärdigare är den också. Uppgifter såsom 2,37 minuter ger intryck av att bygga på exakta och trovärdiga vetenskapliga studier.

Frågan om uppgiftens trovärdighet diskuteras i en av Hesslinds (1988) presentationer. Han beskriver sin första reaktion på uppgiften som ett ifrågasättande av dess riktighet. Efter att i smyg ha sett sig omkring i sin bekantskapskrets, och, som enda användare, funderat över samvaron med den egna sonen, avgör dock Hesslind att siffrorna nog är korrekta. Ytterligare förstärkning av uppgiftens riktighet sker när han skriver:

—Aha, sa jag. Jag är varken forskare eller analytiker i min dagliga gärning. Men min kemiska ingenjörsutbildning och mitt mångåriga arbete som färgkemist har gett mig en värdefull kunskap. Nämligen. Om många laboratorieförsök pekar i en riktning, så är sannolikheten stor att den begravda hunden ligger åt det hållet. Jag började ana att det fanns orsaker till varför somligt var på snedden och annat på lednen när det gällde barnen och språket. (ibid., 79)

Färgkemistens erfarenhet i förening med en egen studie av bekantskapskretsen tar uppgiften helskinnad genom prövningen. Också journalisten Gerell (2003) återoppar som trovärdighetsförstärkare en egen etnografi bland sina jämnåriga. Utifrån sina egna observationer gör de, liksom Ziehe (1994), sedan empiriska generaliseringar.

”Sanningen” kan också produceras i själva reproduktionen av uppgiften när den går från användare till användare. Detta kunde vi se i tidningen *Expressens* artikelserie ovan (Hedlund 1997a-c), där Hesslind tillskrevs forskarstatus och upphov till undersökningen. Ett annat exempel på hur detta kan gå till finner jag i ett examensarbete från lärarutbildningen i Linköping (Strand 2002). Där står följande:

Slutligen tar jag upp Fredrik Lindström (2000) — ingen pedagog, men dock språkvetare. Han tar i sin bok *Världens dåligaste språk* upp dagens föräldrar som i allt lägre utsträckning samtalar med sina barn. Han hävdar att den genomsnittlige föräldern samtalar endast åtta minuter om dagen med sina barn, vilket visar på en drastisk minskning de senaste femtio åren.

Lindström anger, som vi tidigare sett, ingen referens i sin populärvetenskapliga text. Genom referensen i examensarbetet blir det ändå möjligt att anta att Lindström är bevandrad i undersökningar inom detta område. Läsaren av examensarbetet har ingen anledning att ifrågasätta författarens referens och författaren hade uppenbarligen ingen anledning att ifrågasätta språkvetare Lindströms auktoritet på området samtalstid. Trovärdigheten reproduceras på så sätt från användare till användare. Kanske tills

någon nämner det på ett föräldramöte där det sitter en journalistpappa som tar upp detta i en krönika som läses av en författare som skriver det i sin bok och som citeras i ett examensarbete någonstans.

”Sanningens” minut

Då uppgifter om källan aldrig kunde preciseras av dem jag kontaktat, försökte jag på egen hand finna en möjlig källa. Jag ställde frågan till flera olika tänkbara myndigheter och organisationer innan jag slutligen fann en undersökning som faktiskt behandlar frågan om föräldrars samtal med sina barn.²⁹

Jag kommer därigenom fram till SCB:s rapport nr 99, *Tid för vardagsliv. Kvinnors och mäns tidsanvändning 1990/91 och 2000/01* (SCB 2003).³⁰ I denna rapport finns uppgifter om den genomsnittliga tid som olika föräldrakategorier³¹ lägger ner på ”omsorg om egna barn” (ibid., 33ff). Samtal med barn är en av flera aktiviteter³² som samlas under denna rubricering och avser tid då omsorg om barn varit den vuxnes huvudaktivitet. Beroende på vilken föräldrakategori uppgiften behandlar rör det sig om mellan två och sju minuters samtalstid per dag och förälder. Men observera att det handlar om tid då samtalet varit förälderns huvudaktivitet. Tiden för omsorg om egna barn är betydligt mer tilltagen än vad enbart samtalsposten anger. I rapporten nyanseras det resultat som huvudaktiviteten omsorg om egna barn beskriver genom att också lyfta in vilka som deltagit i andra huvudaktiviteter. Förutom den tid som varje förälder ägnar åt barnomsorg som huvudaktivitet, är varje förälder tillsammans

med sina barn parallellt med andra aktiviteter ytterligare tid varje dag. De aktiviteter som undersökningen pekar på är då fritid, måltider³³ och hemarbete (SCB 2003:219).

Om jag ägnar några rader åt att räkna så kommer jag, med hjälp av SCB:s siffror, fram till att sammanboende småbarnsmammor och småbarnspappor med barn under sju år, var för sig sammanlagt tillbringar 9 timmar och 49 minuter respektive 5 timmar och 29 minuter i aktiviteter som antingen rör deras barn, sker tillsammans med dem eller i deras omedelbara närhet. För sammanboende mammor med barn över 7 år motsvarar detta i genomsnitt 4 timmar och 11 minuter per dag och för pappor i samma kategori 3 timmar och 39 minuter per dag. För ensamstående mammor med små barn uppgår tiden till 6 timmar och 46 minuter. För ensamstående med barn över 7 år motsvarar detta 3 timmar och 37 minuter. Frågan som jag måste ställa utifrån denna sammanräkning blir: Är det rimligt att anta att exempelvis en sammanboende mamma med barn över 7 år som tillbringar 4 timmar och 11 minuter per dag med, eller i närheten av sitt barn, bara gör en fullvärdig föräldrainsats under 6 minuter?

Också utifrån ett mer kvalitativt forskningsperspektiv finns det anledning att ifrågasätta och nyansera uppgifter om barns och föräldrars torftiga samvaro. Utifrån sin undersökning kring småbarnsföräldrar och deras lönearbete i Sverige menar antropologen Clarissa Kugelberg (1999) att både mödrar och fäder i studien bekräftade en bild av svenska småbarnsföräldrar som mycket barncentrerade. Ett barncentrerat perspektiv blir synligt både i arbetande föräldrars berättelser

om sina barn och deras strävanden att anpassa sin vardag till barnen och barnens behov. Det individuella barnet är i fokus för föräldraengagemang. Demokratiska ideal i uppfostran och en önskan att låta barnet växa upp i en anda av vänskaplighet och respekt för barnets unika förmågor och personlighet uttrycktes både i intervjuer och i det sätt på vilket föräldrar var tillsammans med sina barn.³⁴

Också psykologen Ylva Elvin-Nowak (1999) beskriver ett barncentrerat moderskap i sin avhandling som behandlar frågan om moderskap kopplat till skuld. Hon beskriver också omsorger om äldre barn som mindre praktiska och mer stödjande på sätt som hon anser vara kulturellt undervärderade.

I detta sammanhang är det också av intresse att belysa frågan om tid ur ett barnperspektiv. Undersökningar brukar visa att barn värderar tid med familjen och föräldrar mer än något annat (se exempelvis Barnombudsmannen 2003). Detta kan naturligtvis presenteras som en efterlysning av mer tid med föräldrarna. Att *mer* tid tillsammans för barn och föräldrar är önskvärt också utifrån barns perspektiv är något som i flera fall tas för givet av uppgiftsanvändarna. Men vad säger barnen? I Barnombudsmannens årsrapport "Vem bryr sig?" (2003), anläggs ett barnperspektiv och man konstaterar att 90 % av de barn som ingår i undersökningen är mycket nöjda med sina familjerelationer (ibid., 31 ff). Också i BRIS rapport "Hörs barnen, lyssnar vuxna?" (BRIS 2003) är resultatet en sammantaget positiv bild av barns och föräldrars samvaro.

Barn i Sverige upplever enligt rapporten att deras föräldrar är närvarande och delaktiga i deras

liv, lyssnar på dem och tar dem på allvar. Barnen äter alltid eller ofta middag med sin familj och de har ofta eller alltid någon vuxen hemma hos sig när de kommer hem. De egenskaper som svenska barn värderar hos sina föräldrar överensstämmer också med den danska socialantropologen Pia H Christensens (2002) undersökning av brittiska barns uppfattning om vad som är tid med kvalitet. Hon har bland annat frågat barn om de anser att de vill ha *mer* tid med sina föräldrar. De allra flesta av barnen svarar då "nej". Det är inte mer tid som är det viktiga. Istället är det vetskapen om att föräldrarna finns där, stöttar och hjälper om det behövs, som är det viktigaste. Barnen värderar också livets "vanlighet" och gemensamma rutiner (som faktiskt också kan vara att titta på TV tillsammans), att vara tillsammans i bostaden men inte nödvändigtvis göra allt tillsammans, att ha möjlighet att själv styra och planera sin tid, att få ha lugn och ro och att kunna vara för sig själv ibland.

Trots användarnas goda intentioner och genuina engagemang reproducerar de en ensidig och generaliserad bild av tillståndet bland svenska barn och föräldrar. Välviljan bidrar i sig till att legitimera denna bild. När jag kontaktade en av de två fältfritidsledare som vid föräldramötet i aulan ställde föräldrarna inför uppgiften att barn bara umgås med sina föräldrar 12 minuter per dygn, svarade han att han "bara" använde den som en "allmän uppgift".³⁵ Han kunde inte uppge var han sett eller hört den.

Även efter det att jag snabbt presenterat några drag ur SCB:s undersökning, vidhöll han att han mest använde uppgiften "för att få dem att tänka till lite, att 'är det verkligen så

här illa?’ Som en väckarklocka”. Också en före detta lärare som använt uppgiften i ett samtal med mig kommenterade SCB:s nyansering av uppgiften genom att hävda att hon trodde på uppgiften ”i alla fall”. Den lever i de här två fallen ett alldeles eget liv kopplad till användarnas egna syften. Uppgiften är sensationell och effektiv och då tenderar ”sanningen” att inte längre vara så viktig. Uppgiften har på så sätt kapat sin förtöjning till den ursprungliga undersökningen och blivit allmän och spektakulär. Uppgiften har fått ett mycket stort genomslag och används som så allmän att den inte behöver beläggas för att tjäna sitt syfte. Eller rättare sagt: den skulle inte kunna tjäna sitt syfte om den var belagd. Men ”Sanningen står aldrig i vägen för en bra historia.”. Så lyder i översättning rubriken till en bok av den amerikanske folklivsforskaren Jan Harold Brunvand (2001). Och detta är, i en absurd bemärkelse, en bra historia. Nu vill jag övergå till att avslutningsvis diskutera hur den kan förstås.

Ett ryktes karriär

Vi har mött uppgiften om föräldrar och barns samtalstid som ett argument för behovet av en viss familjepolitik, som varningsklocka för den otillräckliga föräldragenerationen, som problembild vad gäller barns språkutveckling och psykologiska välbefinnande eller som ett argument för att skolan måste ägna sig åt fostran eftersom inte föräldrar gör det. Den visar sig vara en väsentlig komponent i hur konturerna av det havererade eller undergrävda föräldraskapet och den hårda barndomen mejslas fram ur en

bild av en närmast skenande samhällsutveckling. Uppgiften gör anspråk på att beskriva den tid i vilken vi lever.

Uppgiften delar, som jag inledningsvis beskrivit, karakteristika med sägnen och ryktet. Nya sägner och växelverkande rykten uppstår i takt med att samhället förändras. De gestaltar såväl verkliga som inbillade faror i vår omgivning och bekräftar stereotypa uppfattningar om olika samhällsgrupper (af Klintberg 1995). Ryktet om den låga samtalsfrekvensen mellan barn och vuxna dramatiseras inte i anekdotisk form, utan i hotfulla scenarier. Det jag ser här är att ryktet fungerar som en katalysator i den moraliska paniken. Moralisk panik ska inte förstås som en beskrivning av masshysteri utan är ett begreppsligt verktyg för att beskriva sociala rörelser som definierar handlingar, grupper eller personer som hot mot fundamentala sociala värden (La Fontaine 1998:19; se också Cohen 1972:9; Frykman 1997:13ff; Rose 1999:125) Moralisk panik är också konstruktionen av ett socialt problem där den hotbild som skisseras inte kan sägas stå i proportion till den faktiska faran.³⁶ Liksom i sängengenren väger inte bevisbördan särskilt tungt när den moraliska paniken identifierar vissa personer eller vissa fenomen som hot mot social ordning, traditionella värden, avtagande moral och social disciplin.

Sägnen, liksom vår uppgift om föräldrars tid med sina barn, har också stildrag som ska öka trovärdigheten. Ett exempel på detta är i sägensammanhang att lokalisera händelser eller fenomen till namngivna platser (af Klintberg 1995:10). I minutfallet finns ett antal, vad som framstår som mer eller mindre medvetna tro-

värdighetsstrategier. Dels är det de olika sätt på vilka användarna relaterar till uppgiften. Ju komplexare presentation, desto mer trovärdig framstår både uppgiften och dess användare. Att exempelvis åberopa jämförande anonyma undersökningar är ett sätt. Att över huvudtaget referera till "forskning" eller "undersökningar" ger ett förföriskt sken av sakkunskap och beläsenhet i frågan. Detta trots att "undersökningar" och "forskning" förblir namnlösa och fritt tolkade.

En annan trovärdighetsborgen är användarnas professionella status. De uttalar sig i egenskap av sakkunniga och professionella personer som läsaren eller åhöraren därigenom kan lita på. Själva tillämpningen av uppgiften förstärker också föreställningen om användarens kompetens på området. I vissa fall fortplantas uppgiften i flera led och den pålitliga referensen förskjuts successivt bakåt längs med uppgiftens resväg. En läsare eller åhörare blir i sin tur en ny professionell användare som i sin tur blir en ny expertplattform att referera till. Jag vill dock hävda att uppgiften får sin kanske viktigaste trovärdighetsförhöjande effekt just genom att den bekräftar den dominanta diskurs som finns runt familjen. Den typen av resonemang som både Ziehe (1994) och Eriksen (2001) för i artikeln indelning utgör ett raster genom vilket uppgiftens rimlighet tolkas. Uppgiften blir, trots sin egen kapacitet att vara skrämmande, reducerad till en inte oväsentlig pusselbit i det eländespussel som uppgiftskonsumenten redan känner igen.

Uppgiften om den låga samtalstiden används mer eller mindre uttalat som "väckarklocka" och kallar till uppslutning mot det "onda" för en gemensam god sak. Detta är i sin tur kopplat

till kulturella föreställningar om barns "behov", i sig ett känslomässigt laddat sätt att tänka på barn som det kan framstå som förmätet att ifrågasätta (Woodhead 1997). Här är dessa behov utmätta i de minuter, sekunder och hundradels sekunder som ett särskilt samtal pågår mellan ett barn och en vuxen.

Offerretoriken är också något som den moraliska paniken delar med sängenren. Den moraliska paniken fokuserar ofta frågor som rör barn och ungdomar (Rose 1999:125) och en amerikansk sammanställning av vandrings-sånger visar att barn (särskilt spädbarn) som regel är offer i dessa berättelser (Brunvand 2001:68f). Föräldrar eller andra vårdnadshavare brister i sina omsorger och blir skuldbelagda (ibid.,25f). Detta kan också knytas till alla faror som omgärdar just barndomen och ungdomen (se Jackson & Scott 1999). Den uppgift som jag hanterar här verkar inom ramen för detta koncept. De mörka konsekvensbeskrivningar som följer efter att den skrämmande uppgiften presenterats är uttryckta med emfas.

Det finns i det här fallet tydliga hotbilder både mot barnet som individ och mot samhället i stort genom att värdeöverföring och psykologiskt betingad bekräftelse tänks utbli. Ett fattigt språk, kriminalitet och drogmissbruk är tänkbara konsekvenser. Uppgiften kopplad till detta riskscenario väcker indignation och oro. Barn och ungdomar uppvisar eller befaras kunna uppvisa negativa beteenden men de är ändå oskyldiga offer för sina föräldrars bristande omsorger. Det språkbruk som förekommer i många beskrivningar är ofta känsloladdat. Exempel är "Barn fryser i själen" (Lindén 2003),

bilden av barn som lever i ”språkligt tysta rum” (Hesslind 1988) eller det hotfulla ”Umgås med dina barn — annars kan det gå illa” (Wiberg 2002). Normaliteten är hotad.

I moraliska paniker höjs välmenande professionella röster som slår larm om behovet av åtgärder för att stoppa en neråtgående spiral. Media är ett viktigt forum för detta (Cohen 1972; Rose 1999; La Fontaine 1998; se också Frykman 1997). Användarna representerar också olika intresse- och expertgrupper i samhället snarare än allmänheten. Det är ett vanligt drag i den moraliska paniken att den kan utnyttjas av olika intressegrupper som kräver att åtgärder vidtas (Frykman 1997). Att detta kan fortplantas ända in i politikens innersta, in i de politiska församlingarna, är något som vi har sett i det här fallet. Uppgiften om föräldrars och barns låga samtalstid förekommer både i riksdagens debatter, i en riksdagsmotion, i en partiledares debattartikel och, enligt uppgift, i partigrupper mer informella samtal. Att föräldrar bara talar med sina barn ett fåtal minuter om dagen är en ”faktauppgift” i den politiska debatten om familjen, barnen, ungdomarna och samhällsutvecklingen idag. Journalisterna är politikernas sakkunniga.

Massmedias roll i den okritiska produktionen och reproduktionen av ryktet om de tysta föräldrarna och denna relativt lågmälda men livskraftiga moraliska panik är inte oväsentlig. Media bidrar, i den moraliska panikens anda, till att hålla uppgiften levande genom sina inlämnade expertröster och kompositionen av dessa. Men också i forskarvärlden flyter den referenslösa uppgiften uppenbarligen från mun till mun för

att då och då uttalas vid en populärvetenskaplig föreläsning eller rentutav sätts på pränt i en populärvetenskaplig bok. Uppgiften, då den förekommer i mer populärvetenskapliga sammanhang, tenderar att inte göra anspråk på att vara mer än just populär både vad gäller presentation och innehåll.

Tilltron till ”statistiken” och ”genomsnittet” som odisputabla sanningar utgör en förutsättning för den uppgiftsanvändning vi sett prov på ovan — både för att kunna presentera och konsumera uppgiften. Statistik kan, ur ett humanvetenskapligt perspektiv, förstås som bärare av världsbilder, ideologier eller åsikter. Statistik skapar kategorier, strukturerar och bidrar till att forma vår bild av verkligheten (Höjer 2002). En kulturellt betingad förståelse för det mätbara som ”sant” och decimalens precision som garant för detta präglar sättet att använda uppgiften om barns och föräldrars relationer. Statistik utgör på så sätt en tacksam kärna för både uppkomsten av rykten, sägner och moralisk panik. I den brokiga skara experter som kommenterar familjen framstår inte tidsstudiemannen som ett otänkbart eller främmande inslag.

Påståendet att ”det är de siffrorna som är sanningen här i Sverige”, framfört av miljöpartisten Yvonne Ruwaida i en riksdagsdebatt, tål kanske att upprepas. För på ett sätt har Ruwaida, med en annan tolkning, rätt i sin slutkläm: Detta har blivit en etablerad sanning i Sverige. Inte för att det med säkerhet förhåller sig som användarna påstår utan därför att så många har hört detta så många gånger. Kanske skulle det vara möjligt att räkna ut hur många som behövs för att producera en sanning?

Abstract

It has been repeatedly argued by various Swedish experts and quoted in media, that parents only spend a few minutes in daily communication with their children. A quest for the source of this argument developed into an interest in both the phenomenon itself, and in the general understanding that adults of today are "poor" parents.

The article has two aims, the first is to illustrate how this kind of "truth" is constructed and reproduced in arenas such as parents' meetings and discussions in Swedish parliament, and the second to comment on the dominant Swedish discourse about poor parenthood, childhood and notions of risk.

It is here argued that the statement about parents' lack of time to talk with their children should be understood as a kind of contemporary urban legend/rumour that can both trigger and reproduce moral panic and strengthen a discourse about weak parents. It is furthermore contended that a prerequisite for the acceptance of such rumours and moral panics as truth, is that they are coherent with an existing dominant discourse, in this case poor contact between parents and children.

☆

Nyckelord: Urban myth, legend, moral, family, time, socialise, conversation, children.

★ Noter

¹ Enligt statistik från Skolverket (2004) framgår att 84,6% av alla 2-åringar i Sverige är inskrivna i barnomsorgen och att motsvarande siffra för 5-åringar är 92,9%. De allra flesta ungdomar är också idag, i praktiken hänvisade till gymnasieskola i någon form upp till åtminstone 18 års ålder.

² Ziehe medger också att hans spekulationer inte bygger på egen empirisk forskning utan på en kombination av egna iakttagelser av praxis, egna vardagliga erfarenheter och teoretisk läsning. Han menar att de teman han arbetar med är svåra att närma sig på empirisk väg och att hans angreppssätt innebär att han reagerar snabbare på seismografiskt små förändringar än vad stora forskningsprojekt kan göra (1994:169f).

³ Även om de separerade föräldrarna åtnjuter viss förståelse.

⁴ Sökord har då varit olika kombinationer av orden samtal/pratar/talar/umgås, föräldrar/barn och minuter. Sökverktyg är Google och msn samt Mediearkivet och PressText. Sökningen genomfördes under sommaren och hösten år 2003.

⁵ Ett av dessa tillfällen var i själva verket en artikelserie under tre dagar (se användare Hedlund i tabellöversikten). Tre användare har presenterat uppgiften vid två olika tillfällen vardera.

⁶ Den sökning som beskrivs i not 4 gav många träffar. Långt ifrån alla behandlade den aktuella uppgiften och jag har inte haft möjlighet att gå igenom samtliga. Det urval av användningstillfällen som detta arbete bygger på utgör merparten av de jag fann. Genom användares referenser har ytterligare användningstillfällen tillförts. Ett antal relevanta träffar har lämnats utanför detta arbete. De är utsorterade med tanke på föreliggande artikels läsbarhet utifrån att de inte tillför något mer än ytterligare exempel.

⁷ Som motsvarar 14 användningstillfällen.

⁸ Tack till de användare jag haft kontaktat med för deras tillmötesgående svar, ansträngningar att hjälpa mig och för de kommentarer jag fått på artikelns sista utkast. Jag vill också tacka Eva Poluha, Karin Norman och Lars Peterson samt de två anonyma refereegranskare som lämnat konstruktiva synpunkter på min text.

⁹ Kristdemokraternas skolansvarige hänvisade dels till Hesslinds bok *Samtal med en kakelvägg* (1988) och till Hesslind intervjuad i *Oppenheim* (2001). Hesslind uppger dock inte samtalstiden till 3,5 minuter vid något tillfälle. För Hesslinds källangivelse se vidare not 22.

¹⁰ Währborg svarar via e-post (2003-09-30) att han hämtat uppgiften ur ett "summary" i en studie utförd av en lärarkandidat. Trots idoga försök kan han inte hitta denna summary igen. Han har inte använt uppgiften i några av sina publikationer, enbart vid föreläsningar.

¹¹ Engströms svarar via e-post (2003-05-28) att Skolverket genomfört en sådan undersökning några år tidigare. Jag lyckades inte finna undersökningen bland skolverkets publikationer men det är möjligt att uppgiften förekommer i någon av dessa utan att verket genomfört undersökningen.

¹² Lindströms svarade via e-post (2003-06-18) att han inte har någon exakt referens. Han tror att han läst det i en tidning något år tidigare som hänvisade till "någon undersökning". Han uppger också att flera av hans medarbetare kände till uppgiften, varför han utgick från den.

¹³ Jag utgår ifrån att "tonårsföräldrar" avser föräldrar till tonåringar.

¹⁴ När jag har sökt den amerikanska undersökningen har jag sökt på "Robert Blum", den amerikanske forskare som enligt Wiberg (2003) ska ha presenterat det amerikanska projektet. Jag fann då bland annat en artikel (Blum et al 2002) som möjligen skulle kunna vara Wibergs (refererade) källa. Övriga publikationer utifrån projektet är av tidigare datum och enligt Wiberg skulle hon inte ha skrivit om detta om det inte vore relativt nya rön. Jag har dock kunnat bilda mig en uppfattning om vad det beskrivna amerikanska projektet i stora drag handlar om.

¹⁵ Psykologen som här intervjuats, Anna Torbiörnsson har tidigare i SvD (Haag 2000) uppgivit att föräldrar pratar med sina barn 2,37 minuter om dagen. I artikeln i *Aftonbladet* har denna uppgift, två år senare, avrundats till två och en halv minut.

¹⁶ Vid ett telefonsamtal med journalisten Wiberg (2003-09-22) försöker hon erinra sig hur artikeln kommit till stånd. Wiberg fick, av sin redaktionschef, en artikel som på något sätt refererade den amerikanska undersökningen. Hon minns inte varifrån den var hämtad men troligtvis var det från någon utländsk media — kanske BBC. För att göra den intressant för svenska förhållanden ringde hon upp psykologen Torbiörnsson för en kommentar.

¹⁷ Weissenreider svarar via e-post att hon tyvärr inte kan uppge var hon fått uppgiften ifrån. Hon beskriver den som gammal och närmast en "vedertagen sanning". Då hon ansåg att den måste kunna verifieras sökte hon förgäves efter sin källa.

¹⁸ Via e-post svarar Söder (2003-05-14) att uppgiften kommer från "centralt håll i partiet". Se not 9.

¹⁹ Jönsson vidarebefordrade min fråga till miljöpartiets socialpolitiska sekreterare som svarade att "källan till uttalandet om att föräldrar samtalar ca 5 minuter per dag med sina barn, resten var kommenderingar hit och dit" var Peter Währborg, Stressfysiolog på Sahlgrenska sjukhuset som tog upp det på en konferens kring barn och stress 2001 i Rädde Barnens regi. För Währborgs svar se not 10.

²⁰ Ruwaida svarade via e-post (2003-06-18) att hon var mammaledig och inte visste på rak arm om hon sparat sina referenser. Hon mindes dock att uppgiften hämtats ur en tidning samt att den har nämnts i riksdagsgruppen.

²¹ I ett e-postsvar (2003-08-06) ger han tips om att ställa frågan till en professor i Danmark. Efter att jag tagit förnyad kontakt med Wikström föreslår han (2003-09-30) att jag kontaktar en kvinnlig professor som "hade data på allting i huvudet".

²² E-postsvar (2003-06-16) från Hesslind: "De s.k. undersökningarna som du eftersöker var i högsta grad oakademiskt genomförda av några forskollärare. Hur de gått tillväga vet jag inte. Jag fick muntligt kunskap om vad de kommit fram till vid en studiedag. Vilket på den tiden var sensationella resultat. Jag tror inte det är lätt att spåra upp detta ursprungsmaterialet så här många år senare. Däremot har jag läst i pressen att det för något år sedan gjordes liknande undersökningar, mer professionellt utförda, någonstans i Småland med samma nedslående resultat som beskrivs i *Samtal med en kakelvägg*. De undersökningarna torde vara lättare att spåra".

²³ Höjer svarar via e-post (2003-08-20) att han måste erkänna att han inte kommer ihåg och att han inte sparar på alla klipp. Han tror att han läst om det någonstans.

²⁴ Uppgiften 3,7 minuter måste läsas som ett decimaltal. Det finns en möjlighet att 2,37 minuter avser 2 minuter och 37 sekunder, men uppgiften är inte presenterad på ett sådant sätt.

²⁵ Se not 22.

²⁶ Vi kan emellertid inte vara säkra på om denna upptagna

familj är ett undantag i bemärkelsen att de talar mer eller mindre än 3,5 minuter per dag med sina barn än genomsnittet. Utifrån just ett genomsnitt kan man anta att det borde finnas ungefär lika många av varje sort.

27 Jag har inte funnit några undersökningar från 1950- eller 60-tal.

28 Uppgiften att samtalstiden var åtta minuter per dag år 1983 överensstämmer inte med de sju minuter som anges som samtalstid 1983 i Hesslinds bok (1988; 78ff).

29 Det tips som slutligen ledde mig fram till något som skulle kunna vara uppgiftskällan fick jag från en anställd hos barnombudsmannen. Hon föreslog att jag skulle kontakta Klas Rydenstam på SCB som kunde tänkas veta.

30 Denna rapport är av senare datum än de användnings-tillfällen som den här artikeln arbetar med. Men den är den enda undersökning jag funnit som faktiskt behandlar just föräldrars tid för samtal med barn. Den har en föregångare i en studie som avsåg tidsanvändningen 1990/91 och som den nya undersökningen jämförs med. Statistikern Klas Rydenstam, en av rapportens författare, berättar i ett telefonsamtal i juni 2003, att han, då den tidiga rapporten kom, kontaktades av en journalist som publicerade den ryckt ur sitt sammanhang. Han mindes dock inte journalistens namn och mina egna efterforskningar i olika mediarkiv var fruktlösa i det här fallet. Det är mycket möjligt att vissa, eller rentutav de flesta användarna presenterar uppgiftsvarianten som är ekon av den tidiga tabellrapporten från SCB och den efterföljande tidningsartikeln. Faktum kvarstår dock att Hesslind använde uppgiften tre år tidigare och det är, som

jag tidigare konstaterat, en återvändsgränd. Det finns alltså möjligen flera ursprung.

31 SCB:s rapport hanterar tidsanvändning med ålders- alternativt könsbaserade kategorier och med sammanboende och ensamstående föräldrar. Samhällsklass eller etnicitet är inte variabler som materialet skärs efter. Kategorierna är också behandlade som generella kategorier. Det finns ingen nedbrytning av ensamstående föräldrars tid med sina barn som brutits mot exempelvis utbildningsnivå, ekonomisk status, föräldrars ålder osv. SCB:s rapport ger alltså inte heller utrymme för tolkningar av vilka "vissa" familjer eller "många" barn är.

32 Tillsyn och hjälp till barn, hjälp med läsläsning, lek med barn, samtal med barn, högläsning, föräldramöten, närvaro vid barns aktiviteter, annan omsorg (SCB 2003:35).

33 Som för övrigt, enligt rapporten tidsmässigt har ökat något sedan 1990/91 (SCB 2003: 39f).

34 Efter en artikelserie i Svenska Dagbaldet i januari 2004 är det emellertid möjligt att klassificera dessa föräldrar som överbeskyddande s.k. "curlingföräldrar".

35 Telefonsamtal, juni 2003.

36 Exempel på händelser som definierats som moraliska paniker är den internationella våg av anklagelser om barnamord och sexuella övergrepp på barn som skulle ha utförts av satanistsektorer under sent 1980-tal och tidigt 1990-tal (La Fontaine 1997). Det svenska "Dansbaneeländet" var också föremål för moralisk panik (se Frykman 1997 och 1988), liksom mods och rockers på 1960-talet (se Cohen 1972).

★ Referenser

af Klintberg, B (1995) *Den stulna njuren. Sägner och rykten i vår tid*. Stockholm: Nordstedts.

Barnombudsmannen (2003) *Vem bryr sig? Rapport från Barnens myndighet Barnombudsmannen 2003*.

Bartholdsson, Å (2003) "På jakt efter rätt inställning. Att fostra positiva och reflekterande barn i en svensk skola" s 121-144 i Anders Persson (red) *Skolkulturer*. Lund: Studentlitteratur.

Beck-Gernsheim, E. (1996) "Life as a planning project". s 139-153 i Lash, S. Szerszynski, B. Wynne, B. (red.) *Risk environment & modernity: Towards a New Ecology*. London: Sage

Bengtsson-Norén, K (2000) "Aldrig förr har kvinnor varit så fångna", *Aftonbladet* 20000824.

Blum, R, McNeely, C, Nonnemaker, J (2002) "Vulnerability, Risk, and Protection", *Journal of Adolescent Health* 2002; 31S: 28-39.

BoTema (2002) "Porträttet: Ami Westerberg — uppskattade och respekterad närpolis" *BoTema* 2002 nr 6.

BRIS (2003) *Hörs barnen, lyssnar vuxna? Ungdomsbarometern*

Brunvand, J H (2001) *The truth never stands in the way of a good story!* Urbana and Chicago: University of Illinois Press.

- Christensen, P H (2002) "Why More 'Quality time' is not on the Top of Children's Lists: the 'Qualities of Time' for Children", *Children & Society*. 2002 Vol 16, 77-88.
- Cohen, S (1972) *Folk Devils and Moral Panic. The Creation of the Mods and the Rockers*. London: MacGibbon and Kee.
- Davidsson, I m fl. (1996) *Mer tid för barnen*, Riksdagen: Motion 1996/97:A707.
- Eriksen, T H (2001) *Ögonblickets tyranni. Om snabb och långsam tid i informationssamhället*. Nora: Bokförlaget nya doxa.
- Elvin-Nowak, Y (1999) *Accompanied by guilt. Modern motherhood the Swedish way*. Department of Psychology. Stockholms universitet.
- Frykman, J (1988) *Dansbaneområdet; ungdomen, populärkulturen och opinionen*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Frykman, J (1997) *Den ljusnande framtid. Skola, social mobilitet och kulturell identitet*. Lund: Historiska Media.
- Gars, C (2002) *Delad vårdnad. Föräldraskap och förskollärauppgift i den offentliga barndomen*, Stockholm: HLS förlag.
- Gustavsson, C (2001) "Många föräldrar är alldeles för naiva", *Aftonbladet* 20010802.
- Haag, A (2000) "Orkar de inte upp ur sängen — låt dem ligga kvar", *Svenska Dagbladet* 20000428.
- Hedlund, I (1997a) "Vi pratar inte med våra barn. De lämnas ensamma framför TV:n och TV-spelen", *Expressen* 19971011.
- Hedlund, I (1997b) "Familjen som stänger av TV". *Expressen* 19971912.
- Hedlund, I (1997c) "Barnspråksexperten: "Oerhört viktig med samtal", *Expressen* 19971013.
- Herrgård, A (1997) "Samarbete mot brott och droger. Turné i skolor skall väcka föräldrar", *Nerkies Allehanda*, 19971022.
- Hesslind, I (1988) *Samtal med en kakevägg*. Göteborg: Tre böcker förlag AB.
- Höjer, H. (2002) *Statistiken avmystifierade världen. Tvärsnitt nr 3:2-13*.
- Jackson, S., Scott, S. (1999) "Risk anxiety and the social construction of childhood", s 86-107 I Lupton, D. (red) *Risk and Sociocultural Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- James, A., Prout, A. (1997) *Constructing and Reconstructing Childhood. Contemporary Issues in the Sociological Study of Childhood*. London: Falmer Press.
- Jönsson, M (2002) Anförande 116, *Snabbprotokoll 2002/03:38, Tisdagen den 17 december, kl. 09.00 — 15.31*.
- Kugelberg, C (1999) *Perceiving Motherhood and Fatherhood. Swedish Working parents with Young Children*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.
- Källberg, K-G (2002) "Skolan inifrån. Människan i skolan/2. Ann-Christine, 48, pratar med eleverna. 'De blir inte sedda under barndomen' ", *Expressen* 20020907.
- La Fontaine, J S (1998) *Speak of the devil: Tales of satanic abuse in contemporary England*. Cambridge: Cambridge university press.
- Lindström, F (2000) *Världens dåligaste språk. Tankar om språket och människan idag*. Stockholm: Albert Bonniers Förlag.
- Mayall, B (1996) *Children, Health and the Social Order*. Buckingham: Open University Press.
- Oppenheim, F (2001) "Ordets gerillakrigare", *Biblioteket i focus*. 2001 nr 4.
- Persson, S., Tallberg Broman, I. (2002) " 'Det är ju ett annat jobb' Förskollärare, grundskollärare och lärarstudierande om professionell identitet i konflikt och förändring", *Pedagogiska forskning* årg 7 s 257-278.
- Rose, N (1999) *Governing the Soul. The Shaping of the Private Self*. London: Free Association Books.
- Ruwaida, Y (2002). Anförande 20, *Snabbprotokoll 2001/02:124, Torsdagen den 13 juni, kl. 09.00 - 18.03, 19.00 - 20.56*.
- Sax, K-H (2000) "Snabbare tag mot våldet", *GT/Expressen* 20000515.
- SCB (2003) *Tid för vardagsliv. Kvinnors och mäns tidsanvändning 1990/91 och 2000/01* Rapport nr 99.
- Sterns, P (2003) *Anxious Parents. A History of Modern Childrearing in America*. New York: New York University Press.
- Strand, L (2002) *Lärorjaget, motivationsstrategier och de djupa frågorna — tre sidor av en svensklärares vardag*. Examensarbete, grundskolläraryrket, Linköpings Universitet.
- Svensson, A (1998) "DN Debatt: En skam för svensk demokrati", *Dagens Nyheter* 19980224.
- Wegerup, J (2000) " 'Mobbing är alltid de vuxnas fel'. Idag börjar helvetet igen för tusentals elever", *Expressen* 20000821.
- Weissenreider, E (2000) "Vi handikappas en hel generation", *Pedagogiska magasinet* 4/00.

Wiberg, S (2002) "Umgås med dina barn — annars kan det gå illa", *Aftonbladet* 20020601.

Wikström, O (2001) *Långsamhetens lov eller våndan av att åka moped genom Louvren*. Stockholm: Natur och Kultur.

Woodhead, M (1997) "Psychology and the Cultural Construction of Children's Needs", i James, A., Prout, A. (red) *Constructing and reconstructing Childhood. Contemporary issues in the Sociological Study of Childhood*. London: Falmer Press.

Ziehe, T (1994) *Kulturanalyser. Ungdom, utbildning, modernitet*. Stockholm: Brutus Östling Bokförlag Symposium.

Internetkällor:

Engström, Ulf (2003) http://www.meadjohnson-scand.com/MJInformation/3-2002/mji_032002.html

Gerell, Dan (2003) <http://www.kulturtorget.nu/artikel3.htm>

Höjer, Dan (2003) <http://www.foraldrar.com/index.php?cat=parents&artikelid=2549>

Johansson, Jan (2003) <http://fcweb.kristdemokrat.se/k/rodeby/politik/009812EE-000F4BD7>

Lindén, Lars (2003) <http://fcweb.kristdemokrat.se/y/timra/politik/00AF2A6C-000F4BD7>

Skolverket (2004) http://www.skolverket.se/fakta/statistik/sos/sos032/filer/Tab1_1AD.xls

Svenska Dagbladet (2004) http://www.svd.se/dynamiskt/idag/did_6761457.asp

Söder, Larry (2003a) <http://larry.kristdemokrat.se/ins52.html>

Söder, Larry (2003b) <http://larry.kristdemokrat.se/ins63.html>

LITTERATUR

SOM INKOMMIT TILL REDAKTIONEN

Björklund, Anders m fl (2003) *Den svenska skolan. Välfärdspolitiska rådets rapport*. Stockholm: SNS.

Hjort, Katrin (red) (2004) *De professionelle — Forskning i professioner og professionsuddannelser*. Frederiksberg: Roskilde Universitets Forlag.

JMK (2003) *JMK Conference Contributions 2002*. Stockholm Media Studies 2003: 1. Stockholms Universitet.

Johansson, Thomas (2004) *Socialpsykologi*. Lund: Studentlitteratur.

Norström, Eva (2004) *I väntan på asyl. Retorik och praktik i svensk flyktingpolitik*. Umeå. Boréa.

Mattson, Mats (2004) *Att forska i praktiken. En kunskapsöversikt och en fallstudie*. Uppsala: Kunskapsföretaget.

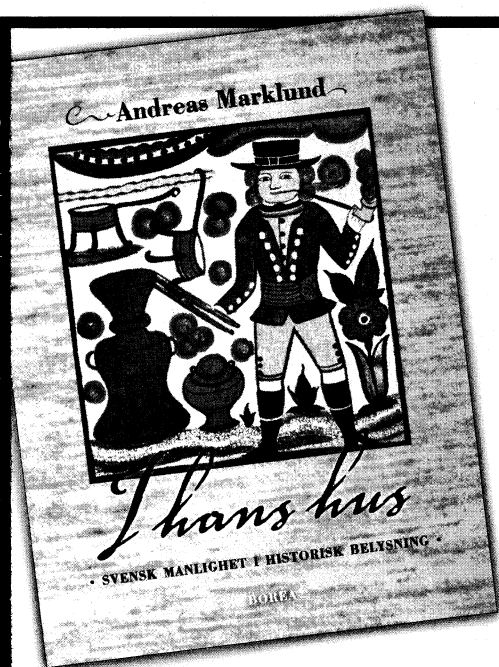
Hertting, Nils (2003) *Samverkan på spel. Rationalitet och frustration i nätverksstyrning och svensk statsdelsförnyelse*. Stockholm: Égalité.

Rasmussen, Jens (2004) *Det refleksiøt moderne*. Köpenhamn: Hans Reitzel.

Kaspersen, Bo & Mikkelsen, Flemming (red) (2004) *Historisk Sociologi*. Frederiksberg: Forlaget Sociologi.

Ny bok om svensk manlighet

S
O
M
M
A
R
I
L
Ä
S
N
I
N
G

I hans hus. Svensk manlighet i historisk belysning av Andreas Marklund

isbn 91-891403-03

pris: 199:- + porto

I äldre dagars Sverige var den ideala manligheten intimt för knippad med äktenskapet. Den gifte mannen, husbonden, tilldelades ett hus — ett rike i riket — där han uppbar makt och myndighet över hustru, barn och tjänstefolk. Vilka plikter åvilade husbonden? Var drogs gränsen mellan goda och dåliga äkta män?

Genom studier av historiska äktenskapsmål har Andreas Marklund kartlagt centrala teman i den svenska manlighetens historia. Det handlar om makt och våld, arbete och försörjning, sex och kärlek, lastbarhet, ohälsa och kroppslig spänst.

Borea har ny bokbutik!

www.borea.nu

Tillit och respekt bortom homo economicus och homo sociologicus

av Rolf Å Gustafsson

IDEN SNABBT EXPANDERANDE forskningen kring socialt kapital — som väsentligen inspirerats av Robert Putnams arbeten under 1990-talet — finns numera en omfattande samhällsvetenskaplig litteratur om tillit. Putnams (1996, 2001) centrala budskap är intuitivt lättförståeligt. Det handlar om den roll mellanmänniskt förtroende och tillit har för samarbete av olika slag. Inte minst ekonomisk tillväxt förutsätter förtroende; de inblandade måste helt enkelt våga delta i kostsamma och kanske långsiktiga gemensamma satsningar. I sin senaste bok antar Robert Putnam dessutom att ökad tillit (och därmed ”mer” socialt kapital) bidrar till minskad kriminalitet, bättre hälsa och ökad kvalitet på offentlig förvaltning och demokrati (Putnam & Goss 2002:6).

En problematik som dock *inte* diskuteras i detta sammanhang är frågan om hur den sociala innebörden i allt detta goda kan bringas under demokratisk kontroll:

Vilken slags ekonomisk tillväxt talar vi om? Vilken slags kriminalitet? Vilka värden förvaltar den kvalitetshöjda offentliga förvaltningen? Vilken slags demokrati kan utvecklas med hjälp av

Rolf Å Gustafsson är professor i medicinsk sociologi och verksam vid Arbetslivsinstitutet. Han forskar bland annat om entreprenadisering av välfärds-tjänstearbetet med fokus på hur detta hänger samman med övergripande välfärdsstatliga förändringar, samt hur detta påverkar personalens inflytande, delaktighet och upplevelse av meningsfullhet i arbetet.

ökad tillit? Eller snarare; vilka olika innebörder i de närliggande begreppen tillit och förtroende kan vi identifiera och hur kan de kopplas till olika demokratiteoretiska paradigmer?

På denna punkt ansluter jag mig till Mark Warrens analys (1999:2), som utgår från iakttagelsen att den omfattande samhällsvetenskapliga litteraturen om tillit (trust) och socialt kapital saknar, med några få undantag, analys av de ömsesidiga sambanden mellan demokratisk politik och förutsättningarna för olika slags tillit.¹

Warren påminner oss också om en viktig historisk iakttagelse:

Liberalism, and then liberal democracy, emerged from the distrust of traditional political and clerical authorities. Liberal innovations were aimed at checking the discretionary powers implied in trust relations. (Warren 1999:2)

Sociologen Alejandro Portes hävdar att begreppet socialt kapital inte innehåller några verkligt nya tankegångar för sociologer (Portes 1998:2). Det bör snarare ses som en tidstypisk ometikettering av grundläggande insikter från klassisk sociologi (Durkheim och Marx). Själv har jag stött på begreppet "common capital" (vilket kan dateras till 1896) med en innebörd som helt klart överlappar de tankegångar som idag förknippas med tillit och socialt kapital.²

I förordet till den svenska upplagan av Robert Putnams bok *Den ensamme bowlaren* ansluter sig Olof Petersson och Bo Rothstein till flera av de invändningar som gjorts mot Putnams analys. De bedömer kritiken som "mycket välgrundad" bland annat därför att ...

"kärnbegreppet socialt kapital är så allomfattande och därmed vagt i konturerna. Socialt kapital kan betyda både formella och informella nätverk, men också psykologiska faktorer som förtroende och mellanmänsklig tillit."³

Bo Rothstein har för sin del gått vidare i problematiken och nyligen publicerat en intressant analys av sociala fällor och tillitens problem. Han stöter därvid snabbt på det hinder som ligger i de begränsningar som de två "främsta konkurrerande teoretiska skolbildningarna" bär på inom modern statsvetenskap, nämligen ansatser utgående från människors rationella val respektive förklaringar som hänvisar till kultur- och värdesystem (Rothstein 2003:42). Rothstein hävdar att inget av dessa två perspektiv ensamt kan förklara den stora empiriska variation som fenomenet tillit uppvisar.

Även sociologin genomsyras av debatten mellan dessa teoretiska perspektiv, men klyvnaden rubriceras där vanligen som en debatt mellan rational choice-ansatser och normanalys eller något förenklat som "*homo economicus* kontra *homo sociologicus*".

I den här artikeln skall jag argumentera för tesen att samhällsvetenskaplig analys av fenomenen tillit, förtroende och respekt har mycket att vinna på att söka sig bortom den begreppshistoriskt sega tradition där människors handlingar antingen koncipierats som framdrivna av *homo economicus* eller *homo sociologicus* (eller en kombination därav). Jag kommer då att inledningsvis till stor del förlita mig på Albert Hirschmans uppslagsrika idéhistoriska analys av hur samhällsvetenskapligt tänkande konceptualiserat "passionier" och "intressen" som

drivkrafter för mänskligt handlande.

Därefter hävdar jag att vi måste söka oss bortom dessa två perspektiv (i nutida terminologi normdrivet handlande och egocentriska nytto-kalkyler), för att förstå den form av *reflexiv tillit* som är förknippad med autonomi, pluralism och demokrati i ett modernt samhälle. För att möjliggöra de distinktioner mellan olika slags tillit som är nödvändiga för min demokratiteoretiska analys, knyter jag an till den nytolkning av Adam Smiths teori om det *sociala erkännandet* som hittills haft en undanskymd plats i samhällsvetenskapen och vars grundläggande tankegångar föregriper nutida deliberativ demokratiteori.

Adam Smith och samhällets kommersialisering

Den skotska upplysningens samhällsteoretiker — som kärntrupp är det brukligt att nämna Adam Smith, David Hume, John Millar och Adam Ferguson — utvecklade en kardinaltanke som fortfarande gäller inom modern samhällsvetenskap: Samhället och dess struktur betraktas som det oavsedda resultatet av en mängd ”små” mänskliga handlingar av autonoma individer, snarare än som resultatet av ett grandios ingripande från någon högre makt (under långa tider tänkt som en gud, senare som en furste instiftande någon form av kontrakt) (Eriksson 1988 och 1993, Swingewood 1970). De skotska samhällsteoretikerna bröt med kopplingarna till vad som senare kom att benämnas utilitaristiska och rationalistiska samhällsteoretiska utgångspunkter (Cohen 1989:60, Eriksson 1993:255-256). Detta kan vara en förklaring till

att olika samhällens dominerande *försörjningsätt* (”subsistence”) kom att fokuseras som den skotska upplysningens banbrytande begrepp kring vilket moderna samhällsteorier byggdes.⁴

By different routes [Adam] Smith and the Scottish school developed four different manners or, as they used to say in their liberal way, ”modes” or ”ages” or ”stages” of subsistence: the age of hunters, the age of shepards, the age of agriculture and the age of commerce. (Eriksson 1993:262)

Just det senare stadiet — det kommersiella — var föremål för en omfattande debatt och betraktades av samtiden som under konsolidering. Frågan om hur (och vilka) passioner som de pågående samhällsförändringarna omvandlade intog en central plats i debatten (Kalyvas & Katznelson 2001:566, Pocock 1985:116). Fyrstadieläran (jäger-, herde, jordbruks- och kommersialiseringens samhälle) innebar en *historicering av den mänskliga personligheten*. Man talade om ”polished nations” i motsats till föregående ”barbariska” och ”vilda” stadier. Begreppet civilsamhälle myntades av Ferguson som en alternativ beteckning på ett kommersiellt samhälle.⁵

Adam Smiths berömda metafor om marknaden som en ”osynlig hand” är ett tydligt uttryck för den inflytelserika tankegången att samhällsmedlemmarnas vardagliga göranden och låtanden bär upp ett samhälle. Till denna princip hör det berömda yttrande om människans... ”propensity to truck, barter and exchange one thing for another” och den effektiva liknelsen om marknaden som en osynlig hand, där det oplanerade resultatet bakom de deltagande egoisternas ryggar, som var och en endast ser till sitt eget intresse, ändå blir till det gemensammas bästa.⁶

Dessa formuleringar fick ett snabbt genomslag i samhällsteoretisk diskurs redan under Smiths egen livstid (Hont & Ignatieff 1985:149, Tribe 1999:613). Till föregående epokers tankar om moralisk likhet som en nära nog nödvändig förutsättning för social sammanhållning, fogades nu idén om möjligheten av olikhet och pluralism (i form av formellt sett divergerande egenintressen) som en kompletterande eller alternativ grund för ett moraliskt eller socialt sett fungerande samhälle (Kalyvas & Katznelson 2001:550).

Passioner och intressen

Albert O Hirschman har i en ofta återopad essä sammanställt och analyserat resonemangen hos ett antal samhällstänkare som uttalat sig om det tidigmoderna kommersiella samhällets sociala, ekonomiska och politiska konsekvenser (Hirschman 1992). Det visar sig att positiva och förhoppningsfulla perspektiv varvats med starkt negativa analyser. Redan 1730 formulerades en mycket negativ bild av kommersiella samhällen och denna linje finns därefter med i bilden. *Det Kommunistiska manifestet* från år 1848 blir i detta perspektiv endast en hållpunkt i en idéhistorisk linje som använder metaforer som erosion, underminering, penetration och kollaps för att peka på marknaden som ett hot mot långsiktig utveckling, stabilitet och välfärd (Hirschman 1992:112; se även Pocock 1985:104).

Bortsett från den långa traditionen av kristet fördömande av rättagande och materiell rikedom, kan man dock konstatera att den vid det här laget tvåhundraåriga räckan av mark-

nadskritiska analyser, föregicks av en optimistisk syn på handel och kommers. Det är här som den skotska upplysningen och genombrottet för modern samhällsvetenskap kan lokaliseras.

Hirschman lägger stor vikt vid den *disciplinerande* roll på samhällets medlemmar som egenintresset tillskrevs under denna formativa period. En central tankegång var att när mänskliga handlingar styrs av ett eller annat renodlat *intresse* (intresset kunde i princip omfatta nära nog alla upptänkliga mål) — då kunde de mer otyglade och svårbestämda *passionerna* hållas i schack (Hirschman 1997:31 ff). Redan under 1600-talet kom begreppet intresse att stå för en rationell hållning i den mer allmänna meningen av en övervägd, kalkylerad och balanserad inställning (Hirschman 1997:38). Stegvis kom begreppet dock, genom den process Hirschman undersöker och som han benämner ”semantisk drift”, att bli alltmer liktydigt med ekonomiskt intresse.⁷ En av Hirschmans poänger är att detta insnävade ”ekonomiska” intresse främst tänktes som en stabiliserande och civiliserande faktor *för de breda befolkningslagren*:

Hope was held out that the steady, if self-centered, pull of interest might serve more efficiently as a brake on passionate behavior than the traditional appeals to duty, morals, and religion. At the same time, the interests of the vast majority of people, that is, of those outside of the highest reaches of power, came to be more narrowly defined as economic, material, or ”moneyed” interests, probably because the non-elite was deemed to busy itself primarily with scrounging a living with no time left to worry about honour, glory, and the like. (Hirschman 1992:40-41)

Den tanke som Hirschman här lyfter fram ur

historiens glömska — att kommersialismens passionstämjande och civiliserande effekter ofta tänktes komma ”underifrån” samhället — bör ses mot bakgrund av de republikanska perspektiv som utövade ett betydande inflytande på västerländsk politisk teori från någon gång på 1600-talets mitt och fram tills det liberala genombrottets fullbordning två seklar senare. Det finns en omfattande idéhistorisk debatt om vilken roll detta slags ideal spelat — och spelar — i samhällsdebatt i allmänhet och inom politisk filosofi i synnerhet.⁸ Dygd, ära och militär dådkraft karakteriserade aristokratins och kungamaktens etos.⁹

Den skotska upplysningens centralgestalter hade att förhålla sig till detta ideal (Hirschman 1997:10 ff, Seligman 1997:110-112). Den nedmontering av heroiska ideal, som Hirschman talar om, skedde genom att ”*passionier*” allt oftare kopplades till just dessa elitistiska och heroiska ideal, samtidigt som begreppet ”*intresse*” kom att knytas till de mer kalkylerande motiv som var på frammarsch. Processen pågick med olika lokala tempi och förtecken.¹⁰ Här fanns också en debatt om hur den manliga passionsdrivna dådkraften som antogs genomsyra en god republik nu hotades av den mer kvinnliga intressegrundade handeln, som på sikt riskerade att leda till ett mer kraftlöst och ”feminint” samhälle (Kalyvas & Katznelson 2001:576). Som den främsta garanten för handelns stabiliserande inverkan på samhällskroppen stod medelklassen i många av 1700-talets mest inflytelserika samhällsteorier (Hirschman 1992:44. Hont & Ignatieff 1985:12, Phillipson 1985:197).

Genom sociologen Allan Silvers (1989, 1990, 1997) genomgång av den skotska upplysningens

samhällsteorier visas dessutom hur vad som kom att uppfattas som den ”äkta”, personliga, frivilliga och oegenyttiga moderna vänskapen koncipierades som en motpol till de principer som ansågs alltmer dominera i ett kommersiellt samhälle. En grundläggande tanke i de skotska samhällsteorierna är att just genom framväxten av marknader i modern mening — speciella arenor där en mängd säljare och köpare kan mötas genom operonliga och egocentriskt nyttokalkylerande handlingar — så kan människors personliga och direkta relationer avlastas från egenyttans kalkyler.¹¹

I ett begreppshistoriskt perspektiv kan de förda resonemangen tolkas som en skissartad framställning av en differentieringsprocess: En historisk process som registreras på begreppsnivå i de texter som nämnts, men som också är kopplad till de ekonomiska, politiska och sociala realiteter som präglade det 1700-tal som befann sig i rörelse från ett förmodernt jordbrukssamhälle till ett modernt kapitalistiskt industrisamhälle. I den samhällsvetenskapliga begreppsapparaten utkristalliserades *stegvis* ”*intresse*” och ”*passion*” som två åtskiljbara fenomen.

Denna distinktion betraktas här både som en begreppsnivå ”*uppfinring*” — en nykonstruktion skapad av tidens intellektuella skikt utgående från dätidens begreppsapparat — och som en ”*upptäckt*” av vad som faktiskt pågick i samhället (Haakonssen 1995:570, Pincus 1998:707). De mönster i begreppsapparaten, som jag menar fortlever och även styr våra analyser, kan sammanfattas i fyra punkter:

▮ Den skotska upplysningen spelade en viktig roll för den ökade reflexivitet som skapades när samhällsvetenskapen utkristalliserades ur religiöst, moraliskt och filosofiskt tänkande. Människors *vardagliga handlingar* inom produktion, handel och politik blir ett kunskapsobjekt.

▮ Kopplat till framväxten av marknadssystemet (under 1700-talet fortfarande vanligen uppfattat som en del av civilsamhället) formuleras idéer om *kalkylerbara intressen*. Dessa koncipieras väsentligen som tämjande och balanserande motkrafter mot:

▮ De mer intellektuellt *ostyrbara och traditionsförankrade passioner* som under denna tid ofta förknippas med våldsamma heroiska ideal som ingår i aristokratin etos, där ära, republikanska dygder och ett självpåtaget ansvar för det allmännas bästa utgör bärande moment.

▮ I samma process föds det moderna vänskapsbegreppet som en del av idéerna om *en privat sfär som tillskrivs en "intresse-fri" karaktär*: vänskapen och den ömsesidiga socialiteten får ett värde i sig.

Passioner mot egenintresset

Vid invigningen av den stora världsutställningen i Paris år 1900 prisade den franska handelsministern vetenskapen, som uppenbarar "samhällets materiella och moraliska hemlighet", enligt invigningstalet liktydigt med solidaritet. Sven-Eric Liedman, som dragit fram detta tal ur historiens glömska, hävdar att minister Millerands tal inte var en apart användning av begreppet solidaritet:

I själva verket skulle många i sekelskiftets Frankrike ha kunnat formulera sig som Millerand. "Solidaritet" var ordet för dagen. Under världsutställningen anordnades en konferens på temat *éducation sociale*. Där avhandlades frågan om hur utbildningen skulle kunna göra människor till goda, nyttiga, ansvars-kännande medborgare. Några av deltagarna är fortfarande ihågkomna, som Émile Durkheim, sociologen, Charles Seignobos, en ledande historiker, och Léon Bourgeois, politiker, ideolog och långt senare nobelpristagare. De talade alla om solidaritet. (Liedman 1999:6; se vidare Hayward 1959 och 1961)

Den användning av begreppet solidaritet som det här är frågan om, bör ses mot bakgrunden av en bred västeuropeisk tankeströmning under 1800-talets senare del, varigenom inte minst den moderna sociologin formerades. Det är nu som de tidigare nämnda tankarna på ett "gemensamt (socialt) kapital" formuleras av Léon Bourgeois (se not 2). Passioner kom nu allt oftare att ställas mot egenintresset med positivt förtecken för passioner.

Sociology developed very much as a critique of the rationalist theory of society; of the theory of the social contract, of economic theory and of utilitarian philosophy. (Udehn 1996:348. Se även Asplund 1991:40, Misztal 1996 kap 2, Welch 1989:262)

Gemensamt för den första generationen sociologer — exempelvis Marx, Durkheim och Weber — var att de på nära håll bevittnade grundläggande samhällsomvandlingar; industrialisering, urbanisering, sekularisering och upplösningen av gamla korporationer (byalag, hantverksskrån, ständsförfattningar). Hirschman har framfört en kunskaps-sociologisk tes, som i mina ögon är plausibel åtminstone som en delförklaring, till

varför många nu utvecklade alternativ till den optimistiska syn på kalkylerbara (ekonomiska) intressen som formulerats under 1700-talet:

...the idea that men pursuing their interests would be forever harmless was decisively given up [...] when the reality of capitalist development was in full view. As economic growth in the nineteenth and twentieth centuries uprooted millions of people, impoverished numerous groups while enriching some, caused large scale unemployment during cyclical depressions, and produced modern mass society, it became clear to a number of observers that those caught in those violent transformations would on occasion become passionate –passionately angry, fearful, resentful. (Hirschman 1997:126)

Passionen kunde komma underifrån, en vildsint samhällsomstörtande passion mot egenintresset där uppe. Det vore underligt om inte en välberättigad oro formade tidens intellektuella och deras samtidsdiagnoser. Men, kanske kunde det också finnas utvecklingsbefrämjande möjligheter förborgade i dessa passioner, normer, känslor. Utan att gå in på ämnet i hela sin vidd, måste Auguste Comte (1798-1857) nämnas som en exponent för den strömning jag skissar konturerna av. Han inte bara myntade begreppet positivism i vetenskapsteoretisk mening, han grundade också en positivistisk religion till mänsklighetens räddning.

Comte skapade och lanserade dessutom två begrepp som fortfarande ingår i vårt ordförråd: ”sociologi” och ”altruism”. Det senare som ett alternativ till den egoism han ville bekämpa (Asplund 1991:22 ff, Mansbridge 1990:291, Nisbet 1972:56 ff, Udehn 1996:112). Att vi i detta specifika fall har att göra med en passion mot egenintresset

är nästan en underdrift. Comtes tankar spreds skriftligen till så avlägsna trakter som Sverige. Detta illustreras här via ett citat av den svenske introduktören av Comtes verk (Anton Nyström 1842-1931):

Egoismen ansåg Comte böra med tiden så undertryckas, att ett mera utpräglat framträdande deraf skulle bränmärkas af det allmänna föraktet, ja t. o. m. komma att betraktas som en verklig sinnesrubbing. Han föreslog därför inrättandet av *hospitaller för egoister*, öfver dessa inrättningar skulle sättas inskriften: lefva för andra. (Nyström 1879 enligt Asplund 1991:24)

Sociologi etablerades som självständig akademisk disciplin i Frankrike genom Emile Durkheims insatser. I en rad skrifter gick han till stormot utilitaristiska, atomistiska och kontrakts-teoretiska perspektiv. Bortsett från hur man värderar denna inflytelserika insats i ett vetenskapligt perspektiv (uttolkningar, nytolkningar, kritik och acklamation kommer fortfarande i en strid ström), så står det klart att Durkheim och hans skolbildning passionerat åsyftade en debatt med, eller snarare mot, de perspektiv där egocentriskt rationella individer och deras vardagliga intressedrivna handlingar uppfattades som samhällets byggstenar. När Durkheim talar om *homo duplex* — å ena sidan människan som biologisk organism och å den andra vad som sammanfattats som ”människan i samhället och samhället i människan” — är det samhällets ”kollektiva medvetande” som representerar det civiliserande, det potentiellt goda och önskvärda. Disciplin, plikt, solidaritet, tanke kategorier, ”det icke-kontraktuella i kontraktet” — allt detta kommer i den nya sociologiska tolkningen

”uppifrån” (Nisbet 1972:90).

Inte längre från en Gud, inte heller från marknaden och människors kommersiella relationer, utan från det gemensamma och överindividuella normsystemet (Szacki 1979:290, Nisbet 1972:96, Udehn 1996:113).

Jag hävdar nu inte att de samhällstänkare som vände sig mot uppfattningen att egocentriskt nyttokalkylerande handlingar är möjliga och önskvärda som samhällets fundament hade erövrat en dominerade ställning under 1800-talets slut. Den i samtiden kanske mest inflytelserike

---

Samhällets ”kollektiva medvetande” representerar det civiliserande, det potentiellt goda och önskvärda

---

sociologen — Herbert Spencer — företrädde exempelvis ett socialdarwinistiskt perspektiv. Avsikten är inte heller att argumentera för att sociologiska kritiker av intresseparadigmet ”hade rätt”. Poängen är att sociologins akademiska etablering vid

skiftet mellan 18- och 1900-tal väsentligen bars fram av ambitionen att utgöra ett korrektiv mot de förhoppningar (vetenskapliga och politiska) som tidigare ställts till det rationella (ekonomiska) intresset och framförallt: *Nu utveckledes det huvudalternativ som fortfarande står till buds för dem som av en eller annan anledning är skeptiska till intresseparadigmet.*

Vi kan återvända till begreppet solidaritet, för att mejsla ut den sociologiska motreaktionen. När den franske handelsministern talade om solidaritet anknöt han till ordets etymologi, som har sin grund i ”solidus”; gedigen, fast eller odelad.

Solidaritet blir i denna idétradition *inte* främst något som handlar om ”solidaritet med fattiga och underprivilegerade” (en självuppoftande empatisk inställning), utan knyts till gruppstillhörighetens och de gemensamma normernas stabiliserande inverkan på socialt samspel.¹²

Förutsägbarhet, stabilitet, konsensus, och förtroende är nyckelord. Sociologin bidrog till att möjliggöra just denna syn på ”solidarism” genom det sätt på vilket man teoretiserat ”återupptäckten” av ”community”. Det senare ett begrepp, som enligt Robert Nisbet, utgjorde en genomgående impuls i europeisk samhällsfilosofi under 1800-talets slut (Nisbet 1972:47). Johan Asplund (1991) har diskuterat svårigheterna att översätta Ferdinand Tönnis närliggande sociologiska distinktion till andra språk — ”*Gemeinschaft* - *Gesellschaft*” — och visar samtidigt hur den underliggande tankefiguren satt tydliga spår i en mängd sociologiska analyser under hela 1900-talet.

Den klassiska sociologin byggde dock inte sitt rykte enbart på definitioner. Att det kan finnas gemensamma normer och att dessa i sådana fall rimligen bidrar till ”social ordning” följer till stor del av hur begreppen definierats (dessutom är det naturligtvis en empirisk fråga *vilka* gemensamma normer och förhållningssätt som omfattar *vilka* grupper/gruppmedlemmar och huruvida detta kan förbindas med en eller annan social ordning). En empirisk studie kan naturligtvis ge resultat som visar att de gemensamma normerna ”älägger” varje gruppmedlem att agera med enbart den egna välfärden eller behovstillfredsställelsen i fokus (att utgå från egocentriska nyttokalkyler).¹³

Det är knappast fruktbart att a priori hävda att en (egocentriskt uppbyggd) gemenskap är omöjlig eller nödvändigtvis bryter samman (bland annat därför att individerna kan ha komplementära behov och då kommer marknadsutbyten att fungera, förutsatt vissa antaganden om nyttigheternas karaktär, information).

Sociologins bidrag blir både mer begripligt och intressant när man inser att detta slags analys väsentligen handlar om de sociala förändringar, som flera av de nu klassiska sociologerna ansåg sig kunna iakttä genom tolkning av historisk evidens. Den tilltagande arbetsdelningen och samhällets differentiering i olika institutioner, värdesystem och klasser kopplas till *framväxten av en ny slags individualitet*:

In what Redfield called a "folk society", individuals identify so completely with the group to which they belong that they do not even imagine the possibility that their private interests could diverge from those of the group. By limiting imagination in this way, a society can, at least in theory, prevent individuals from even developing a sense of "self", and hence from conceiving courses of action that are "selfish" in the modern sense. (Jencks 1990:54)

När antalet rollpositioner ökar i ett samhälle — exempelvis genom ökad arbetsdelning — så ökar också antalet möjliga kombinationer av roller för varje individ. Detta leder till att de rollförväntningar som knyts till en specifik roll blir allt bräckligare som grund för förutsägelser av individens handlingar. En viktig aspekt på moderniseringsprocessen är att utrymmet för förhandling, tolkning och kreativitet ökar i "mellanrummen" mellan olika roller (Seligman 1997:38ff). Detta bidrar till att skapa modern

individualitet, som bygger på den enskildes valfrihet (agency as locus of self: Seligman 1997:57). Först när individer i denna mening uppträder på den samhälleliga arenan — när "folk society" eller "Gemeinschaft" inte längre dominerar för att tala med Redfields och Tönnies terminologi — först då blir människornas handlingar så oförutsägbara, kreativa och öppna till sin karaktär att vi kan *tala* om ett behov av tillit. Adam Seligman reserverar därför begreppet tillit för de sociala kontext där ett modernt "agentskap" utvecklats.

Trust [...] is a recognition of alter's agency, an agency which [...] only appears when the "fit" between the person and the role is loose, when the role does not — indeed cannot — circumscribe all of alter's possible behavior. (Seligman 1997:62)

When most aspects of alter's behavior can be convincingly explained (and planned for) in term of their role incumbency, trust is not called for — confidence in systematically defined normative patterns of behavior is sufficient. (Seligman 2000:16)

Vi kan sammanfatta. Genom den moderna sociologins formering tillfördes viktiga moment i den begreppshistoria vi studerar:

► Genom att analyser av normdrivet handlande väsentligen tog sin utgångspunkt i (tänkta) för-moderna sociala kontext ("Gemeinschaft", "Community", "Folk society"), så formerades en tankefigur som så småningom kunde konsolideras i den numera gängse distinktionen mellan å ena sidan rationellt kalkylerade och å den andra sidan socialt normstyrda handlingar. Man kan uttrycka det som att den normativa *gemenskapen passionerades* genom de nya inslagen i begreppsapparaten (jfr Asplund 1991:73-75, Misztal

1996:98, Udehn 1996:338). Den sociologiska normanalysen abstraherar snarare från den intresse-fria vänskapen, än från de sammansatta handlingar som karakteriserar arbetsliv, politik och civilsamhälle.

▮ *Normer tenderar att uppfattas som någonting som "driver på" genom plikt, samvete och känslor* (Udehn 1996:333). *Rationella valhandlingar blir till det som instrumentellt "drar framåt" mot det vi vill åstadkomma.* Jon Elster har klargjort distinktionen såsom den gestaltar sig i nutida samhällsvetenskap:

Rational acting is concerned with outcomes. Rationality says: if you want to achieve Y, do X. By contrast, I define social norms by the feature that they are *not outcome-oriented*. The simplest social norms are of the type: Do X, or Don't do X. More complex social norms say: If you do Y, then you do X, or: If others do Y, then do X. More complex norms still might say: Do X if it would be good if everyone did X. (Elster 1989:99)

▮ Genom sociologisk analys blir det samtidigt både möjligt och önskvärt att skilja mellan tillit och förtroende: *Tillit* förknippas med moderna differentierade samhällen, där människor måste försöka att lära sig hantera och erkänna medspelarnas "agentskap", vilket sammanhänger med vidgade möjligheter till "exit" och aktörernas rörelse mellan olika sociala gemenskaper, förekomsten av olika normsystem och vad som kanske kan benämnas expanderande intressehorisonter. *Förtroende* hänför sig primärt till den stabilitet, som koncipieras som en passionerad gemenskap byggd på den förutsägbarhet, som inte minst social likhet i normativa avseenden förbinds med.

Passion för egenintresset

Om vi nu förflyttar oss till någon gång under decenniet efter andra världskrigets slut, kan vi konstatera en delad samhällsvetenskap enligt principen "intressen/egocentrisk nyttomaximering" till nationalekonomin och "passion/normer" åt sociologin/socialpsykologin. Syskonen *homo economicus* och *homo sociologicus* är nu vuxna. James Duesenberry sammanfattade läget när han 1960 myntade aforismen "economics is all about how people make choices; sociology is all about how they don't have any choices to make". (Duesenberry enligt Baron & Hannan 1994:1116). Under denna tid började också en debatt om den "ekonomiska imperialismen" inom samhällsvetenskapen (Baron & Hannan 1994, Miller 1997, Udehn 1996:1). Många uppfattade att nationalekonomisk metod, teori och överhuvudtaget ekonomiska perspektiv spelade en allt större roll på hela det samhällsvetenskapliga fältet. Därav rubriken för detta avsnitt. Tydligast har detta sannolikt varit inom statsvetenskapen — speciellt genom den forskningsinriktning som går under beteckningen "public choice" — men ekonomiska analysmodeller har även varit mycket inflytelserika inom sociologin och då vanligen gått under beteckningen "rational-choice".

Huvuddragen i hur denna situation uppstod och dess grundläggande karaktär är idag knappast ett omtvistat tema. Den "översocialiserade" synen på människan — styrd av tvingande normer som "programmeras" under uppväxtens primärsocialisation och vuxenlivets sekundärsocialisation i olika gruppstillhörigheter — dominerade efterkrigstidens amerikanska sociologi under Talcott Parsons.¹⁴

Denna centralgestalt inom ”main-stream” sociologi under 1950- och 60- talen hade ju för övrigt under 1930-talet grundlagt sitt rykte som ledande teoretisk sociolog genom en brett upplagd kritisk analys av den neoklassiska nationalekonomins handlingsteoretiska fundament (Gustafsson 1993, Udehn 1996:357). Nationalekonomi hade å sin sida nu, genom förvecklingar vi inte här har anledning att närmare gå in på, rensat ut den bredare klassiska politiska ekonomins historiska ansats (Hodgson 2001). Nationalekonomi kom att byggas på matematiska modeller utgående från metodologisk individualism, som i sin tur baserades på antaganden om att ekonomiskt handlande huvudsakligen innebär en eller annan form av rationell (egocentrisk) nyttomaximering (Swedberg & Smelser 1994).

Egenintresse och egoism är inte samma sak som egocentrism

Ibland har antaganden om egoism tonats ner i de samhällsvetenskapliga perspektiv som utgår från intresseparadigmet, ibland har de uttrycks som en implicit självklarhet. Någon gång påpekas dock (riktigt) att *rationalitet* i meningen individuell maximering av förväntad nytta inte nödvändigtvis måste sammankopplas med antaganden om att *egoism* och/eller att *egenintresse* utgör drivkraft för den aktuella handlingen. Många kommentatorer har dock övertygande och med god förankring i litteraturen slagit fast att en sådan sammankoppling länge dominerat de perspektiv där rationella val fokuseras.

Därför är det viktigt att vara klar över att ett mer grundläggande antagande, som gäller

majoriteten av alla varianter av rational-choice teorier (Opp 1999:173), är att rationaliteten avser den den nytta, måluppfyllelse, behovs- eller preferenstillfredsställelse som så att säga slår tillbaka på den handlande individen själv.¹⁵ Hirschman sammanfattar:

Two essential elements appear to characterize interest-propelled action: *Self-centeredness*, that is, predominant attention of the actor to the consequences of any contemplated action for himself; and *rational calculation*, that is, a systematic attempt at evaluating prospective costs, benefits, satisfactions, and the like. (Hirschman 1992:36)

Denna sammankoppling av egocentrism med förmåga till rationella kalkyler — som implicerar att människor sällan eller aldrig låter sina handlingar styras av överväganden om de egna handlingarnas (förväntade) påverkan på andra aktörer och det sociala systemet i stort — har lett till analytiska anomalier och motsägelser.¹⁶

En för vardagstänkandet kontraintuitiv variant går ut på att betrakta altruism som i botten framdriven av egoism. Resonemanget har då följande struktur: Eftersom även en altruist uteslutande antas söka och erhålla *tillfredsställelse för egen del* av sitt handlande, så kan altruistiska handlingar uppfattas som ett resultat av kalkyler i termer av ”intäkter” och ”kostnader”. Altruisten antas kunna göra en ”intäkt” genom att tillfredsställa sina egna preferenser för att framstå som en god och givmild människa, när han/hon exempelvis ger pengar till fattiga (eller så kan man anta att altruisten försöker undvika ”kostnader” i form av negativa sociala sanktioner förknippade med snålhet och liknande) (se vidare Elster 1993:kap VI,

Jencks 1990, Opp 1999:180, Piliavin & Charng 1990:29). "Altruistiska" handlingar framstår då som ett slags biverkningar av egocentriska nyttokalkyler och reduceras därmed till en form av egoism. Folk antas vara "moraliska" och hjälpa andra, därför att det är lönsamt för dem själva och för att det stärker deras positiva självbild.

Denna tendens att reducera nära nog alla slags handlingsmotiv till att "egentligen" vara ett uttryck för egenintresse och/eller egoism kopplas dessutom ofta samman med metodologisk individualism. I litteratur från rational-choice modellernas högkonjunktur (kring mitten av 1980-talet) kan man finna många exempel på analyser som går ut på att visa att när "normer", kanske framförallt normer av "moralisk", "oegenyttig" och "etisk" karaktär, anses ligga till grund för en viss handling, så är detta egentligen bara uttryck för en rationell kalkyl baserad på egenintresse:

Many sociologists seem to think that a commitment to methodological individualism implies a commitment to rational-choice theory. For them, the proposal to study norms in an individualistic framework will be tantamount to a reductionist research program, committed to showing that norms are "really" or "ultimately" to be explained in terms of self-interest. [...] *For economists and like-minded scholars in other disciplines, the reduction of norms to rationality is in fact a knee-jerk reflex...* (Elster 1991:116, min kursivering)

Anomalierna hopar sig dock för de forskare som utvecklat modeller som utgår från antaganden om att människors handlande nära nog uteslutande är en följd av egocentriska nyttokalkyler. (En anomali i resonemanget om

den egocentriske altruisten är naturligtvis att hjälpmottagarens vilja eller ovilja att ta emot den hjälp han/hon erhåller inte alls påverkar altruistens uppfattning om sig själv som god). Svårigheterna att operationalisera detta slags teoretiska modeller på ett sådant sätt att de kan utsättas för empiriska test har ofta påpekats av forskare som står utanför denna vetenskapliga tradition (Udehn 1996:61).

En rättvisande genomgång av evidensen för och emot den mängd modeller som konstruerats skulle dock spräcka alla ramar för framställningen. Det finns dessutom ett antal välgjorda översikter att tillgå (Mansbridge 1990, Opp 1999, Rothstein 2003, Udehn 1996). Sannolikt står sig fortfarande den summering av situationen som Amartya Sen gjorde så tidigt som 1978 i en ofta återopad artikel (av sammanhanget framgår klart att Sen här avser *både* antaganden om rationalitet i meningen konsekventa val *och* egocentrism):

If today you were to poll economists of different schools, you almost certainly find the coexistence of beliefs (i) that the rational behavior theory is unfalsifiable, (ii) that it is falsifiable and so far unfalsified, and (iii) that it is falsifiable and indeed patently false. (Sen 1990:31)

En del framträdande representanter för egenintresse-paradigmen har dock övergivit detta perspektiv.¹⁷ Den tidigare dominansen av teorier som kopplar samman rationalitet-egenintresse-egoism (som samtidigt ofta implicit förutsätter att alla rationella kalkyler är egocentriska till sin karaktär) ersätts nu stegvis av perspektiv där "mixed motives" och institutionell teori är framträdande.¹⁸ Både "normer" och "intressen"

av olika slag ingår numera allt oftare ingår i de nya handlingsmodellerna.

Låt mig nu återknyta till Hirschmans analys och de förhoppningar som en gång knöts till begreppet ”intresse” när detta ställdes mot ”passioner”. Intresset koncipierades då som en disciplinerande och civiliserande faktor, som ställdes mot de ”passioner” samtidigt betraktade som ett hot mot samhällets fortlevnad och framsteg. *I detta avseende har vi nu gått varvet runt.*

▮ Normer/passioner har bytt plats med intressen som civiliserande faktorer i mänskligt samspel. Även inom ekonomiskt tänkande är det numera allt vanligare att betrakta normer om tillit och förtroende som nödvändiga — ibland i ekonomien Arrows efterföljd som ”nyttiga”¹⁹ — för den intressedrivna (egocentriskt nyttokalkylerade) ekonomins effektivitet och fortbestånd.

▮ I nutida samhällsvetenskap framstår återigen ”passionerna” och ”intressena” som alltmer intimt sammanvävda och växelverkande i olika ”mixed motives” modeller.

▮ Den problematiska sammankopplingen av egocentrism med förmåga till rationella överväganden utmönstras dock inte automatisk ur samhällsvetenskapen enbart genom att en bredare motivkrets och mer komplexa modeller åberopas.

Adam Smith och det sociala erkännandet

För att komma vidare föreslår jag att vi prövar ett annat och faktiskt närliggande spår i begreppsutvecklingen. För dem som vill hålla fast vid

exempelvis Adam Smiths ambitioner — ...”an account of the process by which men living in a commercial society acquire moral ideas and may be taught how to improve them”(Phillipson 1985:182) — för dem som håller fast vid detta slags praktiska ambitioner är Smiths teoretiska perspektiv av stort värde. Sedan ungefär två decennier pågår ett omfattande arbete med att tolka och revidera etablerade uppfattningar om Smiths arbete.

En utgångspunkt har varit det s k Adam Smith-problemet. Redan 1897 publicerades en översiktsartikel om den inkonsekvens som ansågs ligga däri att Smith, som utifrån begreppet ”sympati” i *Theory of Moral Sentiments* givit en mycket sammansatt bild av mänskligt handlande, samtidigt framstod som egennyttans apostel i sin *Wealth of Nations* (Cohen 1989, Holmes 1990, Kalyvas & Katznelson 2001, Levine 1998, Tribe 1999, Udehn 1996:94f). Återupptäckten och publiceringen av okända verk har under senare tid givit ytterligare impulser till fortsatta nytolkningar av Smiths verk, där alltfler synes konvergera mot tolkningar som upplöser den tidigare uppfattade inkonsekvensen (Tribe 1999:612f, Haakonssen 2002:xxiii). Dessa nytolkningar utgår då vanligen från ett bredare textunderlag än den tidigare dominerande ekonomistiska läsningen som koncentrerades till *Wealth of Nations* (eller delar därav) och som ofta skrivits av neoklassiska ekonomer när de belyst sina egna föregångare.

Det är en fascinerande bild som framträder. Det publiceras idag betydligt fler artiklar om Adam Smith än för tjugo år sedan (även om man tar hänsyn till den generellt sett kraftigt

ökande mängden vetenskapliga artiklar) och Smith-kommentarerna ökar relativt andra jämförbara klassiker (Ricardo, Malthus, Marx) (Wight 2002). Det är troligt att de insikter som kommer fram inte bara kommer att leda till en omvärdering av Smith, utan också framtvunga en revidering av samhällsvetenskapens idéhistoria. Endast experten kan ta ställning till detaljerna i dessa nytolkningar, som kan och bör värderas *både* efter hur trogna de är mot betydelseerna i det språk som brukades vid tiden för texternas tillkomst *och* med avseende på deras relevans för hur svårlösta teoretiska problem kan bearbetas, förskjutas och eventuellt upplösas.²⁰

Så mycket står klart att Smith är tydlig både när det gäller de analytiska och praktiska begränsningar som ett ensidigt fokus på "intressen" (egocentriska nyttokalkyler) medför.

Det historiska och moralfilosofiska perspektivet utgjorde det överordnade temat hos Smith (Cohen 1989:53, Haakonssen 2002:x, Winch 1985, Skinner 1989). Nyckelbegreppen är "sympati" och "oberoende betraktare" (impartial spectator). Vi får en första inblick i det tema som analysen cirkulerade kring i följande sammanfattning av de nyansförskjutningar som begreppet den "oberoende betraktaren" genomgick i *The Theory of Moral Sentiment* från den första upplagan 1759 till den sjätte och sista upplagan 1790:

His philosophical intentions in developing the idea started with a general concern over *sociability* in the first edition, to one over *conscience* in the second edition, to one over *moral autonomy* in the final edition. (Harpham 2001:5, Seligman 1997:113-114).

Arbetet kan också förstås som en undersökning av hur *en reflexiv moral* kan utvecklas i moderna samhällen (Swingewood 1970:164, Levine 1998:37). Kanske kan man säga att Smiths resonemang här befinner sig vid den nutida politiska filosofins "forskningsfront". Det är i varje fall inte svårt för en nutida sociolog att dra klara paralleller mellan bärande moment i Smiths moralfilosofi och G.H. Meads teori om spegeljaget och "den generaliserade andre", vilken i sin tur influerat J. Habermas diskursetik.²¹ Jag återkommer till detta.

There is no doubt that once Smith had rejected self-interest, benevolence, and utility as potential meta-theoretical presuppositions, little is left to explain the anterior basis of sympathy. Nonetheless, despite the incompleteness and elusiveness of his account, he did, in fact, develop an extremely original and strikingly modern moral theory, which today [...] could be called a theory of recognition, by probing the antecedent layers of sympathy.

For Smith, a person's need for moral approbation, social approval, and intersubjective acceptance, which is a basic human drive, motivates the ability to sympathize with other's emotions and passions. We sympathize with fellow beings *because we wish to be praised, esteemed, even loved.* (Kalyvas & Katznelson 2001:557; min kursiv)

En genomgående tes hos Smith är att sympati är en grundläggande och spontan mänsklig kapacitet som har ett värde i sig för individen:

...nothing pleases us more than to observe in other men a fellow feeling with the emotions of our own breast; nor are we ever so much shocked as by the appearance of the contrary.

...both the pleasure and the pain are always felt so instantaneously, and often upon

such frivolous occasions, that it seem evident that neither of them can be derived from any...self-interested consideration.” (Smith 2002 [1790]:17).

Det står klart att vi har att göra med ett alternativ till den egocentricitet som karakteriserar huvudparten av nutida handlingsteorier (oberoende av huruvida ”mixed motives” förekommer eller ej), eftersom sympati innebär att ego kognitivt och emotionellt försöker inta alters position ...”by conceiving what we ourselves should feel in the like situation” (Smith 2002 [1790]:11 och 15).

Sympati innebär dock inte ett automatiskt godkännande eller en positiv inställning till andra människors subjektiva värld (Smith 2002 [1790]:13, 56). Sympati är inte heller liktydigt med empati.²² Det handlar inte heller om någon fullständig ömsesidighet eller ett totalt sammanfallande av ego och alters psykologiska världar — ...”our imaginative and critical faculties often seem to intervene, holding them in check in order to allow a complex evaluative process to take place” (Phillips 1985:184) — vilket sammanhänger med att både alter och ego också antas relatera sig till en ”oberoende betraktare”.

Ett sätt att uttrycka tankegången är att deltagarna i samspelet relaterar sig till varandra *via en tredje minsta gemensamma nämnare* som metaforiskt betecknas som en ”oberoende betraktare”. Denna överindividuella instans kan dessutom uppfattas som framskapad på ett liknande sätt som marknadsens ”osynliga hand”, dvs som det oavsedda resultatet av en stor mängd sympatiskt drivna handlingar utsträckta över tid (Cohen 1989:57). En koncis sammanfattning av processen är följande:

The mechanism is this. I desire mutual sympathy of sentiments with you, which leads me to moderate my sentiments to the level I think, based on my past experience, you are likely to enter into. You, on the other hand, because you desire the same thing, also moderate your sentiments to the level you think, based on your past experience, I am likely to enter into. Over time we train our sentiments to gravitate towards mutually-acceptable levels. (Otteson 2000:546)

Den moralfilosofiska och kanske oväntade vändningen i resonemanget kommer genom ett antagande som uttrycks på flera olika sätt av Smith exempelvis ...”we desire to be respectable and to be respected” ..”not only to be loved but to be lovely; or that thing which is the natural and proper object of love”. (Smith 2002 [1790]:72 och 132). Poängen är att det behov av erkännande som Smith betraktar som grundläggande inte kan tillfredställas enbart genom normföljande eller yttre anpassning. Människor eftersträvar också att vara *rättmätigt värda* uppskattning från andra. Bedömningen av vad som är rättmätigt kan dock endast uppnås via en interaktivt uppbyggd ”måttstock” (den oberoende betraktaren).²³ Moralens fundament är således varken egocentriska nyttokalkyler, empati eller ett historiskt nedärvda normer. Ett reflexivt moment har förts in i bilden:

Above all, the idea of impartial spectatorship is a practical framework from which an individual seeks to integrate passion and reason. Moral judgement is for Smith an exercise of the moral sentiments rather than reason. But reason has a place in dialogue about moral affairs. By more rigorously defining the conditions under which impartial spectators view moral issues, Smith argues that individuals are capable of becoming morally autonomous and free. Through

philosophical reflection, individuals can seek to build identities for themselves and critical perspectives for viewing the modern world. (Harpham 2001:136)

Reflexiv tillit och respekt

Vilken rimlig innebörd har det påstående av Adam Smith som återopats ovan; människor vill inte enbart bli respekterade, *utan också "vara respektabla"*? Av utrymmesskäl sätter jag här en parantes kring den idéhistoriska frågan. Jag skall inte redovisa Smiths egen position mer än vad som skett i det föregående. Istället tar jag avstamp i detta fragment från Smith och skisserar på en väg ut ur den begreppshistoria, som innebär att "passioner" avskiljts från "intressen" och som nu tvingar alltfler forskare att försöka sammanfoga dessa i intrikata "mixed-motives-modeller". Den vittförgrenade litteraturen om Jürgen Habermas teori om kommunikativt handlande och nutida debatt om deliberativ demokratiteori med fundament i civilsamhället bildar då en bakgrund. Både Adam Smith och Jürgen Habermas avvisar egocentriska nyttokalkyler som grund för (moraliskt) giltiga normer (Avio & Pegler 1997:156)

Vardaglig erfarenhet lär oss att vi mycket väl kan vara respekterade utan att vara respektabla. Den som nöjer sig med att bli respekterad kan köpa sig respekt för pengar och/eller framtvunga respekt genom hot och manipulation. Den som vill bli respektabel måste däremot allsidigt överväga sina handlingars karaktär och dessutom sina intentioner och bevekelsegrunder. Den fråga som inställer sig är: Hur överväger en människa sina

bevekelsegrunder och handlingar på ett sådant sätt att hon/han kan avgöra sin "respektabilitet" och bli erkänd/bekräftad på "goda" (legitima) grunder?

Ett sätt att besvara frågan är att ta fasta på "*respektabilitetens*" och *det sociala erkännandets intersubjektiva karaktär*. "Respektabilitet" betraktas då som förankrad i (och otänkbar utan) ett visst slags samspel mellan mänskliga subjekt. Vi talar om detta slags subjekt-subjekt relationer när alla deltagare är autonoma på ett likvärdigt sätt och vi antar att "aktörerna" principiellt sett är förmögna till kreativitet bortom givna roller, historiskt nedärvda vanor och "förståelsehorisonter".

Däremot "räcker" det med subjekt-objekt relationer för att framskaffa eller framtvunga en given slags respekt. Vi kan anta att det finns ett visst slags respekt att köpa eller framtvunga i Palermo och (sannolikt) ett annat slags respekt att tillgå i Skellefteå för den som har medel att skaffa sig detta åtråvärda attribut. Man kan uttrycka det som att en egocentriskt nyttokalkylerande individ har en någorlunda klart avgränsad respekt att hämta i det sociala sammanhang han/hon agerar. Låt oss av heuristiska skäl benämna detta *instrumentell respekt*.

"Respektabilitet" betraktas här däremot som förankrad i en pågående interaktion mellan ömsesidigt kommunicerande mänskliga subjekt. Låt oss benämna detta *reflexiv respekt*. Vi är alla beroende av andra människors medvetna och frivilliga samtycke, för att "bli" (betraktade som) respektabla.

Man kan möjligen uttrycka det som att människor då gemensamt måste skapa en "produktionsprocess" (ett intersubjektivt fält med en

eller flera ”respektabilitets-diskurser”) för att det överhuvudtaget skall bli möjligt för en individ att åtnjuta någon form av rättmätig respekt. ”Respektabilitet” betraktas då *inte* som någon slags ”passion” (spontant uppkommen eller kulturellt förankrad) som är en alternativ utgångspunkt för mänskligt handlande i förhållande till kalkyletrade ”intressen” av olika slag. Istället betraktar vi nu reflexiv och instrumentell respekt som hela tiden sammanvävda med varandra.

Om reflexiv respekt (som således skapas som en konsekvens av ömsesidig kommunikation) hela tiden finns med i bilden, så öppnar sig andra perspektiv och andra frågeställningar, än när man uppfattar intresse-anknutna fenomen som strikt åtskilda från passioner och normer. Det är exempelvis inte längre meningsfullt att öka förekomsten av respekt i samhället genom att låta instrumentell respekt ”förankras”, ”styras av”, eller ”underlättas” av reflexiv respekt.

Skyddet av den reflexiva respekten hamnar istället i förgrunden, eller snarare skyddet av respektabilitetens ”produktionsprocess”. Inte minst därför att ”köpbar respekt” nu framstår som ett fenomen som parasiterar på diskursivt uppbyggd respektabilitet: Instrumentell respekt framstår som värdefull därför att det också finns intersubjektivt förankrad ”respektabilitet” i den ”livsvärld” där diskurser pågår mellan människor.

Vi kan dra en parallell till hur strategiskt normföljande (som sker i egocentriskt perspektiv) förhåller sig till moraliskt bindande normer: En beräknande normföljare kan endast framstå som rättfärdig *via* intersubjektivt uppbyggd ”rättfärdighet”. Alla kan inte köpa sig eller manipulera fram respekt i ett samhälle. För att

exempelvis ha någon nytta av att *framstå* som ”förtroendeingivande” (utan att egentligen vara att lita på), så måste ego både känna till gällande normer för uppriktighet och förutsätta att alter gör detta.²⁴

Om vi dessutom tar hänsyn till att mänskliga subjekt vanligen är förmögna till reflexion och språklig kommunikation, så öppnar sig möjligheten att utveckla ett diskursteoretisk analys av hur bindande normer och moral skapas och återskapas i ett samhälle. Detta kräver att vi antar att de inblandade är förmögna till *ömsesidig förståelse av varandras argument* (och inte enbart egocentriska nyttokalkyler och/eller påverkan av andra genom ”inducering” av idéer, värden och normer).²⁵ Poängen med en diskursteoretisk analys av normer — framförallt av hur de kan komma att accepteras som bindande och rättfärdiga av de inblandade — är just detta att människorna själva bygger upp och omformar normer genom ständigt pågående processer av argument och motargument. Ett argument accepteras (eller förkastas) av ego genom frivilligt samtycke (eller avvisande) av de saksakal som presenterats och förståtts, inte genom en kalkyl av vad ego har att vinna på att hålla med. Antagandet är att legitima normer uppfattas som *förpliktigande i sig just därför att de uppstått genom detta slags processer* (som teorin preciserar och analyserar på ett mer utvecklat sätt än vad som här skisseras):

Rather than providing values grounded in an account of human nature or reason, discourse-based approaches offer a set of procedures that, if followed, would yield principles legitimating social practices and institutions. The fundamental intuition

underlying the move to discourse is the ideal of a moral community, one whose norms and practices are fully acceptable to those subject to them, a society based not on imposition, but on agreement of free and equal persons. (Moon 1995:1439)

Det är viktigt att vara klar över att vad som här diskuteras är *principer* för hur giltiga normer och moral kan tänkas skapas och återskapas i ett samhälle. Naturligtvis implicerar inte detta att alla normer de facto står i en klar och tydlig relation till detta slags jämlika argumentationsprocesser. Tvärtom hävdar diskursteoretisk analys att väsentliga delar av ett samhälles normer och värderingar *dels* måste betraktas som ett historiskt arv från för-moderna traditionsstyrda samhällen (där normer och moralsystem ej utsatts för diskursiv prövning), *dels* syftar perspektivet vanligen till att identifiera hinder och störningar för ”den fria argumentativa process” mellan jämlika deltagare som fokuseras.

Det är just olika hinder mot (och/eller inom) diskursiva fält i civilsamhället som forskningen kan fokuseras på i det fall vi tillämpar det perspektiv jag här skisserar. Jean Cohen, amerikansk professor i politisk teori, betraktar civilsamhällets autonoma offentliga sfärer — autonoma men inte frikopplade från statsapparat och marknadssystem — som den moderna demokratis fundament (Cohen 1999). I en artikel där detta perspektiv appliceras på begreppet tillit och socialt kapital, sätter Jean Cohen fingret på vad också jag betraktar som en felande länk i Putnams analys: Putnams teoretiska perspektiv kan inte erbjuda någon analys av hur erhållen/visad tillit kan förbindas med vad Cohen benämner ”berät-

tigad tillit” (*warranted trust*). Den gemensamma poängen jag siktar på är att ”respekt” och ”tillit”, trots båda dessa fenomeners intersubjektiva karaktär, ofta behandlas som vore dessa fenomen utan diskursiva fundament i civilsamhället.

Tillit blir i det perspektiv jag här ifrågasätter till någonting som *underlättar nära nog alltslags samarbete* mellan egocentriskt nyttokalkylerande individer. Erhållen och visad tillit på interpersonell nivå antas också kunna *aggregeras* till generaliserad tillit. Ju fler som erhåller och visar tillit på interpersonell nivå, desto högre antas sannolikheten bli för att också okända människor, opersonliga system och nära nog vadsomhelst bemöts med tillit. Om alla personligen känner tillit till alla, är detta naturligtvis inte bara troligt, utan måste betraktas som en självklar och trivial empirisk iakttagelse. Det problematiska i Putnams analys kan preciseras på följande sätt: Aggregerad analys bygger på antagandet att om interpersonell tillit råder mellan A, B och C, så ökar sannolikheten att A, B och C ”på något sätt generaliserar” sin tillit till att också gälla D (som kan vara en person, en grupp av personer eller en social institution): Ju mer interpersonell tillit, desto mer tillit (socialt kapital) i det sociala systemet. Hur denna ”generalisering” av tillit till okända sker, vilka *sociala mekanismer* som kan vara inblandade i processen, hur *olika slags tillit* kan identifieras, är det dock svårt att få grepp om inom ramarna för detta slags analys (Cohen 1999:220, Misztal 1996:198 ff.).

Jean Cohen ställer sig således, tillsammans med andra kritiker av Putnam, skeptisk till möjligheterna att ”översätta” eller generalisera nära nog all slags interpersonell tillit till socialt

kapital i allmänhet.²⁶ Denna brist i analysen inbjuder inte minst till neo-konservativa analyser och slutsatser, eftersom distinktionen mellan vad som här betecknas reflexiv tillit och förtroende löses upp. Jag har tidigare argumenterat för att begreppet förtroende bör reserveras för den form av oreflekterad "tillit" (kopplad till förutsägbarhet och stabilitet) som främst förknippats med konventionsbundna samhällens "passionerade gemenskaper". Inom sociologin är det gängse att anta att förutsättningarna för människors likhet i ekonomiska och psykologiska/kulturella avseenden — och därmed sociala ordningar som bygger på stabila förväntningar — är betydligt större i samhällen med låg grad av social differentiering än i komplexa post-konventionella samhällen.

Neo-konservativa analyser förväxlar ofta *förtroende* (baserad på värderingsmässig likhet och kulturell kontinuitet) med *reflexivt grundad tillit* som ju blir potentiellt möjlig först i pluralistiska samhällen (Cohen 1999:228-239, Warren 1999:318-324). En sådan analys resulterar ofta i försök att uppifrån installera sammanhållande och gemensamma värden. I neo-konservativ kritik av välfärdsstaten framställs ofta rättighetslagstiftning som destruktiv för just de gemensamma värden — "det sociala kapital" — som antas frodas när gemenskaper är fria från statliga ingrepp. Cohen visar att denna typ av förändringar ofta bygger på antagandet att

...in order to be well integrated, society requires a "thick", extensive, nationally articulated substantive value consensus on a wide range of "public" and "private" issues. (Cohen 1999:230)

De åtgärder som föreslås handlar om "moralisk upprustning", dvs försök att implementera förtroendeskapande normer och värderingar (genom exempelvis massiv utbildning). Strategin har något missledande betecknas som "re-traditionalisering", missvisande därför att man kan använda sig av idéer och normer från olika tid och rum när en sådan konsensus skall frammanas. Om alla tror på en bestämd Gud, *eller* om de flesta tror på ekonomisk tillväxt, *eller* att kunden (partiet, vetenskapen, marknaden ...) alltid har rätt (är sann, god, effektiv ...); så ökar (om allting annat är lika) förutsägbarheten, stabiliteten och det oreflekterade förtroendet på bekostnad av vad som här betecknas reflexiv tillit.

Det diskursteoretiska perspektivet medger möjligheten att koncipiera ett alternativ. Cohen föreslår en speciell typ av *jämlikt organiserade* diskursiva fält. Närmare bestämt sådana som är fritt tillgängliga för alla och envar i civilsamhället, och som skyddas genom lagstiftning och på annat sätt, för att garantera en så fri, öppen och jämlik argumentativ process som möjligt. *Det är där som en reflexivt berättigad tillit möjligen kan skapas.* Det är möjligen också där som interpersonell tillit får en relation till det slags berättigad tillit som, för att anspela på en av Robert Putnams böcker, "får demokratin att fungera":

...What is called "trust in government" is not the result of "generalized" interpersonal trust at all but derives from something rather different. [...] For example, legal norms of procedural fairness, impartiality, and justice that give structure to the state and some civil institutions, limit favoritism and arbitrariness, and protect merit are the *sine qua non* for societywide "general trust", at least in a modern social structure. [...]

If one knows one can expect impartiality from a judge, care and concern from a doctor, protection from a police, concern for the common good from legislators, and so on, then one can develop confidence (instead of cynicism) that shared norms and cultural values will orient the action of powerful others. But confidence of this sort *also presupposes public spaces* in which the validity of such norms and the fairness of procedures can be challenged, revised, redeemed or reinforced through critique. (Cohen 1999:222-223; min kursiv)

Den amerikanske statsvetaren Mark Warren formulerar ett liknande perspektiv. Han tillför dock en viktig dimension genom att integrera insikten att ..."distrust is essential not only to democratic progress but also, we might think, to the healthy suspicion of power upon which the vitality of democracy depends." (Warren 1999:310). Warren (1999:338) hävdar just därför att i moderna samhällen "frodas" tillit om och när institutioner är transparenta och strukturellt mottagliga för kommunikation.

När Warren preciserar sitt kriterium på berättigad tillit är det ett högt ställt krav som formuleras. Han tillämpar då explicit samma krav som Jürgen Habermas hävdar att man måste ställa på alla giltiga (legitima) normer; "Just those action norms are valid to which all possibly affected persons could agree as participants in rational discourse." Tillit kan nu således endast betraktas som berättigad, om den är reflexivt uppbyggd genom en öppen och fri debatt. Indirekt hänvisar därmed Warren till de berömda förutsättningar för en "ideal argumentation" som är central i Habermas uppfattning om det "test" alla normer måste genomgå innan de kan betraktas som universellt giltiga.²⁷ Warrens slutsats blir av samma

karaktär som Cohens här ovan, men nu kan vi mejsla ut perspektivet ytterligare:

... an institutional relationship of trust is warranted if the trustor would agree to the relationship with full knowledge of its conditions. While such knowledge will remain hypothetical most of the time, the constant possibility of public scrutiny, will limit the temptations of trusted authorities to exploit the relationship. (Warren 1999:339)

Slutsatser

Min slutsats blir att begreppen tillit och respekt riskerar att bli vilseledande, om och när analysen genomförs inom ramarna för den samhällsvetenskapliga huvudfärens ständiga svängningar mellan ett ensidigt annamande av å ena sidan *homo economicus* och å andra sidan *homo sociologicus*. Jag föreslår istället ett fortsatt utforskande av det teoretiska perspektiv som Adam Smith anvisade för länge sedan och som Jürgen Habermas utvecklat under 1980-talet. I detta sammanhang bör även nämnas Axel Honneths intressanta bidrag under 1990-talet.²⁸ Central i denna artikel är min argumentation för att vi denna väg tydligare och mer stringent kan hantera *den demokratiskt laddade frågan om hur vi kan göra en distinktion mellan oreflekterat förtroende och reflexiv tillit*. Saknar vi begrepp för denna distinktion, så riskerar normer och moraluppfattningar som inte kan förbindas med egocentriska nyttokalkyler att *antingen* framstå som obegripliga fiktioner (vi har sett att oegennyttva vanligen definieras som irrationell i ekonomisk teori) eller så blir de till en möjlighet för styrning, kontroll och exploatering:

Oreflekterat förtroende — kanske uppfattat och presenterat som "tillit" — kan installeras uppifrån i en befolkning genom exempelvis information, desinformation, bildning och utbildning och kan därmed planerat eller oplanerat öka homogeniteten i ett samhälles normbildning, incitamentstruktur och omvärldsuppfattning. Stabiliteten och den samhälleliga förutsägbarheten ökar. Ekonomer har länge talat om socialt kapital som ett "smörjmedel" för ekonomiska transaktioner (Misztal 1996:77ff). I perspektivet av den föreliggande artikeln är detta bara önskvärt så länge vi också kan försäkra oss om att den smorda ekonomin inte löper bortom demokratisk kontroll. Och demokrati i ett pluralistiskt samhälle förutsätter någonting mer än mellanmänniskt förtroende.

Enligt det perspektiv som skisserats bör begreppet reflexiv tillit reserveras för den tillit som skapas genom ett specifikt slags jämlika procedurer. Den presenterade begreppsapparaten anger riktlinjer för empiriska studier av just *procedurer* och vilket *slags* tillit, respekt och erkännande som kan kopplas till dessa kommunikationsformer. Ett annat sätt att uttrycka saken: Den oberoende variabeln är grad av jämlikhet och frihet på diskursiva fält och beroende variabel

är tillitens, respektens och erkännandets grad av reflexivitet. Genom *diskursteoretiska perspektiv kommer analysen att handla om andra slags praktiska frågor*, än vad som hamnar i fokus inom ramarna för "intresse-versus passion"paradigmen. Jag argumenterar för en förskjutning:

▮ *Från* ett fokus på vetenskapliga modeller som ger anvisningar om hur egocentriskt nyttokalkylerande individers handlingar kan "tämjas", "riktas" eller "förankras" i samarbetsunderlättande normer (där oreflekterat förtroende och instrumentell respekt och tillit då framträder som huvudkandidater för sådana normer),

▮ *till* undersökningar av hur reflexiv respekt och tillit kan skapas genom att förtroenden och tillitsrelationer av olika slag utsättas för diskursiva test i jämlika offentligheter: Vem litar på vem, i vilket syfte och på vilka grunder? Vem respekterar vem, i vilket sammanhang och på vilka grunder? Vem är respektabel, vem förtjänar tillit av vem? Vem misstror vem och på vilka grunder? Hur kan vi skapa och vidmakthålla diskursiva fält där fria, jämlika och kunniga medborgare själva argumenterar med varandra om sina intressen och passioner?

Abstract

This paper presents an analysis of the concept of trust as central in the growing literature on "social capital". The frame is set by a short conceptual history of the social sciences à la Hirschman's "passions and interests": During the Scottish enlightenment "passions" are theoretically separated from "interests", then passions/norm are set in contradiction to economic interests by the birth of modern sociology and its focus on community (Gemeinschaft) and finally neo-classic economic thinking pervades the social sciences with a passion for interest. This is the historical background to the present dominance of rational choice theories and attempts to introduce "mixed models" of action. Current strategies to "embed" and "lubricate" rational interests by

norms of trust must be seen in this perspective. Adam Smith's theory of moral sentiment is here treated as an alternative, that could re-integrate norms and interests with human reflection and modern agency. Together with a Habermasian perspective, Smith's analysis of social recognition, render a shift of focus possible; *from* "how to enhance co-operation and economic growth by trust and confidence" *to* "how to secure democratic deliberation in order to create warranted and reflexive trust".

☆

Nyckelord: Trust, respect, social capital, interest, passion, norms, sympathy, democracy.

★ Noter

Jag vill speciellt tacka Anette Karlsson, Hans Hasselbladh och Antony Lindgren för värdefulla synpunkter på denna uppsats.

¹ Se även Levi & Stoker 2000 som ger en intressant överblick över den omfattande empiriska, huvudsakligen survey-baserade, forskning som sedan 1960-talet bedrivits om (nordamerikaners) förtroende för det politiska systemet, politiska ledare och snart sagt alla upptänkliga aspekter. I översikten uppmärksammas stora svårigheter att jämföra olika undersökningsresultat med varandra och stora konceptuella problem i tolkningen av etablerade mått (items och index i olika surveys). I artikeln understryks avslutningsvis "...need to improve [...] concepts and measurements", "integrate micro and macro", men diskussionen förankras endast fragmentariskt i den samtidigt pågående och omfattande demokratiteoretiska debatten.

² Se vidare Hayward 1959 och 1961. Léon Bourgeois utgav på franska boken *Solidarité* i åtminstone sju upplagor

under åren 1896–1912 och denna innehåller enligt Hayward utvecklade resonemang om "kvasi-kontrakt" syftande till att bli en säker distribution av "gemensamt (common) kapital", vilket enligt Hayward 1961, s. 29 exempelvis handlar om..."The mutual guarantee or insurance of each other against the profits and risks arising out of social interdependence, [...] regarded as the prerequisite of social peace based upon a sharing of burdens and benefits which could not be imputed to individuals or precisely calculated."

³ Petterson & Rothsteins förord i Putnam 2001, s.9. Som en provkarta på allvarlig kritik av Putnam's teser hänvisar jag till Jackman & Miller 1998, Portes 1998, Levi 1996, Skocpol 1996, Smith & Kulynych 2002 och Sobel 2001.

⁴ Begreppet försörjningssätt låg mycket nära vad som långt senare innefattades av "produktionsätt" inom den marxistiska traditionen och avsåg olika konstellationer av arbetsdelning, statusförhållanden, över- och underordningsförhållanden samt grad av individualism och former för

solidaritet. Dessa var de "variabler" som ingick i begreppet och som föregrep många av de sociologiska nyckelbegrepp som senare utvecklades, vilket övertygande visats av Eriksson 1993, s. 265; se även Winch 1985, s. 258 f

⁵ Seligman 2002, s. 19 sammanfattar: "...What made the classic vision of civil society unique was its positing of the social space of human interaction as a moral sphere — that is, not simply as a neutral arena of exchange — where moral attributes were derived from the nature of man himself." Se även Eriksson 1993, s. 262, Hirschman 1997, s. 61, Robertson 1989, s. 241, Seligman 1997, s. 108ff. Till saken hör också Hirschmans påpekande 1997, s. 61 att kommersialism vid denna tid inte hade de negativa konnotationer vi idag förknippar med ordet: *commerce* hade i både franskan och engelskan, förutom "handel", också länge innebörden av "artigt samspel mellan två personer", vanligen av motsatt kön.

⁶ Kalyvas & Katznelson 2001, s. 549 understryker att Smith *inte* betraktade denna mänskliga motivation som en transhistorisk egenskap. Idén om en osynlig hand hade formulerats av Mandeville cirka femtio år tidigare, men i analysen av *hur* effekten - "private vices, public benefits" — uppstod och dess roll i samhällsutvecklingen, skiljde sig väsentligen Smith från Mandeville; Tribe 1999, s. 620 ff.

⁷ Etymologiskt har begreppet sitt ursprung i latinets *inter* (emellan) och *esse* (vara) och motsvarar enligt Hellquist 1980 därmed "vara av vikt", "angå". Hirschman 1997, s. 32 och 39f hänvisar till att intresse också kommit att kopplas till ränta (jfr engelskans *interest* ibland även i svenskan samma betydelse), när han spekulerar kring hur insnävningen av begreppet mot att främst avse ekonomiska och materiella intressen kan ha gått till. Intressant är också iakttagelsen att två andra centrala begrepp i politisk filosofi genomgått semantisk drift i samma ekonomistiska riktning, nämligen *fortuna* (lycka, öde som blir till ekonomisk förmögenhet, exempelvis "fortune" på engelska) och korruption som tidigare avsåg många former av dåligt statsmannaskap, men numera främst avser ekonomisk bestickning.

⁸ J. G. A. Pocock lanserade "republikanismen" som en äldre och inflytelserik, men senare ignorerad, politisk teori genom sin bok *The Machiavellian moment* 1975: det finns en omfattande debatt om detta, som jag här tvingas att förbigå: Se vidare Pincus 1998 och Haakonssen (1995), som hävdar att både Pocock och hans kritiker överdrivit och renodlat sina teser.

⁹ Hont & Ignatieff 1985, s. 7 talar om dygd som "political activism among the propertied elite" i sin karakteristik av det republikanska idealen (här i "lokala" varianten "anglo-irish civic humanist discourse")

¹⁰ Här bör nämnas att det finns en intressant analys av tidig svensk debatt på just detta tema och som presenterats under rubriken "passioners tyglade och undersåtars välstånd"; se Runefelt 1999.

¹¹ Se vidare Silver 1990, s. 1484. En liknande tankegång återfinns i Jürgen Habermas teori om kommunikativt handlande; se Gustafsson 2000, s. 182 f..

¹² Liedman 1999, s. 15. Se även Gustafsson 2000, s. 181 och Heidegrens 2002, s. 313 intressanta utläggning av Axel Honneths teori om socialt erkännande.

¹³ Jane Mansbridge (1999:298) kommentar är här sannolikt relevant; "At least in the United States many people prefer explain their own behavior, to themselves and others, as self-interested rather than altruistic, even when their motives actually derive from their intent to help others."

¹⁴ Se här speciellt Mitzal 1996, s. 71 f för en kritik av Parsons syn på tillit (trust).

¹⁵ Opp 1999 betecknar detta som *self-interest*, och understryker att detta *inte* är detsamma som egoism: "a monk who lives in order to help other people may not be selfish, i. e. egoistic, but self-interested, because increasing the welfare of others maximizes his utility." I denna artikel benämns detta antagande som *egocentriskt* nyttokalkylerande. I ett annat sammanhang har jag analyserat detta i termer av *aktörens primära återföringsrelationer* i kontrast mot sekundära återföringsrelationer som handlar om individens bedömningar av hans/hennes konsekvenser för andra; se Gustafsson 1993, s. 88.

¹⁶ Smith 2002 (edited by Haakonssen) [1790], s. 374, Asplund 1991 om "Fallet Kitty Genovese", Gustafsson 1993, s. 92, Wildavsky 1994, s. 134, Mansbridge 1999, s. 290-291, Sandven 1999, del 1, s. 5, Miller 1997, s. 1178. Sen 1990, s. 42 och en rad andra (exempelvis Granqvist 2002, s.41.) har dessutom utifrån både empiriska och logiska grunder kritiserat self-interestness eller egocentriskt nyttokalkylerande inom både neoklassisk ekonomi och annan samhällsvetenskap.

¹⁷ Buchanan, enligt Mansbridge 1990, s. 21 och Udehn 1996, s. 188 f.

¹⁸ Se översikterna av Miller 1997, Mitzal 1996, s. 87, Opp 1999, s. 192, Ostrom 1999 och Udehn 1996, s. 255. Jon Elster, som tidigare framträtt som företrädare för rational-choice riktningen i nutida sociologi (dock inte i den ekonomistiska varianten) uttrycker sig tydligt i både sin polemik mot tendensen att reducera normer och norm-

styr handlande till egocentriskt nyttokalkylerande och i sin plädering för "mixed motives": Elster 1991, s. 114. Jag uppfattar Rothstein 2003, s.63 som ett förslag på en sådan mixed motives modell

¹⁹ Se Elster 1991, s.121 för en kritik av Arrow 1971.

²⁰ Se Cohen 1989, s 51 ff och Harpham 2001, s. 139 för en överblick över olika tolkningslinjer. Min korta redovisning här lägger större vikt vid det senare kriteriet, men försöker att ta hänsyn till Smiths egna resonemang såsom de framträder i återopad sekundärlitteratur och efter en första läsning av originaltexten.

²¹ Den mest utförliga och systematiska analysen av likheter och skillnader mellan Habermas och Smith som jag funnit utgörs av ett arbete av Avio & Pegler 1997. Se även Seligman 1997, s. 62 och Udehn 1996, s. 98ff för kommentarer.

²² Phillipson 1985, s. 185: "...the distinction between sympathy and empathy which is implicit in the first part of the *Theory of Moral Sentiments* surfaces in Smith's discussion of commercial versus pre-commercial civilization in the *Lectures on Jurisprudence* and the *Wealth of nations*. [...] Smith's theory is designed to show that the happiness and prosperity that accompany a life of propriety and virtue can only come to those who have managed to escape from a world of empathy by cultivating an understanding of the principles of sympathy."

²³ Phillipson 1985, s. 186 och Tribe 1999, s. 621-622 som också ger den idéhistoriska bakgrunden till själva begreppet "impartial spectator"

²⁴ Elster 1991, s. 117-11; "... the cynical view of norms is self-defeating. 'Unless rules were considered important and were taken seriously and followed, it would make no sense to manipulate them for personal benefit. If many people did not believe that rules were legitimate and compelling, how could anyone use these rules for personal advantage?' [...] If some people successfully exploit norms for self-interested

purposes, it can only be because others are willing to let norms take precedence over self-interest. Moreover, even those who appeal to the norm usually believe in it, or else the appeal might not have much power"; se även Udehn 1996, s. 254-255 och Moon 1995, s. 148

²⁵ Hur mänsklig (lingvistiskt baserad) kommunikation kan förstås och analyseras är naturligtvis föremål för en omfattande språkfilosofisk debatt och forskning. Jag hänvisar här till min tolkning av Jürgen Habermas teori om kommunikativ handling: Gustafsson 2000 kapitel 6 och 7.

²⁶ Skocpol 1996, s. 22 hävdar att ett problem är att Putnam arbetar med "atomistic concepts and data" (enkäter) och att detta tenderar att tona ner den avgörande betydelse som historiska och interna strukturella förhållanden ofta har för civilsamhällets sammanslutningar: "Throughout U.S. history, well-educated and economically better-off citizens have been key founders, leaders, and sustaining members of voluntary associations. [...] Maybe what has changed recently has less to do with TV watching than with shifting elite allegiances. Members of a burgeoning upper-middle stratum of highly educated and munificently paid managers and professionals may have pulled out of locally rooted civic associations."

²⁷ För att illustrera vilket slags perspektiv vi här har att göra med, redovisas dessa "procedur-regler" här nedan (se vidare Moon 1995, s. 148f.):

Every subject with the competence to speak and act is allowed to take part in a discourse.

Everyone is allowed to question any assertion whatever.

Everyone is allowed to introduce any assertion whatever into the discourse.

Everyone is allowed to express his attitudes, desires, and needs.

No speaker may be prevented, by internal or external coercion, from exercising his rights as laid down [above].

²⁸ Jag hoppas få återkomma till detta senare; se Honneth 2003.

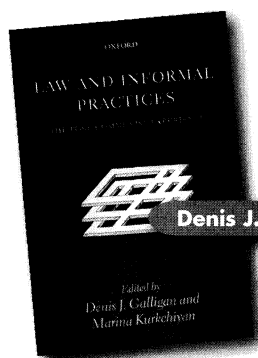
★ Referenser

- Asplund, J. (1991) *Essä om Gemeinschaft och Gesellschaft*. Göteborg: Korpen.
- Avio, K.L. & Pegler, S. (1997) "On a correspondence between Habermasian ethics and Smithonian sentiments", *Research in the History of Economic Thought and Methodology* vol 15: 139-173.
- Baron, J.N. & Hannan, M.T. (1994) "The impact of Economics on Contemporary Sociology", *Journal of Economic Literature*, 32 (3): 1111-1146.
- Cohen, E.S. (1989) "Justice and Political Economy in Commercial Society: Adam Smith's 'Science of a Legislator'", *Journal Of Politics* 51 (1): 50-72.
- Cohen, J.C. (1999) "Trust, voluntary association and workable democracy: the contemporary American discourse of civil society", s 208-248 i Warren, M.E. (ed) *Democracy and trust*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Elster J. (1989) "Social Norms and Economic Theory", *Journal of Economic Perspectives* 3 (4): 99-117.
- Elster, J. (1991) "Rationality and social norms", *Arch. Europ. Sociol.*, XXXII: 109-129.
- Elster, J. (1993) *Nuts and bolts for the social sciences*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Eriksson, B. (1988) "Den skotska historiska skolan och den sociologiska samhällsanalysens genombrott", s 69-99 i Bertilsson, M. & Hansson, B. (red) *Samhällsvetenskapens klassiker*. Lund: Studentlitteratur.
- Eriksson, B. (1993) "The first formulation of sociology." *Arch. Europ. Sociol.*, XXXIV: 251-276.
- Granqvist, R. (2002) "Individuella preferenser för offentlig sjukvård", *Tidskrift för politisk filosofi* nr 3: 33-57.
- Gustafsson, R.Å. (1993) "Ekonomi, politik, civilitet. Ett handlingsteoretiskt bidrag till diskussionen om marknad, stat och civilsamhälle", *Sociologisk Forskning*, nr 4: 82-111.
- Gustafsson, R.Å. (2000) *Välfärdstjänstearbetet – dragkampen mellan privat och offentligt i historie-sociologisk perspektiv*. Göteborg: Daidalos.
- Haakonssen, K. (1995) "Republicanism", s 568-574 i Goodin, R. & Pettit, P. (ed) *A Companion to Contemporary Political Philosophy*. Oxford: Blackwell.
- Haakonssen, K. (2002) "Introduction; the nature of Smith's moral theory", s viii-xxx i Smith, A [edited by Haakonssen 2002] [1790] *The Theory of Moral Sentiments*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Harpham, E.J. (2001) "Enlightenment, Impartial Spectators, and Grisvold's Smith", *Perspectives on Political Science* 30 (3): 139-146.
- Hayward, J.E.S. (1959) "Solidarity. The social history of an idea in nineteenth century France", *International Review of Social History* IV: 261-284.
- Hayward, J.E.S. (1961) "The official social philosophy of the French third republic: Léon Bourgeois and solidarism", *International Review of Social History* VI: 19-48.
- Heidegren, C-G. (2002) *Antropologi, samhällsteori och politik. Radikalkonservatism och kritisk teori Gehlen-Schelsky-Habermas-Honneth-Joas*. Göteborg: Daidalos.
- Hellquist, E. (1980) *Svensk etymologisk ordbok*. Lund: Liber läromedel.
- Hirschman, A.O. (1992) *Rival views of market society and other recent essays*. Cambridge & Massachusetts: Harvard University Press.
- Hirschman, A.O. (1997) *The Passions and the Interests. Political Arguments for Capitalism before Its Triumph*. Princeton: Princeton University Press (Twentieth Anniversary Edition).
- Hodgson, G.M. (2001) *How economics forgot history: the problem of historical specificity in social science*. London and New York: Routledge.
- Holmes, S. (1990) "The secret history of self-interest, malevolent and benevolent", s 267-286 i Mansbridge, J. (ed) *Beyond self-interest*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Honneth, A. (2003) *Erkännande Praktiskt-filosofiska studier*. Göteborg: Daidalos.
- Hont, I. & Ignatieff, M. (1985) "Needs and justice in the Wealth of Nations: an introductory essay", s 1-44 i Hont, I. & Ignatieff, M. (ed) *Wealth and Virtue. The Shaping of Political Economy in the Scottish Enlightenment*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jackman, R.W. & Miller, R.A. (1998) "Social capital and politics", *Annual Review of Political Science*, vol 1: 47-73. Palo Alto, California: Annual Reviews.
- Jencks, Ch. (1990) "Varieties of altruism", s 54-67 i Mansbridge, J. (ed) *Beyond self-interest*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Kalyvas, A. & Katznelson, I. (2001) "The Rhetoric of the Market: Adam Smith on Recognition, speech, and Exchange", *Review of Politics* 63 (3): 549-579.

- Levi, M. & Stoker, Laure (2000) "Political trust and trust-worthiness", *Annual Review of Political Science* vol 3: 475-507. Palo Alto, California: Annual Reviews.
- Levi, M. (1996) "Social and unsocial capital: A review essay of Robert Putnam's Making democracy Work", *Politics & Society*, 24 (1): 45-56.
- Levine, D.P. (1998) "The self and its interests in classical political economy" *The European Journal of the History of Economic Thought* 5 (1): 36-59.
- Liedman, S.E. (1999) *Att se sig själv i andra. Om solidaritet*. Stockholm: Bonnieressä.
- Mansbridge, J. (1990) "The rise and fall of self-interest in the explanation of political life", s 3-22 i Mansbridge, J. (ed) *Beyond self-interest*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Mansbridge, J. (1999) "Altruistic trust", s 290-309 i Warren, M.E. (ed) *Democracy and trust*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Miller, G.J. (1997) "The Impact of Economics on Contemporary Political Science", *Journal of Economic Literature* vol. XXXV: 1173-1204.
- Misztal, B.A. (1996) *Trust in modern societies: the search for the bases of social Order*. Oxford: Polity Press.
- Moon, D.J. (1995) "Practical discourse and communicative ethics", s 143-164 i White, S.K. (ed) *The Cambridge Companion to Habermas*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nisbet, R (1972) *The sociological tradition*. London: Heineman.
- Opp, K-D. (1999) "Contending conceptions of the theory of rational action", *Journal of Theoretical Politics* 11 (2): 171-202.
- Ostrom, E. (1999) "Coping with tragedies of the common", *Annual Review of Political science* vol 2: 493-535. Palo Alto, California: Annual Reviews.
- Otteson, J.R. (2000) "Adam Smith on The Emergence of Morals: Reply to Eugene Heath", *British Journal for the History of Philosophy* 8 (3): 545-551.
- Phillipson, N. (1985) "Adam Smith as civic moralist", s 179-202 i Hont, I. & Ignatieff, M. (ed) *Wealth and Virtue The Shaping of Political Economy in the Scottish Enlightenment*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Piliavin, J.A. & Charng, H-W. (1990) "Altruism: A review of recent theory and research", *Annual Review of Sociology* vol 16: 27-65. Palo Alto, California: Annual Reviews.
- Pincus, S. (1998) "Neither Machiavellian Moment nor Possessive Individualism: Commercial Society and the Defenders of the English Commonwealth", *American Historical Review* June: 705-736.
- Pocock, J.G.A. (1985) "The mobility of property and the rise of eighteenth-century sociology", s 103-123 i Pocock, J.G.A. *Virtue, Commerce and History Essays on Political Thought and History, Chiefly in the Eighteenth Century*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Portes, A. (1998) "Social capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology", *Annual Review of Sociology* vol 24:1-24. Palo Alto, California: Annual Reviews.
- Putnam, R.D. (1996) *Den fungerande demokratin: Medborgarandans röster i Italien*. Stockholm: SNS.
- Putnam, R.D. (2001) *Den ensamme bowlaren. Den amerikanska medborgarandans upplösning och förnyelse*. Stockholm: SNS.
- Putnam, R.D. & Goss K.A. (2002) "Introduction", s 3-19 i Putnam R.D. (ed) *Democracies in flux: the evolution of social capital in contemporary society*. NewYork: Oxford University Press.
- Robertson, J. (1989) "Scottish Enlightenment", s 239-244 i Eatwell, J. Milgate, M. & Newman, P. (ed) *The invisible hand-The New Palgrave: A Dictionary of Economics*. NY and London: W.W. Norton (urval ur de fyra volymerna av det fullständiga uppslagsverket).
- Rothstein, B. (2003) *Sociala fällor och tillitens problem*. Stockholm: SNS.
- Runefelt, L. (1999) "Passioners tyglade och undersåtars välstånd: Människo- och samhällssyn i stormaktstidens merkantilism", *Historisk Tidskrift* 119 (4): 655-682.
- Sandven, T. (1999) "Autonomy, adaption, and rationality –a critical discussion of Jon Elster's concept of 'sour grapes' Part I and part II", *Philosophy of the Social Sciences* 29 (1-2): 3-32, 173-206.
- Seligman, A. (2000) "Trust and civil society", s 12-30 i Tonkiss, F., Passey, A., Fenton, N. & Hems, L. (ed) *Trust and civil society*. London: Macmillan Press.
- Seligman, A. (2002) "Civil society as idea and ideal", s 12-33 i Chambers, S. & Kymlicka, W. (ed) *Alternative conceptions of civil society*. Princeton and Oxford: Princeton University Press.

- Seligman, A.B. (1997) *The problem of trust*. Princeton: Princeton University Press.
- Sen, A. (1990) "Rational fools: A critique of the behavioral foundations of economic theory", s 25-43 i Mansbridge, J. (ed) *Beyond self-interest*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Silver, A. (1989) "Friendship and trust as moral ideals: an historical approach" *Arch. europ. sociol.*, XXX: 274-297.
- Silver, A. (1990) "Friendship in commercial society: Eighteenth-century social theory and modern sociology", *AJS* 95 (6): 1474-1504.
- Silver, A. (1997) "Two Different Sorts of Commerce" -Friendship and Strangership in Civil Society, s 43-74 i Weintraub, J. & Kumar, K. (ed) *Public And Private in Thought and Practice Perspectives on a Grand Dichotomy*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Skinner, Andrew S. (1989) "Adam Smith", s 1-42 i Eatwell, J., Milgate, M. & Newman, P. (ed) *The invisible hand -The New Palgrave: A Dictionary of Economics*. New York and London: W.W. Norton (urval ur de fyra volymerna av det fullständiga uppslagsverket).
- Skocpol, T. (1996) "Unravelling from above" *The American Prospect*, March-April: 20-25.
- Smith, A. (edited by Haakonssen, K 2002) [1790] *The Theory of Moral Sentiments*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Smith, S. & Kulynych, J. (2002) "It May Be Social, but Why Is It Capital? The Social Construction of Social Capital and the Politics of Language", *Politics & Society* 30 (1): 149-186.
- Sobel, J. (2001) "Can We Trust Social Capital?", *Journal of Economic Literature*, 40 (1) March 2001,: 139-154.
- Swedberg, R. & Smelser, N.J. (1994) "The sociological perspective on the economy", s 3-26 i Swedberg, R. & Smelser, N.J. (ed) *The handbook of Economic sociology*. New York: Russel Sage Foundation.
- Swingewood, A.W. (1970) "Origins of sociology: the case of the Scottish Enlightenment", *British Journal of Sociology* (21): 164-180.
- Szacki, J. (1979) *History of sociological thought*. London: Aldwych Press.
- Tribe, K. (1999) "Adam Smith: Critical Theorist?", *Journal of Economic Literature* vol XXXVII: 609-632.
- Udehn, L. (1996) *The Limits of Public Choice a Sociological Critique of the Economic Theory of Politics*. London and New York: Routledge.
- Warren, M.E. (1999) "Introduction", "Conclusion", s 1-21, s 346-360 i Warren, M.E. (ed) *Democracy and trust*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Welch, C. (1989) "Utilitarianism", s 257-269 i Eatwell, J., Milgate, M. & Newman, P. (ed) *The invisible hand -The New Palgrave: A Dictionary of Economics*. New York and London: W.W. Norton (urval ur de fyra volymerna av det fullständiga uppslagsverket).
- Wildavsky, A. (1994) "Why Self-interest Means Less Outside of a Social Context. Cultural contributions to a theory of rational choices" *Journal of Theoretical Politics* 6 (2): 131-159.
- Winch, D. (1985) "Adam Smith's 'enduring particular result': a political and cosmopolitan perspective", s 253-269 i Hont, I. & Ignatieff, M. (ed) *Wealth and Virtue. The Shaping of Political Economy in the Scottish Enlightenment*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wight, J.B. (2002) "The rise of Adam Smith: articles and citations, 1970-1997", *History of Political Economy* 34 (1): 55-82.

Denis J. Galligan & Marina Kurkchyan (red)

Law and informal practices. The postcommunist experience

Oxford University Press (2003)

ISBN 0199259364

Under de senaste tjugo åren har intresset för ekonomisk sociologi fått ny kraft. Ändå är det fortfarande ovanligt att sociologer direkt konfronterar ekonomernas förklaringar och teorier om marknaden (Swedberg 1991). Sociologer och ekonomer har länge haft olika teoretiska antaganden om ekonomiskt beteende. James Duesenberry noterade på 1960-talet att "economics is all about how people make choices; sociology is all about how they don't have any choices to make" (1960:233, citerad av Granovetter 1985:485).

Även om mycket har hänt sedan 1960-talet inom både sociologi och ekonomi, kvarstår en tydlig akademisk arbetsdelning mellan de två disciplinerna. Arbetsdelningen mellan sociologer och ekonomer har sin parallell i relationen mellan sociologer och rättsforskare. Rättsforskare studerar rättsystem-

et och lagarna ofta utan att på allvar ta med sociala institutioner i beräkningarna. Sociologiska studier av lagar och domstolar är fortfarande ovanliga, även om det finns undantag, trots att studier av rättsystemet har en naturlig plats inom den ekonomiska sociologin. Det finns goda skäl att utgå från att rättsystemets effektivitet påverkar ekonomisk utveckling (North 1990).

De nya postsovetiska marknadsekonomierna utgör delvis exempel på hur lagar och regler av västerländskt snitt inte fungerar som det är tänkt när de exporteras till nya länder. Sociala institutioner i de postsovetiska länderna tycks spjåra mot formella lagar och institutioner som ur ett västerländskt perspektiv — grundat i den romerska rättstraditionen — betraktas som grundbultar i moderna industrisamhällen.

Mot denna bakgrund är anto-

login "Law and informal practices. The postcommunist experience" (Galligan och Kurkchyan 2003) ett välkommet försök att analysera rättsystemets effektivitet i de postsovetiska länderna utan att blunda för de sociala institutionernas betydelse för aktörernas beteende.

Antologin innehåller nio artiklar samt ett introduktionskapitel. Vilken roll har lagstiftningen i de postsovetiska länderna och hur påverkas rättsinstitutionerna av aktörernas faktiska beteende? Ligger dessa länder i närheten av rättstatsidealet ("rule of law") eller pekar bevisen mest i andra riktningar?

Den generella slutsatsen som redaktörerna Galligan och Kurkchyan drar är pessimistisk. Jag kommer nu att summera flertalet artiklar — somliga mer utförligt än andra — för att sedan kritiskt granska två tongivande empiriska bidrag som presenterar motstridiga slutsatser om ryska rättsattityder.

För att återknyta till redaktörernas övergripande pessimism, ger Dahan exempel på hur den ryska konkurslagstiftningen används för att uppnå andra syften än vad som uttrycks i lagtexten. Dahan studerar skillnader mellan den ryska konkurslagstiftningen från 1992 och 1998, och drar slutsatsen att de fundamentala svagheter kvarstår. Konkurslagstiftningen i Ryssland har förblivit ett av statens instrument för att driva in skatt. Privata aktörer använder konkurslagstift-

ningen för att rekonstruera solida affärsverksamheter och komma undan återbetalning av gamla skulder. Ett exempel på liknande inverkan från sociala krafter berör den ryska anställningslagen och de religionslagar som antagits under 1990-talet.

Ashwin analyserar anställningsformer i Ryssland och betydelsen av arvet från sovjetårens informella praxis och pekar på betydande informell flexibilitet i tillämpningen av lagen på arbetsplatserna. Shterin studerar utvecklingen av religionslagar i Ryssland, särskilt effekterna av 1997 års lag, och menar att vissa "socialt betydelsefulla aktörer" agerar som om rysk kultur tillåter dem att bryta mot lagar som inte ligger i deras intresse.

Frågan om kulturmotiverade brott mot formella lagar behandlas även av Newton och i viss mån av MacFarlane. Newton diskuterar följderna av direktinförda lagar från ett land till ett annat, och använder Kazachstan som ett exempel. MacFarlane analyserar utvecklingen mot rättssamhällen i Kaukasus och drar den pessimistiska slutsatsen att utvecklingen står stilla trots stödinsatser från väst. En bidragande orsak står att finna i motsättningen mellan "stabilitet" och "demokrati". Positiva attityder till demokrati bland aktörer inom eliten är inte tillräckligt för att driva utvecklingen framåt eftersom långtgående rättsliga reformer mycket väl kan skada deras elitposition. Ingen vill kasta

första stenen och väljer därför att verka för social stabilitet istället för att driva utvecklingen mot djupare demokrati och rättsreformer. Nu följer en kritisk granskning av den första av två tongivande empiriska studier (Kurkchian, Gibson) vars slutsatser om ryska rättsattityder går isär.

Kurkchian studerar rättskulturen i Ryssland, Ukraina och Armenien. Studien bygger på 119 djupintervjuer av affärsmän, domare och advokater i de tre länderna. Slutsatserna är pessimistiska. Aktörerna i dessa länder har negativa förväntningar på domstolar och lagverk, vilket i förlängningen leder till partikularism. Kurkchian utgår från att rättskulturer förmedlar en världsuppfattning som strukturerar de handlingsalternativ aktörerna har att välja mellan. Kurkchian menar att alla postsovjetiska rättskulturers symboler fortfarande förmedlar vikten av att skaffa sig färdigheter i att kringgå formella lagar och regler. Kurkchian menar att de negativa myterna inom dessa länders rättskulturer tenderar att vrida aktörerna mot negativa förväntningar på rättsystemet, även i de fall negativa förväntningar är ogrundade.

Ett exempel på de positiva myter som enligt författaren dominerar i västerlandet, är den minimala debatten om domstolarnas agerande efter skandalen kring det amerikanska presidentvalet år 2000. Trots underliga rättsliga vändningar så tycks denna episod endast haft en

begränsad inverkan på den dominerande positiva myten om "det goda rättssystemet" i USA. Kurkchians artikel är ett intressant bidrag men studiens upplägg är behäftat med svagheter som gör slutsatserna alltför osäkra.

Artikeln inleds med ett teoretiskt resonemang som mynnar ut i slutsatsen att alla postsovjetiska länder har samma rättskultur. Detta beror, enligt Kurkchian, på att samtliga länder inom sovjetblocket var underkastade en likriktande sovjetisk byråkrati. Därmed förefaller det poänglöst att göra jämförelser mellan de tre postsovjetiska länderna Ryssland, Ukraina och Armenien. Artikeln saknar en motivering till varför just dessa länder studeras och det finns inget försök att dra slutsatser om eventuella skillnader mellan de tre ländernas rättskulturer. Studiens upplägg medger variation endast i beroendevariabeln ("rättskultur" varierar mellan positiva och negativa myter). Förklaringsvariabeln ("historisk bakgrund") är helt utan variation eftersom både Ryssland, Ukraina och Armenien har sovjetisk bakgrund.

Denna forskningsdesign slussar de empiriska observationerna rätt in i det förutbestämda mönstret (läs: det inledande teoretiska resonemanget om de postsovjetiska ländernas likriktade rättskulturer). Slutsatsen blir obönhörligen att de negativa myterna är dominerande i samtliga tre länder. Men varför

samla in data i tre länder, antagligen under stort besvär, utan att lägga upp studien så att eventuella skillnader hade kunnat framträda? Studien hade blivit vassare om den, till exempel, varit fokuserad på att studera rysk rättskultur och använt ett land som aldrig ingick i det sovjetiska systemet (eller som varit sovjetiskt men trätt in i den västeuropeiska sfären efter 1991) som kontrollgrupp. Om negativa myter hade observerats även i kontrollgruppen så hade det varit möjligt att göra härledningar om potentiellt unika drag i den ryska rättskulturen. Den andra empiriska studien som jag ska granska är en kvantitativ undersökning av Gibson, vars slutsatser om ryska rättsattityder pekar åt ett annat håll.

Gibson utmanar den vanligt förekommande uppfattningen att rysk kultur är präglad av rättsnihilism, vilket är en hållning som bland annat återfinns i Kurkchijans studie. Rättsnihilism innebär att aktörerna inte sätter något särskilt värde på lagar och regler, utan betraktar dem som konstruktioner vilka man kan kringgå eller utnyttja när möjligheten uppstår. Motsatsen är aktörer som lägger ett inneboende värde vid att följa lagen i varje situation, vilket ofta brukar vara förknippat med begreppet "rule of law".

Gibson använder en skala som sträcker sig från universalism eller "rule of law" (lagen har ett inneboende värde och ska alltid efterlevas) till partikularism eller

rättsnihilism (lagen kan och bör ersättas med en allmän moral om rätt och fel). Studien är baserad på kvantitativa paneldata från 1996, 1998 och 2000. Gibsons syfte är att försöka svara på frågorna, vilka individer stöder universalism ("rule of law") i Ryssland och är dessa individer också anhängare av demokratiska reformer?

Gibson använder komparativ metod för att nå fram till sina slutsatser. Det är frapperande att de ryska attityderna till lagar och regler inte skiljer sig nämnvärt från västeuropeiska attityder, medan man i USA uppvisar extremt starkt stöd för universalism. Gibson finner inget stöd för påståendet att ryssar i största allmänhet skulle vara rättsnihilister. Gibson presenterar bevis som tyder på att det finns ett majoritetsstöd för universalism ("rule of law") hos den ryska befolkningen, och att de som respekterar lagen också stöder demokratiska reformer. Vad Gibson dock bortser från är den avgörande skillnaden mellan attityder och faktiskt beteende. En önskan om en bättre värld leder inte alltid aktörer till att välja handlingsalternativ som kollektivt leder till en bättre värld. Detta har övertygande påvisats teoretiskt genom spelteori.

Figuren "Fångens dilemma" är antagligen det mest kända spelet och har presenterats i en rad olika skepnader. Huvuddragen ser dock ut så här:

Två personer arresteras och riskerar ett fängelsestraff för ett brott

som de faktiskt har begått. Det ligger i bägges intresse att minimera den totala tiden i fängelse. Om bägge två vägrar erkänna brottet (och därmed samarbetar med varandra) får de avtjäna totalt 6 år (3+3) i fängelse. Om en av dem vägrar erkänna brottet och den andra erkänner, så får den som vägrar erkänna sitta av ett tjugofem år långt fängelsestraff och den som erkände släpps fri efter ett år (som tack för att ha samarbetat med polisen). Den totala fängelsetiden blir då 26 år (25+1). Om bägge erkänner brottet blir den totala fängelsetiden 20 år (10+10).

Fångens dilemma visar att även om samtliga aktörerna önskar minimera den totala negativa effekten (här: den totala strafflängden) så är det inte säkert att de kommer att välja det optimala alternativet på grund av den stora kostnaden (här: 25 års fängelse) ifall motparten inte samarbetar. Det är därför inte oproblematiskt att se Gibsons resultat som ett bevis för en mer optimistisk syn på rättstänkandet i Ryssland.

Aktörerna kan mycket väl ha attityder i linje med universalism samtidigt som deras beteende i praktiken är influerat av partikularism. Ett partikularistiskt beteende kan mycket väl vara resultatet av rationella överväganden av de andra aktörernas förväntade (partikularistiska) beteende. De mekanismer som skulle kunna förklara en dylik självuppfyllande profetia kan endast

formuleras med hjälp av etnografiska data, vilket är något Gibsons studie saknar. Denna kritik hindrar inte artikeln från att utgöra ett viktigt bidrag till forskningsfältet. Artikelns styrka kommer av att Gibson följer en öppen vetenskaplig metod, och därmed presenterar kritiserbara slutsatser.

Om vi för ett ögonblick försöker tyda Gibsons resultat utan att förblindas allt för mycket av ovanstående invändningar, så verkar det uppseendeväckande att amerikaner är så unika i fråga om positiva attityder till universalism. 71 procent av amerikanerna ansåg exempelvis att det inte finns tillfällen när det är bättre att ignorera lagen och lösa tvister på privat sätt, men endast 30 procent av fransmännen och bara 26 procent av ryssarna uppvisade samma attityd.

Om universalism i praktiken är beroende av ett massivt attityd-

stöd för att fungera då framstår Västeuropas "universalistiska" rättstater som ett mer svårbegripligt fenomen än de "partikularistiska" postsovetjetiska länderna. När ett totalitärt system faller samman förefaller det rimligt att förvänta sig en viss laglöshet och ekonomisk oreda, så ett svagt stöd för universalism i Ryssland vore inte förvånande. Istället ligger Ryssland (enligt Gibson) nästan i paritet med de västeuropeiska länderna. Varför? Och varför är stödet för universalism överlägset starkt i USA? Grunden till en viktig sociologisk frågeställning kan mycket väl ligga oupptäckt i Gibsons material.

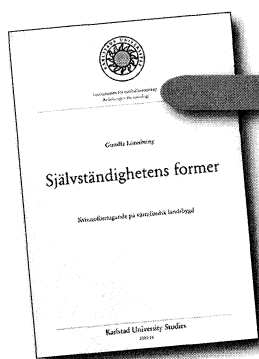
Låt mig avslutningsvis gå tillbaka till bokens huvudfråga. Lyckas antologin besvara frågan om vilken roll lagstiftningen har i de postsovetjetiska länderna? Antologin är en bra introduktion till problematiken kring postsovetjetiska rättskulturer men

bristen på rigorösa jämförelser — Gibsons artikel är ett av undantagen — försvarar slutsatserna. Komparativ analys är särskilt svårt att få till skott när forskningsfrågorna kräver omfattande kvalitativa fältstudier i flera länder. När det är praktiskt svårt att samla in lämpliga data så är det sannolikt bra att göra tydliga reservationer innan slutsatserna drivs alltför nära osäkerhetens brant. Från det perspektivet bör ett sociologiskt angreppssätt, med rigorös komparativ metod och aktören i centrum, ha mycket att tillföra detta växande forskningsfält.

*Pär Gustafsson,
Umeå universitet.*

		Fånge nr. 1	
		vägrar erkänna brott	erkänner brott
Fånge nr. 2	vägrar år	3 år / 3 år	1 år / 25 år
	erkänner brott	1 år / 25 år	10 år / 10 år

Fångens dilemma (Källa: Dixit och Skeath, 1999: 85-87)

Gunilla Lönnbring

**Självständighetens former.
Kvinnoföretagande på
värmländsk landsbygd.**

Doktorsavhandling. Institutionen för samhällsvetenskap, avdelningen för sociologi.

Karlstad University Studies 18 (2003)

ISBN: 91-85019-33-X

Under tiden efter andra världskriget har svensk och inte minst värmländsk landsbygd genomgått stora strukturella omvandlingar på olika plan. Storskalighet och koncentration har påverkat möjligheterna till försörjning på landsbygden. Ett flertal kommuner kan man karakterisera som avfolkningsbygder. *Gunilla Lönnbring*, som har levt på den värmländska landsbygden under de senaste tjugo åren, menar att denna miljö inte har beskrivits och analyserats på allvar under lång tid. Hon hävdar dessutom att många landsbygds-beskrivningar idag domineras av en slags storstadsnorm. Men landsbygden är inte den "utdöingebgd" som den så ofta beskrivs som. Inte minst finns där en mängd småföretag, varav en del är rätt så nya och där företagarna är kvinnor. Lönnbring skriver:

Denna avhandling har alltså uppstått dels ur ett intresse för landsbygdfrågor i allmänhet och dels

ur en fascination av den mångfald småföretagarverksamheter som vuxit upp ur denna, ur företagsekonomisk synpunkt, hopplösa miljö. (sid. 6)

Eftersom "företagandet som ett socialt fenomen har varit ett försummat analysobjekt" (sid. 6), borde en sociologisk ansats vara intressant, vid sidan av företagsekonomiska analyser, skriver Lönnbring. Inte minst därför att företagandet och vardagslivet hör ihop!

Och även om det finns ett nyvaknat vetenskapligt intresse för företagande i allmänhet och också vad gäller kvinnors företagande utifrån en social kontext, behövs det mer forskning när det gäller kvinnors försörjningsstrategier på landsbygden. Lönnbrings avhandling är ett intressant exempel på denna typ av forskning.

Syftet med avhandlingen är att hitta mönster i detta företagande på den värmländska landsbygden, att lyfta fram de olika omständig-

heter som formar företagandet och att dessutom fokusera kvinnoföretagares villkor. Det handlar om, för att citera Lönnbring, "att göra detta företagande begripligt". Hon problematiserar ett flertal tematiska huvudfrågor, t.ex. olika skäl till att starta eget, vilka drivkrafter som ligger bakom detta, hur relationerna ser ut mellan företaget och familjeliv, hur kvinnorna "pratar" kring sitt företagande och inte minst om det finns olika typer av "självständigheter" utifrån familjesituationen och inställning till företagandet.

Avhandlingen har två teoretiska sökbegrepp, *livsform* och *livsstil*, och dessa begrepp använder författaren på olika sätt genom hela sin avhandling, som främst fokuserar "självständighetens livsform" — en livsform där oberoendet är centralt och där gränsen mellan arbete och fritid är otydligt. Men samtidigt skriver hon att avhandlingen inte är en livsforms- eller livsstilsstudie, utan dessa begrepp har hon främst använt som ett slags sökbegrepp, som ett fångstnät, för att därigenom kunna fånga upp centrala aspekter av landsbygdens företagande. Hon betonar också att "livsform är i flera avseenden ett problematiskt begrepp" med ett flertal olika definitioner och ingångar. Denna problematik diskuterar Lönnbring sedan på ett flertal ställen i avhandlingen.

Efter att ha givit en bred bakgrund till kvinnligt företagande på landsbygden behandlar Lönnbring

sina metodologiska överväganden och hur hon har genomfört sin studie. Hon gör en genomgång av fallstudien som metod och hävdar att oenigheten vad gäller fallstudier är stor inom forskarvärlden. Dock menar hon att hennes studie är en kvalitativ fallstudie och hon har för detta intervjuat 19 kvinnliga företagare i tre värmländska kommuner — Arvika, Sunne och Munkfors. Det är detta empiriska material hon utgår ifrån i sin analys. Hon betonar även att hon har haft ett reflekterande förhållningssätt i sin metodologi och att också "intervju-personerna drev intervjuarbetet markant åt en vidgad intervju-manual".

Lönbring gör en bred, intressant och tankeväckande genomgång av livsforms- och livsstilsbegreppen. Det är nu tjuo år sedan som Højrup publicerade sitt stora verk och därigenom uppmärksammades livsformsbegreppet och det startades en livaktig diskussion och vidareutveckling av detta begrepp. Lönbring hänvisar i sin avhandling till en mängd studier kring livsformer, inte minst till de analyser som gjorts av ett flertal göteborgs-sociologer och till forskare som är verksamma i Karlstad. Inte minst betonar hon de kvinno-specifika livsformerna med syfte att genomsöka kvinnors faktiska liv, vilket ju är naturligt utifrån hennes egen fokusering på kvinnors livsformer på den värmländska landsbygden. Ytterligare ett väsentligt begrepp

som diskuteras i avhandlingen är "neokulturation" som Lönbring beskriver som...

"...den process varigenom livsformer formas och förändras, då livsformen upplevs vara hotad på grund av förändringar i livsformens existens-betingelser." (s. 109)

Avslutningsvis diskuterar Lönbring i detta avhandlingsavsnitt livsformsbegreppets oklarhet när man avser logiska begreppskonstruktioner och när man avser empiriska beskrivningar. Hon ställer sig frågan om livsformsteorin är en teori om allting? För egen del väljer hon att använda livsform som ett sökbegrepp och inriktar sig i sin avhandling mot det lokala betydelse för uppkomsten av kvinnors företagande på landsbygden.

Efter att ha diskuterat livsstilsbegreppet, som hon också menar är ett mycket mångdimensionellt begrepp, argumenterar Lönbring på följande sätt:

Min utgångspunkt är att dessa val inbegriper både livsstil och livsform. För att göra dessa val och dess konsekvenser begripliga kan livsstilsbegreppet och livsformsbegreppet vara analytiska redskap. Det finns en företagandets livsstil, som passar som hand i handske i självständighetens livsform och som drar åt samma håll. (s. 125)

Efter den teoretiska genomgången i avhandlingen följer ett långt och intressant *resultatkapitel* som bär rubriken "Olika självständigheter — vad skiljer dem åt"? Lönbring lyfter här fram fyra väsentliga dom-

äner vilka är betydelsefulla för att förstå de olika självständigheterna.

1. Familjen och glesbygdsoendet i centrum.
2. Risktagandet och utmaningen i centrum.
3. Företagandet som verksamhet i centrum, företagandets form som profession.
4. Företagets verksamhet i centrum, företagandets innehåll som profession.

Utifrån dessa domäner kan olika kategorier av kvinnoföretagande urskiljas. De olika kategorierna griper i olika grad in i varandra och dessa idealtypiska kategorier skiftar också över tid beroende på olika förändringar i vardagslivet, konstaterar Lönbring. Därefter följer en fyllig redovisning av de *fyra självständigheter* som kan urskiljas utifrån det empiriska materialet.

Den första gruppen, som Lönbring kallar "*Dubbla livsprojekt och nya kombinationer av försörjning — företagande med familjen i centrum*", består av kvinnor som försöker att kombinera företagandet och familjen. Företagarna i denna grupp håller en låg profil och är oftast väl förankrade i sin bygd med stabila släkt-, vänskaps- och grannrelationer. Historiskt sett har det varit männen på den värmländska landsbygden som har varit bärare av olika kombinationsarbeten, men nu finns det även allt fler kvinnor som bär upp denna kombinationsform. Lönbring skriver:

Från ett livsformsteoretiskt perspektiv blir dessa kvinnor bärare både

av en mansspecifik livsform, den självständiga, och en kvinnopecifik livsform, husmoderns livsform.” (sid. 143)

Dessa kvinnor uttrycker heller ingen praktisk konflikt mellan arbete och familjeomsorg. Den andra gruppen som kallas för ”Entreprenörerna — med projekt och utmaning i centrum”, är de genuina entreprenörerna och de är markbrytare i ett segregerat arbetsliv, skriver Lönnbring. De har liten förståelse för kvinnofrågor och könsstrukturella resonemang, utan betraktar sitt företagande främst som ett individuellt projekt, vilket visar sig mycket tydligt i de olika citat som presenteras i avhandlingen. Men samtidigt utmanar ju dessa kvinnor en traditionell könsstruktur. En del av kvinnorna talar om sina starka och driftiga mödrar, där modern har stått för viktiga självständighetsideal. I motsats till de övriga företagsgrupperna har dessa kvinnor samhällskontakter utanför företaget.

Lönnbring menar att dessa kvinnors drivkrafter främst är individuella och projektinriktade. Den tredje gruppen kvinnoföretagare kallas för ”Intresse och självförverkligande som drivkraft” och karakteriseras som en grupp ofrivilliga företagare. Dessutom representerar de en vanlig schablonbild av kvinnoföretagare enligt Lönnbring.

I avhandlingen framträder en grupp som betonar självförverkligande, autonomi och att ha ett

meningsfullt liv. De uttrycker inte heller några expansionsplaner med sitt företag. Arbetsuppgifterna, t.ex. möbelsnickeri, textilt handarbete eller odling av etereller, skulle man ha sysslat med på fritiden även om företaget inte fanns. Den fjärde gruppen kallas i avhandlingen för ”*Oberoende och självständighet — företaget i centrum*” och är småföretagandet i sin tydligaste form, där rationella beslut utifrån företagets bästa sätts i centrum. Familjelivet inordnas i företagets form. Och som en företagare uttrycker det — ”Vad är arbete och vad är fritid?”

Kvinnorna i denna grupp är ofta barnlösa eller har vuxna barn. Lönnbring skriver att här finns ”självständighetens livsform och dess ideal i dess renaste och tydligaste form”(s. 200). Inte heller verkar konstllhörighet ha någon negativ betydelse för företagandet för dessa genuina småföretagare. Snarare kan det ibland ha en positiv betydelse, t.ex. gentemot banker och myndigheter.

I de två sista kapitlen, som är de egentliga analysavsnitten i avhandlingen, sätts de kvinnliga självständigheterna in i ett livsstils- och livsformsperspektiv.

Lönnbring konstaterar att självständighetens livsform innebär ett synnerligen heterogent sätt att leva, men menar samtidigt att självständighetens livsstil är mer homogen än livsformen och diskuterar hur

strukturer och enskilda människors handlingar hänger samman. Hon hävdar att ”livsformer villkorar, men bestämmer inte människors handlingar”(s. 219). Individerna väljer och har frihet att handla inom strukturella ramar.

Gemensamt för alla beskrivningar i avhandlingen är att kvinnorna i stort behandlar den valda livsstilen i positiva ordalag, även om arbetstiden är lång, gränsen mellan arbete och fritid oklar och man har mycket varierande inkomster. Det är självständigheten som betonas.

Detta är en mycket intressant och läsvärd avhandling, men den ställer också en hel del frågor. Lönnbring gör även detta själv i sin text, vilket ger en öppenhet i hennes resonemang. Livsformsbegreppet problematiseras hela tiden genom hennes text och hon säger att hon ”är i ständig opposition och polemik emot det”. Är det användbart som analysverktyg, eller begränsar det snarare analysen?

Lönnbring garderar sig och kallar livsform för ett sökverktyg, ett fångsnät. Samtidigt som hon vrider och vänder på begreppet, säger hon att studien inte är någon livsformsstudie, utan snarare en lokal samhällsstudie.

Kan det vara så att hon tidigt gled in i olika typer av livsformsanalyser och på så sätt fastnade i den formen? Skulle hon idag valt andra teoretiska verktyg, om hon hade gjort om sin studie?

När man läst avhandlingen får

man det intrycket och Lönnbring ger i viss mån själv uttryck för denna känsla. Inte minst betonar hon att det strukturella Højrupska livsforms-begreppet inte förmår att fånga nyskapande och förändring och menar att ett mer aktörsinriktat livsformsbegrepp i viss mån kan lösa detta problem. Avhandlingen är på det sättet en öppen, problematiserande text, men detta ger å andra sidan upphov till en del oklarheter och kanske också en viss brist på fokusering i texten.

Lönnbring har ett reflekterande förhållande till sin text vilket jag finner mycket intressant och fruktbart. Men samtidigt tycker jag nog att hon kunde ha haft en djupare socialpsykologisk analys av hur det påverkar hennes resultat att hon själv är kvinna, liksom de som hon intervjuar. Har det någon betydelse alls eller leder det t.ex. till att hon därigenom kan få fram specifik information just på grund av denna genusrelation. Frågan hänger i luften men är nog så intressant.

Det som annars är frapperande är att så få kvinnor i Lönnbrings material tar upp kvinnofrågor och könsstrukturella sammanhang i sitt företagande.

Utifrån titeln på avhandlingen förväntar sig nog många läsare att kön som sociologisk kategori kommer att vara mer framträdande i analysen. Men så är det inte och även om flera konfliktytor tas upp i Lönnbrings text, blir man en aning förvånad över att de inte är fler.

Kvinnorna uttrycker alltså inte själva att de utmanar könsstrukturerna, även om de i sin praktik faktiskt gör det. Samtidigt framstår flera av kvinnorna i avhandlingen som mycket självständiga och starka och bryter ny mark åt kvinnliga småföretagare.

Lönnbring hävdar att hennes studie främst är en fallstudie, som tar sin utgångspunkt i en tradition av så kallade lokala samhällstudier. Men är studien verkligen en lokal samhällsstudie? Jag tycker inte det, av flera skäl.

Visserligen betonar hon den lokala nivån i sin analys, men detta gäller varje enskild kvinnlig företagare. Vad hon gör är att hon intervjuar 19 kvinnor i tre olika värmländska kommuner, vilket är nog så intressant. Men det är knappast vad man menar är en kvalitativ lokal samhällsstudie, där man ju mer inriktar sig på den lokala nivåns betydelse.

Det bör kanske också påpekas att Lönnbring inte alls utnyttjar det faktum att hon har valt ut tre kommuner i sin studie. Hon gör inte alls någon jämförelse mellan dessa kommuner i sin analys och hon skulle antagligen lika gärna kunna ha intervjuat samma antal kvinnor var som helst i Värmland. Å andra sidan, vad hade hänt om hon i stället hade valt ut tre lokalsamhällen och därigenom mer betonat och kunnat använda sig av den lokala nivåns betydelse i sin analys?

En otydlighet i Lönnbrings

avhandling är hur de intervjuade kvinnorna fördelas i de fyra kategorierna. Hur stor varje grupp är — det framgår inte. Och när det i texten skrivs att ”i denna kategori kan två undergrupper urskiljas” så undrar nog många om denna undergrupp kanske bara består av två personer? Det blir problematiskt om ett så litet material delas upp i alltför många grupperingar. Men detta skall ses som en randanmärkning, eftersom det är nog så intressant att läsa om de kvinnliga småföretagarna som strukturerats i de fyra självständigheterna.

Lönnbrings avhandling är intressant och mycket läsvärd och tar upp ett tema som inte är så vanligt inom sociologin idag. Det är en problematiserande avhandling som ställer en mängd fundamentala frågor och kan nog ge inspiration till ytterligare forskning inom detta breda område både för Lönnbring själv och för andra presumtiva doktorander som intresserar sig för liknande frågeställningar.

*Hans Lindfors,
docent i Sociologi vid
Institutionen för pedagogik,
Högskolan i Borås.*

Globalisering, rörelsepolitik och utveckling under kritisk granskning

Arbetsgruppen möttes i en tämligen produktiv diskussion om innebörden av globaliseringsprocesser och globaliseringsbegreppets innehåll.

Det första papperet, "The Phenomenology of Globalization", av Göran Ahrne vid sociologiska institutionen och SCORE, Stockholms universitet, inriktade sig på att teoretiskt analysera globaliseringsprocessers paradoxala följder. I återkommande användning anses globalisering innebära att världen håller på att integreras, och att den därmed i viss bemärkelse blir "mindre". I helt motsatt analytisk riktning kan dock globalisering också anses innebära att vardagslivets multipla verkligheter alltmer kommer att drivas åt olika håll. Den allt "mindre" globala sociala världens integrering kan således samspela med en fragmentering av vardagslivet.

Teoretiskt sett har denna paradox hanterats med begrepp särskilt avsedda till att hantera just social avartikulering, eller "disembeddedness". Dessa har i sin tur starkt ställts mot integrationsbegrepp som avser olika former av institutionaliserat "förtroende" eller "socialt kapital". Sådana begrepp, och deras empiriska motsvarigheter, är dock i sig själva en artificiell lösning på social fragmentering. Institutionaliserat förtroende och "socialt kapital" kan inte förstås bortom ett sammanhang av organisationselement såsom regelverk och kontrollsystem, fastän dessa organisationsaspekter inte heller i sig själva kan utgöra

organisationer. Mycket av gruppens diskussioner med anknytning till papperet, såsom även papperet självt handlat om, avsåg just det närmare innehållet i regelverks- och styrningsbegrepp.

Gruppens deltagare problematiserade och analyserade även den utsträckningen i vilken internationella organisationer och andra sociala aktörer lyckats eller misslyckats med att underbygga informell och "mjuk" normbildning med formell och "hård" normering, understödda även av explicita regelverk.

Det andra presenterade papperet hade författats av Jorge Calbucura, sociologiska institutionen, Uppsala universitet. Papperet hade titeln "Transnational market and the Deterritorialization of Indigenous Communities: The Case of Mapuche, Chile". Bland annat påvisades här hur den chilenska nationalstaten använt sig av även inhemska lagstiftningsmekanismer för att bereda multi- och transnationella företag tillträde till landområden och naturresurser som tidigare setts som indiannationers kollektiva egendom.

I intressant likhet med den teoretiska inriktningen i Ahrnes papper använde sig även Calbucura av statsvetaren Jan-Erik Scholtes avterritorialisering-begrepp. På det specifika undersökta fallet passar avterritorialisering bra in, eftersom Chiles militärregim även explicit syftat till att avkollektivisera just Mapuchestammens indianers egendom genom agrar kontrareform och privatisering av reservaten.

SVENSKA SOCIOLOGFÖRBUNDETS ÅRSMÖTE 2004

Detta fortsatta juridiska avskiljande av indianerna från territorium har fortsatt verka även under tiden efter demokratis återinförande, och avspeglas idag i en fortsatt integration av de forna reservatens naturresurser som del av ett globalt kommersiellt system.

Det tredje presenterade papperet, en avhandlingsplan av Susanna Lundberg vid forskarskolan i demokratistudier vid Örebro universitet, hade arbetstiteln "Lokalt, nationellt, globalt — Hur ser globaliseringen ut från en annan sida?"

Avhandlingen kommer att avse hur det som ingår i begreppet "globalisering", inte minst arbetskraftsinvandring och globalt ekonomisk omvandlingstryck, tolkas av personer som inte deltar i elitdiskursen om globaliseringsprocessers innebörd och effekter. I en politisk kontext där bland annat valdeltagandet sjunker, gradvist eller snabbt, såväl i Sverige som internationellt, kan betydande grupper uppleva sig som kulturellt exkluderade från det demokratiska samtalet. I dessa grupper kan främlingsfientlighet och främlingsfientliga partier bli en möjlig organiserad utväg för att formulera politisk systemkritik.

Inom ramarna för ett sådant förhållningssätt kan förändrade villkor för arbete och välfärdsprogram framställas som en destruktiv följd av globalisering. Främlingsfientliga partier har till viss del lyckats göra sig till språkrör för denna typ av kritik och för det politikerförakt som är en annan diskurs spridd av samma aktörer — kritik och diskurser som dock här kommer att studeras framförallt i arbetsplats-sammanhang, och inte i ett sammanhang av politisk mobilisering eller organisering. Metoder som förutsågs komma till användning innefattade bland annat gruppintervjuer samt studier av befintligt

statistiskt material.

Diskussionen kom att handla i väsentlig grad om just ändamålsenligheten i de preliminärt aviserade metoderna. Även deltagande observation på strategiskt utvalda arbetsplatser (i exempelvis konkurrensutsatt respektive konkurrensskyddad sektor i Sverige) ansågs kunna väl försvara sin plats i en granskning av globaliseringsprocessers tänkbara samspel med stadgandet av invandringskritisk diskurs på lokal plan.

Det fjärde och sista presenterade papperet angrep även det främlingsfientlighet, men här i internationellt komparativt perspektiv och med mer inriktning mot politiska rörelser och organisering. Papperet hette "Is Extreme Right-Wing Populism Contagious? Explaining the Emergence of a New Party Family" och har författats av Jens Rydgren vid sociologiska institutionen, Stockholms universitet. Artikeln presenterade en ny förklaringsmodell till extrema högerpopulistpartiers uppkomst som "partifamilj" i Västeuropa. Eftersom extremhögerens gamla ideologiska ramverk undergrävs i legitimitet av andra världskrigets utfall kan man anse att extremhögerens partier har behövt utveckla ett helt nytt legitimerande ideologiskt ramverk innan deras elektorala marginalisering kunde brytas. Ett sådant ramverk innehåller element av en etnopluralistisk doktrin, därtill avhängig etnonationalistisk främlingsrädsla, samt av potent anti-etablissemangsinriktad och anti-politisk populism.

Fastän denna nya ideologiska inramning varit under utveckling sedan 1970-talet, kan den franska Front Nationals (FNs) valgenombrott 1984 ses som vändpunkten där den nya inramningen bevisade sin politiska potential. Förklaringen till likartade

SVENSKA SOCIOLOGFÖRBUNDETS ÅRSMÖTE 2004

partiers uppkomst som elektoralt livsdugliga alternativ även på annat håll i Västeuropa, liktydig med uppkomsten av en hel ny "partifamilj", under åren efter 1984 behöver således ta fasta på just diffusionen av ideologiska ramverk som en verksam bakomliggande kraft. Mer klassiska förklaringar som utgår ifrån strukturella faktorer, med olikartad påverkan på olika slags politiska system, verkar mindre trovärdiga som förklaringar till just den radikala högerens "partifamiljsuppkomst" på senare tid. Innovationen kring och diffusionen av den extrema högerpopulismens idéer, eller av dess ideologiska "mästerramverk", var ett nödvändigt om än inte tillräckligt villkor för uppkomsten av de nya radikala högerpartierna, och kan med fördel kompletteras med förklaringar som utgår ifrån även skiften i partipolitiska och elektorala nischstrukturer där nya partier kunde exploatera uppkomna mobiliseringstillfällen.

Fastän olika i ämnesmässig orientering samt i nivå och typ av analys hade våra presenterade bidrag även en hel del gemensamt, såväl ämnesmässigt som analytiskt. Ett återkommande tema var betydelsen av att analysera social förändring på flera nivåer samtidigt, där internationella, nationella och lokala sociala strukturer ansågs samspela i att alstra alltifrån politikskepsis och främlingsrädsla till social fragmentering. För att förmodade globaliserings- och diffusionsprocessers utfall skall kunna förstås behöver sådana processer således kontextualiseras, samt analyseras i förhållande till bestämda sociala och politiska mekanismer som medverkar till att förmedla deras effekter (se Hedström och Swedberg 1998).

Eero Carroll

Ny arbetsgrupp om sociologins och samhällsvetenskapernas historia

Den för året nybildade arbetsgruppen för sociologins och samhällsvetenskapernas historia samlade ett tiotal deltagare från Göteborg, Karlstad, Stockholm, Uppsala, Växjö och Örebro. Fyra papers med åtföljande kommentarer, två muntliga forskningspresentationer och en avslutande diskussion om det nyligen startade Nätverket för sociologi- och samhällsvetenskapshistorisk forskning fyllde programmet.

Markus Arvidson (Karlstad) reflekterade i sitt paper, "En räv bakom örat — skurkens plats i sociologin", över den sociologiska diskursens människosyn i kontrast till den rationalistiska uppfattning om människan som i regel impliceras i ekonomiska teorier (ett ämne som för övrigt anknöt till Brian Nolans inledande plenarföreläsning). Björn Eriksson kommenterade.

Sanja Magdalenic (Stockholm), "Gender relations and the sociological canon", diskuterade avsaknaden av kvinnliga pionjärer inom sociologin och möjliga orsaker till att sociologins teori och historia fortfarande konstrueras kring manliga klassiker trots att forskningen visat att både kvinnor och män bidrog till sociologins framkomst. Ola Agevall kommenterade.

Ola Agevall (Växjö), "Sociologin och översättningarna", framhöll och problematiserade den mer allmänna betydelsen av att de flesta sociologiska texter möter läsaren endast indirekt, i form av översättningar, där översättaren ibland — men som visades

SVENSKA SOCIOLOGFÖRBUNDETS ÅRSMÖTE 2004

oftast inte — har lyckats dechiffrera de kulturlager som omger texten och skilja de tekniska begreppen från de vardagsspråkliga termerna. Markus Arvidson kommenterade.

Per Wisselgren (Uppsala), "A gendered boundary? Academic and non-academic social knowledge production in Sweden and Britain 1880-1930", diskuterade olika könsbundna aspekter av den samhällsvetenskapliga akademiseringsprocessen i Sverige och England, med särskild betoning på likheterna mellan de båda länderna. Anna-Karin Kollind kommenterade.

Hedvig Ekerwald (Uppsala) presenterade ett nyli- gen påbörjat, sociologihistoriskt vinklat, EU-projekt. *Anna-Karin Kollind* (Göteborg) berättade om ett planerat projekt om en kvinnlig svensk sociolog på 1930-talet.

I den avslutande diskussionen informerades kort om det nybildade Nätverket för sociologi- och samhällsvetenskapshistorisk forskning, till vilket redan mer än femtio forskare från ett tiotal olika discipliner och från hela landet anslutit sig. Olika förslag på kommande aktiviteter i anslutning till nätverket diskuterades.

Med tanke på att detta var första gången arbetsgruppen samlades, måste uppslutningen sägas ha varit god. Det trots allt begränsade antalet papers skapade samtidigt utrymme för diskussioner kring mer allmänna sociologihistoriska frågeställningar i anslutning till de enskilda uppsatserna. Denna pendelrörelse mellan det konkreta och det generella, i kombination med genomgående väl förberedda kommentatorer och en i övrigt aktiv och engagerad deltagarskara, gjorde att diskussionerna blev oerhört givande. Det hela gav mersmak. En ny

arbetsgrupp på samma tema är därför att vänta vid nästa årsmöte.

Sanja Magdalenic &

Per Wisselgren

Sociala problem och social kontroll

I arbetsgruppen deltog elva forskare från sju olika institutioner. Som framgår nedan av deltagarlistan kom dock de flesta från Stockholms universitet. Inga presentationer gjordes utan all tid las på diskussion kring de papers som deltagarna läst innan seminarierna. Vi hade ett livaktigt och konstruktivt samtalsklimat. Temat för bidragen som diskuterades föll i två större block. Det första var en grupp arbeten som handlade om drogbruk samt samhällets kontroll/behandling av missbruk.

Den gemensamma nämnaren i det andra blocket var marginalisering och dess relation till brottslighet. I det första blocket dominerade en kvalitativ ansats medan arbetena i den andra var mer kvantitativt inriktade. Detta förhållande hindrade dock på inget sätt, tvärtom snarare, deltagarna att ta del av och kritiskt diskutera varandras bidrag.

De som deltog i arbetsgruppen var: Alexandra Bogren, Sociologiska institutionen, SU. I arbetet *Den rationella och den oberäkneliga. Om föräldrar, ungdomar, alkohol och droger* analyserar Alexandra den bild av ungdomar och deras föräldrar som förmedlas i material från Föräldraföreningen mot narkotika.

SVENSKA SOCIOLOGFÖRBUNDETS ÅRSMÖTE 2004

Jessica Palm Centrum för socialvetenskaplig alkohol- och drogforskning, SU behandlar i *Priorities in Swedish alcohol and drug treatment* de prioriteringar som personalen gör beträffande vårdinsatser mot olika klientgrupper.

Sharon Rödner, Centrum för socialvetenskaplig alkohol- och drogforskning, SU, beskriver i *The social world of Swedish recreational drug users and their perception of risks*. hur s k ”nöjesbrukare” av droger ser på sig själva och sitt bruk av narkotika.

Lars Brännström, Institutet för social forskning, SU undersöker i *Neighbourhood disadvantage, powerlessness, temporary employments, and the corrosion of trust* brottslighetens betydelse för människors upplevelse av tillit.

Janne Flyghed och Anders Nilsson, Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet, går i sitt bidrag *Locked up or locked out?* igenom det man vet om välfärdsutvecklingen för två utsatta grupper; vräkta och fängelsedömda. Daniel Larsson, Sociologiska institutionen, Umeå, beskriver i *Exposed to property crime as a consequence of low economic standard?* vilken betydelse välfärdsresurserna, och då i synnerhet den ekonomiska standarden, har för risken att utsättas för stöldbrott.

Tove Petterson, Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet, analyserar i *Diskriminering inom rättssystemet* i vilken mån olika samhällsgrupper är utsatta för olika behandling när det upptäckts att de begått ett och samma brott. Vidare deltog Karin H Bergmark, Sociologiska institutionen, Stockholms universitet, och Felipe Estrada, Kriminologiska institutionen Stockholms universitet, som kommentatorer.

Felipe Estrada

Kultursociologi

Detta år kunde kultursociologigruppen räkna in sammanlagt elva papper, vilket får förra årsmötets fåtal papper att framstå som en tillfällig svacka — tidigare år har ett tiotal papper varit standard för arbetsgruppen. Det var en hel del nya ansikten i gruppen och som vanligt spände ämnena för papperen över ett brett fält. I år handlade det om allt från arbetsliv och politik till hälsofrågor och föreställningar om (eller, för den som föredrar ord med latinsk rot: representationer av) allt från beteendegenetik till åldrande och äldre.

Som vanligt handlade det delvis om kulturfenomen i konventionell mening — teater, mode och musik — men framförallt om den kulturella dimensionens analytiska relevans för den sociologiska analysen mer allmänt. I gruppen fanns vidare en god blandning av seniora forskare, doktorander och tämligen nydisputerade forskare, liksom av tämligen färdiga papper och projektpresentationer.

Det som förenade denna mångfald är fokuseringen av den kulturella dimensionen — av kulturella former, meningsproduktion och kommunikation — i skilda sociala sammanhang. Teoretiskt innebar det en rad olika ansatser, men som regel alltid i den empiriska analysens omedelbara närhet. Metodiskt handlade det nästan helt om olika slags kvalitativa analyser (vilket dock inte principiellt utesluter möjligheten av kvantitativa kultursociologiska analyser).

Med elva papper i gruppen var det möjligt att ge dem alla en rimlig tid för diskussion (30 min. var). Engagemanget i diskussionen var, som jag ser det, bra från samtliga deltagare och präglades som regel av kritisk generositet. Givet bredden i gruppens

SVENSKA SOCIOLOGFÖRBUNDETS ÅRSMÖTE 2004

ämnen och papperens överlag goda kvalitet, vore det fel att här försöka framhålla några av dem som särskilt intressanta. Den kultursociologiska arbetsgruppen fortsätter också nästa årsmöte.

Mats Franzén

Miljö, Risk och Expertis

I arbetsgruppen Miljö, Risk och Expertis presenterades sju uppsatser. Rolf Lidskog och Ylva Uggla inledde med uppsatsen "Dilemma society. Conceptual proposal for analysing contemporary society" (medförfattare Birgitta Höjjer; samtliga från Örebro Universitet).

Moderniteten har förmedlat idén om säker kunskap och människans möjlighet att kontrollera framtiden. I vårt samtida samhälle är detta emellertid ifrågasatt — och vi saknar i många fall säker grund för våra beslut. I det senmoderna samhället är individer såväl som institutioner tvungna att ta ställning och fatta beslut samtidigt som det finns ringa vägledning för hur man bör handla. I denna uppsats presenteras begreppet dilemma som ett sätt att förstå och undersöka denna situation. Med utgångspunkt i olika begrepps användningar (social dilemma, ideological dilemma och human dilemma), utvecklar uppsatsen ett begrepps innehåll som omfattar både kognitiva/emotionella och sociala/kulturella aspekter av dilemma.

Ett kapitelutkast till en kommande avhandling om meteorologisk forskningspraktik presenterades av Mikaela Sundberg (Sociologiska inst., Stockholm). Kapitlet handlar om hur experimentalister och mo-

dellerare inom meteorologisk forskning förhåller sig till varandra och hur klimatfrågan har inverkat på denna relation. Genom klimatfrågan samlas forskare som tidigare haft skilda intressen runt ett gemensamt tema. Förbättrat samarbete möjliggörs samtidigt som skillnader mellan grupperna tydliggörs och nya konflikter skapas. Konflikterna handlar delvis om hur forskningsfrågor problematiseras och om vilka strategier som används för att närma sig klimatfrågan. Analysen är inspirerad av aktörsnätverksteori och teorier om sociala världar.

Sverige är ett av de länder i Europa där tilltron till kärnkraften är som störst. Inte minst gäller detta hanteringen av det radioaktiva avfallet. Göran Sundqvist (avd. för teknik och vetenskapsstudier, Göteborg) presenterade en uppsats där en typologi om fem olika styrningsprinciper tillämpades på trettio års arbete med att finna en metod och plats för slutförvaringen av det svenska kärnavfallet. Främst analyserades samspelet mellan expertkunskaper och demokratiskt beslutsfattande. En tydlig gränsdragning mellan expertis och politik har genom åren upprätthållits liksom en "fostrande" syn på allmänheten. En mer deliberativ styrningsprincip, som "mjukar upp" gränserna mellan olika kunskaps typer och grupp tillhörigheter, kan skapa mer hållbara beslut baserade på ömsesidigt lärande. De deliberativa inslagen har funnits i kärnavfallsprocessen men har ofta begränsats och inramats av korporativa och fostrande styrningsformer.

Även nästa uppsats gällde tillit till en teknik, nämligen genteknik. Anna Olofsson och Susanna Öhman (Inst. för Samhällsvetenskap, Mitthögskolan) visade hur svenskarnas attityder till genteknik förhåller sig till européernas i allmänhet, liksom vilken

SVENSKA SOCIOLOGFÖRBUNDETS ÅRSMÖTE 2004

betydelse tillit har för människors attityder till två applikationer av genteknik — genmat och stamcells forskning. Analyserna är gjorda på data från tre Eurobarometerstudier (1996, 1999 och 2002) inriktade mot genteknik. Resultaten visar att svenskar är mer teknikoptimistiska jämfört med övriga européer, att de har mer kunskap men också att de är mer skeptiska till gentekniska tillämpningar på djur och natur. Resultaten visar även på ett signifikant samband mellan tillit till vissa institutioner, såsom experter och ideella organisationer, och människors attityder till genmat och stamcells forskning.

Linda Soneryd (SCORE, Stockholms centrum för forskning om offentlig sektor) presenterade ett kapitelutkast till en kommande antologi på temat kunskap och reglering (red. Carl-Fredrik Helgesson och Karin Fernler, SCORE). Kapitlet presenterar en fallstudie över medborgardeltagande i planeringen av en flygplatsutbyggnad. Syftet är att beskriva den konflikt som uppstod mellan närboende och flygplatsbolaget samt att diskutera hur standardiserad kunskap och regler kring buller kan påverka hur berörda kan medverka i processen. I fokus för denna konflikt var den förväntade ökningen av flygplansbuller, de teoretiska beräkningar som gjordes samt närboendes egna erfarenheter av buller. I uppsatsen diskuteras konsekvenserna av regleringar och standarder för ett bredare deltagande och för en öppen och kommunikativ planering.

Ytterligare en uppsats i ovannämnda antologi-projekt presenterades av Magnus Boström (SCORE; medförfattare Mikael Klintman, Sociologiska inst., Lund). Författarnas utgångspunkt är att diskutera anspråken på miljömärkta produkters fördelar mot bakgrund av att miljöproblem ofta är ytterst intri-

kata. Kunskap om miljöproblem är vanligtvis både svårtillgänglig och omtvistad och dessutom finns en mängd splittrade ideal och intressen kring miljöfrågor och märkning. I uppsatsen diskuteras vetenskapens olika roller i miljömärkningsprocesser och hur skiljaktigheter hanteras med hjälp av kognitiva inramningar, organisatoriska procedurer och finesser i miljömärkenas regelsystem. Uppsatsen visar också att kunskapsosäkerhet både kan leda till "starka" och "svaga" regler beroende på vilket genomslag försiktighetsprinciper har i det specifika fallet.

Slutligen presenterade Rolf Lidskog och Ylva Uggla en analys av havets riskreglering. De menar att starka krav på riskreduktion och riskreglering är kännetecknande för det senmoderna samhället. Samtidigt råder det många gånger en stor osäkerhet om riskernas karaktär och om möjligheten att kontrollera dem. Med utgångspunkt i förlisningen av oljetankern Prestige hösten 2002 diskuterar uppsatsen regleringen av oljetransporter till havs. Denna reglering kan beskrivas som en modernistisk riskreglering, där man hävdar att olyckor likt Prestige kan undvikas genom tillämpning av expertkunskap och effektivare reglering. Oljekatastrofer har dock hela tiden inträffat.

Frågan är om dagens tilltro till regleringens potential att förhindra framtida katastrofer kommer att fortleva, eller om en mer reflexiv riskreglering kommer att utvecklas.

Magnus Boström

ANVISNINGAR

En förutsättning för publicering i Sociologisk Forskning är att uppsatsen inte redan är publicerad, eller under bedömning för publicering av annan tidskrift eller annat förlag. Undantag kan göras för samtidig publicering på flera språk. Artikelförfattare erhåller tre exemplar av det nummer av Sociologisk Forskning där artikeln publiceras.

Artiklar

---

1. Sänd ditt manuskript med e-post till socforsk@umu.se. Alla manuskript ska vara författade på svenska.
2. Redaktionen sänder normalt varje uppsats till två anonyma granskare för bedömning. Av det skälet anges endast titel på uppsatsens första sida. Författaridentitet ska ej framgå i texten.
3. Manuskriptet ska innehålla ett abstract på engelska om 150-200 ord. Ange även några nyckelord. Författaren ansvarar för språkgranskning av sin artikel.
4. En presentation av författaren om maximalt 400 tecken inkl. blanksteg skall bifogas. Skicka även ett fotografi i digitalt format eller papperskopia att använda till författarpresentationen.
5. Grunddata, t.ex. excelfiler till tabeller och diagram, skickas digitalt tillsammans med det övriga textmaterialet.
6. Ange var tabeller och figurer skall placeras i brödtexten. Litteraturhänvisningar i texten görs enligt följande: (Sontag 1977) eller Sontag (1977).

TILL

FÖRFATTARE

Referenser

BOK:

Pilgrim, D. & Rogers, A. (1993)
A Sociology of Mental Health and Illness.
Buckingham: Open University Press.

ARTIKEL:

Haavio-Mannila, E., Roos, J.P., Kontula,
O. (1996) "Repression, Revolution and
Ambivalence: The Sexual Life of Three
Generations", *Acta Sociologica* 39 (4): 409-430.

KAPITEL I BOK:

Dryler, H. (1994) "Etablering av nya
högskolor — ett medel för minskad sned-
rekrytering?", s 285-308 i Erikson, R. &
Jonsson, J.O. (red) *Sorteringen i skolan*.
Stockholm: Carlssons.

Sociologisk debatt (3000 ord)

1. Sociologiskt präglade forskningsresultat och tankegångar presenteras på ett sätt som gör den aktuell och samhällsanknuten. Kärnfulla och engagerande presentationer av texter, perspektiv och resultat, med fokus på implikationer till vår samtida akademiska och samhälleliga kontext. Exempel på bidrag kan vara:

En sammanfattning av en nyligen publicerad bok. Vad säger den senaste forskningen om ett givet ämne? Vilka implikationer finns av detta? Introduktion av internationella forskare eller forskningsresultat.

2. Bidrag bedöms av redaktionen.
3. Antalet referenser bör hållas till ett minimum.
4. Noter bör inte förekomma alls.

Repliker (800 ord)

I syfte att skapa ett debattforum finns möjlighet att replikera publicerade debattartiklar. Repliker skall skickas till redaktionen senast 30 dagar efter det att debatten publicerats. Författaren till den debattartikel som replikeras kommer — under förutsättning att repliken publiceras — lämnas utrymme att svara på repliken.

Recensioner (2000 ord)

Sociologisk Forskning publicerar recensioner av nyutkommen litteratur av sociologisk relevans. Litteraturhänvisningar i recensionen ska förtecknas i en referenslista.

Forskningsnotiser (max 800 ord)

Komprimerade redogörelser för exempelvis intressanta forskningsresultat och empiriska iakttagelser som inte är tillräckligt omfattande för att bilda underlag för en hel artikel. Det kan röra sig om korta kommentarer vilkas aktualitet kräver relativt snabb publicering, presentationer av nystartade projekt och nätverk, eller information om kommande konferenser och publikationer.

BEHÖVER DU NYA KARTOR?

När ordningen och det sociala landskapet förändras behövs nya kartor. Kritiska begrepp och perspektiv, som motmedel till maktens mystifierande språk. I tidskriften *Fronesis* finner du detta. I varje nummer görs en tematisk och teoretisk djupdykning i en brännande samtidsfråga. Med analyser och essäer av några av dagens främsta samhällsteoretiker.

VÅRA SENASTE NUMMER:

Lag och ordning

Fronesis

Lag och ordning

En ny ordning tar form. Men är den förenlig med rättsstatens principer? *Fronesis* nr 14-15 handlar om juridik, rätt och reglering. Om hur »kriget mot terrorismen« påverkar rättsstat och folkrätt. Om demokratin och regleringen av den globala ekonomin. Om immaterialrätt och makten över kunskapen.

Texter av Giorgio Agamben, Hannah Arendt, Michel Foucault, Wendy Brown, Loïc Wacquant, Saskia Sassen, Joachim Hirsch m fl.

Europa

Fronesis

Europa

Fronesis nr 13 handlar om Europa. Om demokrati, medborgarskap och sociala rörelser i Europa. Det handlar om skapandet av en ny politisk och ekonomisk ordning, om högerextremism och om Europa sett utifrån – med arabvärldens och Östeuropas ögon. Texter av Samir Amin, Gerard Delanty, Olle Josephson, Wolfgang Streeck m fl.

Våld

Fronesis

Våld

Fronesis nr 11-12 handlar om våld. Om krigets våld. Om mäns våld mot kvinnor. Vi placerar frågan om våldet i en politisk-teoretisk kontext. Som något som ofta utgör en förutsättning för såväl politisk maktutövning som motstånd. Texter av Michael Hardt, Antonio Negri, Etienne Balibar, bell hooks, Slavoj Žižek, Valerie Solana, Hjalmar Branting m fl.

»*Fronesis* betyder hos Aristoteles det praktiska förnuft som behövs i trängda politiska lägen.

Fronesis heter en tidskrift som uppsöker sådana lägen.«

Anders Ehnmark, Expressen

»Landets bästa teoretiska vänstertidskrift. Håller internationell klass.«

Per Wirtén, Arena

»Glänta och Ord & Bild får se upp!«

Mikael van Reis, Göteborgs-Posten

»... en väckarklocka för de politiska vänsterkrafter som måste radikaliseras om de inte ska blåsa bort i den allmänna högervinden.«

Ordfront Magasin

»...en värdefull mix av nyskrivet material och klassiska texter, internationellt och svenskt, abstraktion och konkretion.«

Åsa Linderborg, Aftonbladet

PRENUMERERA PÅ FRONESIS

En prenumeration på *Fronesis* kostar 300 kr (för fyra nummer). På vår hemsida www.fronesis.nu hittar du förmånliga prenumerationserbjudanden.

Där kan du också köpa lösnummer av tidskriften. Du kan också beställa på telefon 040-23 20 01.

WWW.FRONESIS.NU

POSTTIDNING B

Avs:
Sociologisk forskning
c/o Sociologiska institutionen
Umeå universitet
901 87 UMEÅ

OM LAGAR, REGELBUNDENHETER OCH TILLFÄLLIGHETER

av Thora Margareta Bertilsson

ATT BELYSA DET MASKULINA SUBJEKTET

– NARRATIV ANALYS OCH SUBJEKTSPOSITIONER

av Ann Phoenix

SOCIALA SIMULERINGAR

av Fredrik Liljeros

DET TÄNKANDESKRIVANDE SUBJEKTET: OM MINNESARBETE SOM VETENSKAPLIGT ARBETSSÄTT OCH POLITISK HANDLING

av Mona Livholts

SOCIOLOGIN SOM FÖRSVANN

– EN UPPVISNING AV MISSVISANDE URVAL

av Felipe Estrada, Sven-Åke Lindgren & Malin Åkerström

KONSTEN ATT KONSTRUERA SANNING:

OM BARNS OCH FÖRÄLDRARS TID FÖR SAMTAL

av Åsa Bartholdsson

Den urbana myten om att föräldrar och barn talar allt mindre med varandra dissekeras.

TILLIT OCH RESPEKT BORTOM HOMO ECONOMICUS OCH HOMO SOCIOLOGICUS

av Rolf Å Gustafsson

Sociologin och den ekonomiska teorins rötter belyser nödvändigheten av en perspektivförskjutning i hur vi ser på tillit.

RECENSIONER

NOTISER

ISSN 0038-0342

9 770038 034001 >